ادب پوهنه

ادبیات
اوادبي
خیړني

ادبیات
اوادبي
خیړني
ادبیات
اوادبي
خیړني
ادبیات
اوادبي
خیړني
ادبیات
اوادبي
خیړني

محقق سید محی الدین هاشمي

ادب پوهنه

(ادبيات او ادبي څېړنې)

ليکوال: سيد محی الدين هاشمي

۱۳۸۱ هـ ش - ۲۰۰۲ م

کتاب پیژندنه

د کتاب نوم : ادب پوهنه

لیکوال : سید محی الدین هاشمي

د پښتي تذهیب : د استاد ازهر هروي اثر (د همکارۍ ادارې د ښکلیو هنرونو ګالري)

خپرونکی : د اریک د کتاب ګرځنده کتابتونونو اداره

پرله پسې نومره : ۱۰۵

لومړی چاپ : ۱۳۸۱ هـ ش، د خپرونکي له خوا ، پېښور

د مخونو شمېر : ۱۱۵

کچه : ۱۳,۵ × ۲۱ سانتي متره

د خپرونکي پته : دویم کور ، رحمان بابا روډ ،

پوسټ بکس: ۱۰۸٤ ، یونیورسټي ټاون - پېښور

ټیلفون: ۸۵۰۸۳۹ - ۵۷۰٤۳۹۲ - ۵۷۰۲۹۶۲

۸٤۱۲۹۶ - ۵۷۰۲۵۳۱

فکس: ۰۹۱-۸٤۰٤۷۱

الکترونیکي پوسټ: aric@brain.net.pk

کمپوز او طبع : احمد پرنټنګ پرېس ، ټیلیفون ۲۱۵۵٤۰

د ویش او پلورنې ځای: د اکبر دفتر (د افغانانو له پاره د مرستو د انسجام اداره)

بسم الله الرحمن الرحیم

د اکبر د اطلاعاتي او نشراتي منابعو مرکز (اریک) له څلورو کالو راهیسې د افغانستان ولایتونو ته د ګرځنده کتابتونونو پروګرام تر لاس لاندې نیولی دي. ګرځنده کتابتونونه چې د فلزي صندوقونو په بڼه جوړ شوي دي، په یو خاص ځای کې ایښودل کیږي. د سیمې خلک ورڅخه امانت کتابونه وړي، لولي یې او خپلو شاوخوا خلکو ته یې هم اوروي. کله چې په سیمه کې د کتابتون ټول کتابونه ولوستل شول، کتابتون بلې سیمې ته لیږدول کیږي او یا پرې یو شمیر نور نوي کتابونه ورزیات او هماغه ځای کې پاتې کیږي.

موږ دا هڅه کړې ده چې د ګرځنده کتابتونونو له پاره داسې کتابونه راټول کړو چې دلیکنې ژبه یې ساده او د خلکو د اړتیاوړ مطالب ولري، تر څو چې په ورځني ژوند کې له هغوی سره په دیني، ټولنیزو، اقتصادي، ښوونیزو، روزنیزو، روغتیایي، تاریخي، فني، مسلکي او... مسایلو کې مرسته وکړي.

موږ د ګرځنده کتابتونو تر څنګ دا سروې هم ترسره کوو چې خلک څه ډول آثارو او موادو ته اړتیا لري او د کومو موضوعاتو او مطالبو د مطالعې هیله من دي. موږ لومړی هڅه کوو چې غوښتل شوي کتابونه له بیلا بیلو منابعو (کتاب پلورنځیو او خپرونیزو مرکزونو) څخه برابر او راونیسو. په نوموړو مراجعو کې د مطالبو او موادو د نشتوالي په صورت کې اریک هڅه کوي چې دا اړتیاوړ آثارو په تألیف، ترجمه او چاپ سره دغه تشه ډکه کړي.

ددغه موخې او هدف د تحقق او په عمل کې پلي کولو په منظور درې کاله

لومړی

دمخه د لوستونکو د علاقې وړ کتابونو د چاپ او خپراوي کار پیل شو او له هغه وخت راهیسې تراوسه پورې داریک ګرځنده کتابتونونو ادارې د محترمو همکارو مؤسسو په مرسته په دغه برخه کې پیاوړي ګامونه اخیستي او ګټور فعالیتونه یې ترسره کړي دي.

د ښه او سیستماتیک کار له پاره د اریک د ادارې استازیو او پوشمیر څیړونکو او لیکوالو یو ګډ هیأت وټاکل شو چې د مطلوبو کتابونو د پلان کولو، آماده کولو او چاپ کولو پړاوونه چې د تکړه او مسلکي لیکوالو له خوا تألیف کیږي، په ګډه پر مخ بوځي.

دغه هیأت د افغانانو د صمیمي همکارۍ میرمن نانسي هـــچ دوپري، سیدمحی الدین هاشمي، فیض محمد نایاب عطایی، محمد شکیب افضلي او محمد رفیع فاروق څخه تشکیل شوی دی.

مونږ له خپلو ټولو درنولو ستونکو څخه چې د هیواد په بیلا بیلو ښارونو او کلیوالو سیمو کې زمونږ له کتابتونونو څخه ګټه اخلي، هیله لرو چې خپلې اړتیاوې، غوښتنې او پوښتنې راولیږي او د هیواد له لیکوالو او پوهانو څخه غواړو چې چه له مونږ سره په دې لاره کې مرستندوی شي، چې وکړای شو خپلو خلکو ته لا ښه او ګټور کتابونه وړاندې کړو.

په درنښت

د اریک د ګرځنده کتابتونونو اداره

فهرست

سریزه

په عام مفهوم هغه پوهنه چې ادبیات مطالعه کوي یا د ادبیاتو په هکله څېړنه کوي «ادب پوهنه» یې بولي.

ادبي تیوري، د ادبیاتو تاریخ او ادبي کره کتنه د دغې ادبي پوهنې ډېرې سترې او مهمې څانګې دي ، کتاب پوهنه، متن پوهنه او د ادب پوهنې تاریخ یې په فرعي څانګو کې شمیرل کیږي. د ادب پوهنې دا پورته یادې شوې اساسي او فرعي څانګې هر یوه په لویو او کوچنیو اصلي او فرعي څانګو ویشل کیږي او د مطالعې ډیر پراخ ډګر لري چې په ادبي څېړنو کې مجموعاً «د ادبي علومو» یا «ادبي مطالعاتو» په نامه هم یادیږي.

د اریک د ګرځنده کتابتونو ادارې د خپلو علمي او معلوماتي کتاب خپرونو په لړ کې د ادب زده کوونکو او مینه والو ته د هغوی د معلوماتي پانګې د زیاتولو په هیله د «ادب پوهنې» په نوم د یو اثر خپرولو تکل کړی دی، نو ددې چارې د سرته رسولو له پاره یې پر ما غږ وکړ. ما چې په دې اړه څو کاله دمخه، هغه وخت چې د دعوت او جهاد پوهنتون د ادبیاتو او اجتماعي علومو په پوهنځي کې د پښتو ژبې او ادبیاتو څانګې محصلینو ته د «ادب پوهنې بنسټونه» مضمون د تدریس چارې را ترغاړه وې، پر درسي نوټونو برسیره مې د ادب پوهنې په نوم یو پنډ او مفصل کتاب لیکلی چې لا تر دې وخته د چاپ ویاړ

نه و ورپه برخه شوی، د دوی غوښتنې ته مې په ورین تندي هرکلی ووایه. خو دا چې هغه کتاب په څو سوه مخونو کې په مفصله ډېر نیزه بڼه لیکل شوی و، نو اړ شوم چې هم یې هغه ډېر نیزه بڼه په معلوماتي بڼې راواړم او هم د اریک د ګرځنده کتابتونونو د ادارې د کتاب خپرونې د پروګرام لنډ تنګ چوکاټ ته په کتنې او پاملرنې هغه په (۸۰-۱۰۰) مخونو کې رالنډ کړم. سره له دې چې دا کار له یوې خوا ډېر ستونزور و او له بلې خوا یې د کتاب منځ پانګې (محتوا) او عمومي روح ته لږ ډېر زیان رساوه، خو له ناچارۍ نه لاس په کار شوم، په ډېر غور او احتیاط مې دا کار وکړ او دا کتاب ګوتې ترې جوړ شو چې اوس یې چاپ شوې نسخه ستاسې په لاس کې ده.

دا کتاب ګوتی په شپږو څپرکو کې اوډل شوی او ترتیب شوی دی:

په لومړي څپرکي کې د «ادب پېژندنې» تر سرلیک لاندې یو لړ داسې مطالب راخلي چې لوستونکو ته د ادب معنا، مفهوم، اهمیت او ماهیت ورپېژني، په دوهمه برخه (څپرکي) کې د ادب پوهنې د درې اساسي څانګو (ادبي تیوري، ادبي تاریخ او ادبي کره کتنې) په اړه په لږو ډېر تفصیل سره اړونده مطالب راغلي دي، په درییم څپرکي کې ادبي ډولونه او ژانرونه په ډېر لنډون پېژندل شوي، خو د کتاب د مخونو د ډېرښت له ویرې د نظم او نثر د بېلابېلو ادبي انواعو د مثالونو او بېلګو له راوړلو څخه ډډه شوې ده. په څلورمه برخه کې د «ادبي فنون» تر سرلیک لاندې د ادب په دغې څانګې پورې اړوند مسایل (معاني، فصاحت، بلاغت، بیان او د هغې بېلابېلې برخې، بدیع، لفظي او معنوي صنعتونه، عروض، قافیه او...) په لنډون سره معرفي شوي دي، پنځم څپرکی د «ادبي سبکونه او مکتبونه» تر سرلیک لاندې د پښتو او

دري ژبو د ادبي مکتبونو په شمول لوستونکو ته یو شمیر نړیوال ادبي مکتبونه هم ورپېژني او د کتاب په وروستي څپرکي کې د اولسي یا فولکلوري ادبیاتو په هکله یو لنډ او ځغلند بحث شوی او د ماشوم ادبیاتو په اړه په یو لنډ او ځنګزن بحث سره کتاب پای ته رسیږي.

په پای کې ددې خبرې یادونه ضروري بولم چې له څېړنیزې بڼې نه معلوماتي بڼې ته د کتاب د موضوعاتو د رااړولو پر مهال مې د اړتیا له مخې د کتاب مأخذونه د هر څپرکي په پای کې په مجموعي توګه راخیستي، د کتاب د موضوعاتو ډېر لنډون هم ښایي ددې سبب شوی وي چې د لوړ ذوق او ادبي مطالعې د خاوندانو ادبي تنده پوره خړوبه نه کړای شي او د هغوی په زړه او ذهن کې ځینې غوښتنې او پوښتنې راولاړې کړي، چې هغه به په راتلونکي کې د ادب پوهنې په اړه لیکلی مفصل کتاب په چاپ سره حل او ځواب شي. خو زه په دې هیله او باور یم چې دا کتاب ګوتې به په عامه توګه د ادبیاتو زده کوونکو او د ادبي مطالعې مینه والو ته د ادب ادبي منابعو د پېژندنې په برخه کې پوره مرستندوی شي او د یو لارښود په توګه به هغوی ته په دې لړ کې د زیاتې مطالعې او څېړنې لارې چارې برابرې کړي. که زما دا کړې خواري د غه موخه او هدف ترسره کړای شي همدا به زما لویه خوښي او نیکمرغي وي. په همدې هیله

په درنښت

محقق سید محی الدین هاشمي

کابل - د تلې ۲۵ مه - ۱۳۸۱ هـ ش

لومړی څپرکی:

ادب پېژندنه

(عمومیات)

د ادب لغوي او اصطلاحي پېژندنه:

که څه هم د نورو ټولنیزو علومو او فنونو په څېر « ادب » کوم داسې ټاکلی او ځانګړی تعریف نه لري چې هر چېرې، د هر چا له پاره یوشان د منلو وړ وي، له دې سره سره د ادب پوهانو او څېړونکو له خوا چې د ادب کلمې د لغوي او اصطلاحي توضیح، تعبیر او پېژندنې په برخه کې څه ویل شوي دي هغه ډېر مشترک ټکي سره لري.

ادب عربي کلمه ده چې ځینو فرهنګونو یې لغوي معنا: روزنه، ښه معاشرت، ښه کړه وړه، اخلاق او نمانځنه راخیستې ده او په ځینو کې یې معنا: پوهه، فرهنګ هنر او ځیرکي راغلې ده.

پخوا به د ادب کلمه په عامه توګه اصطلاحاً د لغاتو، صرف، نحو، معاني، بیان، بدیع، عروض، قافیه، د خط اصول، د قرائت اصول، انشاء او تاریخ په علومو اطلاق کېدله.

کله کله په عام مفهوم د یوې ژبې ټولو لیکلو آثارو ته هم ادبیات ویل شوي دي، خو اوس یې دغې لفظي او اصطلاحي تعبیر بدلون موندلی او ادب د اجتماعي علومو او فنونو د یوې سترې او مهمې څانګې په توګه هغه ژبنی هنر

او فن دی چې تولنیز واقعیتونه او حقایق پکې د ژبې په وسیله د ذهني تصویرونو او انځورونو له لارې څرګندیږي. یا په بله وینا:

هره هغه ممتازه وینا ګړنۍ (شفاهي) وي که لیکنۍ، نظم وي که نثر، خو چې هنري ارزښت ولري، «ادب» بلل کیږي.

د ادب یا ادبیاتو مأهیت

د ادبي مطالعاتو په لړکې تل دا پوښتنې را مینځته کیږي چې: څه شی ادبیات دي؟ او څه شی په ادبیاتو کې نشو شمیرلی؟

دا پوښتنې ظاهراً ډیرې ساده او سطحي بریښي، خو ځوابونه یې بیا هومره آسانه نه دي.

د لویدیځ یو ادب پوه اډوان ګرینلا ټول چاپ شوي او خطي آثار په ادبیاتو کې شمیري.

که مونږ د نوموړي دا پورتنی نظر ومنو او د یوې ژبې ټول چاپ شوي او خطي آثار ادبیات وګڼو، نو بیا نور ټولنیز او ساینسي علوم (لکه: فزیک، کیمیا، بیولوژي، هندسه، تاریخ، جغرافیه او ...) څنګه د ځانګړو علومو او فنونو په توګه مطرح کولی شو. په همدې اساس ویلای شو چې د یوې ژبې ټول آثار ادبیات نه دي.

ادبپوهانو د محتویٰ له مخې ادبیات پردوو سترو برخو ویشلي دي:

۱- تخلیقي یا هنري ادبیات.

۲- تحقیقي یا څیړنیز ادبیات.

تخلیقي یا هنري ادبیاتو ته اصلي او واقعي ادبیات وایي، چې په هغو کې:

شعر، لنډه کیسه، ډرامه، ناول، رومان، ادبي ټوټې (پارچې) ټکل، طنز، ادبي سفرنامه، ادبي راپورتاژ او نور شامل دي. او په تحقیقي یا څېړنیزو ادبیاتو کې د یو لړ علمي، ټولنیز و اصولو او معیارونو له مخې د ادبیاتو د منشاء، ماهیت ارزښت او اهمیت په باب څېړنې او تحقیقات شامل دي.

د ادبیاتو موخه او غرض

له ډیرې پخوا زمانې راهیسې د ادب پوهانو له خوا د ادب په هکله دوه نظریې ډیرې عامې دي:

(۱) ادب د ادب له پاره ،(۲) ادب د ژوند له پاره.

د لومړي نظر پلویان ادب له یوې مخې له خپل ټولنیز هدف او ارزښت نه رابیلوي او پردې باور دي چې ادب یوازې او یوازې انسان ته روحي خوښي، لذت او تسکین وربخښي او نور هیڅ نشي کولای. دوی د ادب په محتوا او مضمون کې د نغښتي ټولنیز اخلاقي، روزنیز، تنبیهي او هڅونکي ځواک له اغیزو او اهمیت نه سترګې پټوي.

د دویمې نظریې (ادب د ژوند له پاره) پلویان بیا په دې عقیده دي چې ادب د ښکلاتیز او روحي لذت او تسکین تر څنګ، د ټولنیزې او اخلاقي روزنې، اصلاح، دا ذهانو د روښانولو او لارښوونې دنده هم پر غاړه لري. که موږ له پخوا څخه تر اوسه پورې د یوې ژبې ادبیات مطالعه کړو، نو لیدلی شو چې ادبیاتو همیشه په یوه او بله بڼه ټولنیز فکري ارزښت او مفهوم لرلی دی. دغه فکري ارزښت او مفهوم په واقعیت

کې هغه، مقصد، غرض، موخه او هدف دی چې ليکوال يې نورو ته رسول غوښتي دي او د همدغه موخې او هدف د سرته رسولو له پاره اديب له ادب نه د يوې اغېزمنې وسيلې په توګه کار اخيستی دی.

که د هر قوم، ملت او ژبې ادبي تاريخ ته ځير شو، راته به څرګنده شي چې د هغوی دردمنو او با احساسه اديبانو په يوه يا بله بڼه د خپلې عقيدې او فکر د تبليغ يا خپراوي، د قوم او ملت د ذهني ويښتيا به، معنوي لوړتيا او اصلاح له پاره ادب د يوې وسيلې په توګه کارولی او په دې ترتيب يې په خلکو کې د کار، عمل، اصلاح، سمون او بدلون جذبه راولاړه کړې ده. د مثال په ډول: که د پښتو او دري ژبو په ادبي تاريخونو کې د فردوسي، خوشحال خان خټک، سعدی، حافظ شيرازي، رحمان بابا، اقبال او نورو نومياليو ليکوالو او اديبانو آثار ولولو، راته به معلومه شي چې هغوی څنګه ادب د ديني، مذهبي عقايدو او د اجتماعي، اخلاقي خيرښيګڼې، د قومي او ملي احساس د بيدارۍ او تبليغ له پاره يوه ډېره اغېزمنه وسيله ګرځولی او خپل ټولنيز هدف يې سرته رسولی دی.

په ادب کې ښکلاييز اړخ او د ادبي فنونو استعمال د دې له پاره کېږي چې اديب مقابل لوري ته خپل پيغام او مقصد ژر او په ښه ډول ورسوي. په هغه کې احساس او عاطفي خوځښت را پيدا کړي او ذهن يې د پيغام اخيستنې او په غرض او مقصد پوهيدنې ته ښه متوجه او چمتو کړي.

اديب د ټولنې عادي وګړی نه دی. هغه څه چې په ورځني ژوند کې پېښيږي، يا هغه ناخوالې، ستونزې او ربړې چې ټولنه ور سره مخامخ ده، د اديب پر احساس او عاطفه ژوره اغېزه کوي. اديب چې د خپلې پوهې او استعداد په ځواک له هغې څخه کومه منطقي نتيجه اخلي او بيايې د خپل

تخیلي قوت په ملګرتیا په مناسبـ الفاظو د شعر یا ادبي هنري نثر په کوم قالب او فورم کې خلکو او ټولنې ته وړاندې کوي، همدغه تخلیقي ادب دی.

ادبیات په واقعیت کې د اجتماعي ژوند په باب د ادیب تجربې وي. په ادب کې د ټولنیز ژوند ډیر اړخونه په یوه یا بله بڼه انځور شوي وي چې د خلکو غوښتنو ته ځواب ویلی شي. ادب د ژوند په باب زموږ تجربې زیاتوي او موږ له واقعیتونو سره له نژدې نه آشنا کوي.

په ادبیاتو کې د پوهنې او اجتماعي روزنې اصلاحي اړخونه سره یو له بله نه بېلیدونکې اړیکې لري. یوازې د خوند اخیستنې او ساعت تیرۍ له پاره د ادبیاتو تخلیق یا را مینځته کول او مطالعه کول یو بې ځایه او بې عاطفې کار دی.

دا چې د هرې ژبې ادبیات په یوه ټاکلې زمانه او سیمه کې د خلکو ژوندي افکار دي چې په الفاظو کې خوندي او په لیکلې یا ویلې (شفاهي) ډول له یوه نسل څخه بل ته انتقالیږي، د ادیب تخلیق کړی ادب د خپل عصر د وګړو د عقایدو، کلتور او ټولنیز ژوند هغه هنداره ده چې د هغوی ربښتیني ژوند پکې په یوه یا بله بڼه بریښي، نو د ساعت تیرۍ له پاره یې مطالعه کول په واقعیت کې له ژوند سره اړیکې شکول او پر حقایقو سترګې پټول دي.

د ادب د جوړښت بنسټیز توکي

مشهور انګریز کره کتونکي هیډسن د ادب د جوړښت له پاره څلور بنسټیز توکي ښودلي دي:

(۱) عقلي او ذهني، (۲) جذباتي او عاطفي، (۳) تخيلي، (٤) تخنيکي او فني.

د هر ادبي اثر په ترکيب کې بېلابېل توکي (عناصر) شامل دي چې د همدغو توکو له ترکيب او ګډون څخه په ادب کې رنګيني رامينځ ته کېږي، يو رښتيني، عالي او تل پاتې ادب کې تر هر څه ړومبي ادراکي او عقلي عنصر شامل وي. ددې وينا مطلب دادی چې هر اديب لومړی د عقل او ادراک په مرسته د يوې موضوع چوکاټ تياروي او د همدغه چوکاټ پر بنسټ د خپل ادبي اثر مانۍ رغوي.

دلته ددې خبرې يادونه ضروري ده چې يوازې په دغه «ادراکي او عقلي عنصر» ادب نشي پنځيدلی يا تخليق کيدلی. د ادب د تخليق له پاره په هغه کې د «عاطفي او جذباتي عنصر» مالګه او مصالحه ورګډول هم ضروري دي. دغه مالګه او مصالحه چې هر څومره په زړه پورې او په اصطلاح تيزه وي، په هماغه پيمانه په ادب کې خوند- رنګ يا په بله وينا جذابيت او په زړه پورې والی پيدا کيږي. برسيره پردغو دوو پورتنيو عنصرونو «تخيل» هم د ادب په جوړښت او تشکل کې اساسي عنصر دي. اديب دغه د تخيل توکي په ادب کې ددې له پاره ورګډوي چې د لوستونکي په متخيله قوه باندې اغيزه وکړي او د اديب د خيال په ژور والي پوه شي. نو ضروري ده چې د اديب تخيلي ځواک دومره پياوړی وي چې لوستونکی د تخيل پر وزرونو والوزوي او د اديب د وينا پيغام او د موخې درک ته يې متوجه کړي.

اديب د تخيل په وزرونو د لوړ پرواز اوالوتنې له پاره زياتره له تشبيه، استعارې، کنايې او مجاز څخه کار اخلي، خو کله کله دا کار اخيستنه د

مبالغې تر پړاوه هم رسيږي. هرڅومره چې په ادب کې دغه توکی (تخيل) ځواکمن وي، په هماغه پيمانه ادب لوړ او تل پاتې ګرځي.

عقلي، جذباتي او تخيلي توکي د ادب مواد تياروي، د اديب خيالات، احساسات او تخيل د همدغه موادو په جوړښت کې مرسته کوي. برسيره پردغو عناصرو يو بل ډير مهم عنصر هم شته چې له هغې پرته د ادب جوړښت امکان نه لري، هغه «تخنيکي او فني عنصر» دی. د ادب د تخليق او پنځونې له پاره يو لړ قواعد جوړ شوي چې د ادب په ښيګڼه، ښکلا او اغيزه کې زياتوالی را منځته کوي. لومړني درې توکي دا ښيي چې په ادب کې کومه خبره يا پيغام نوروته وړاندې شي، خو دا څلورم توکي دا راښيي چې دغه خبره يا پيغام په څه ډول نوروته وړاندې شي، چې ښه او ژر اغيزه وکړي او د اديب موخه تر سره شي.

د ادب موضوعات

دا خو يوه منلې خبره ده چې ادب په ژوند پورې اړه لري، او دا چې ژوند ګڼ اړخونه لري، له همدې امله ادب هم ګڼ اړخونه لرلی شي. دې واقعيت ته په پاملرنه ويلای شو چې د ژوند هره برخه او پيښه د ادب موضوع کيدلی شي.

ادب څيړونکو په عامه توګه د ادب موضوعات پر پنځو برخو ويشلي دي:

۱- ذاتي يا خپلې تجربې: چې د اديب په شخصي ژوند پورې اړه لري.

۲- انساني تجربې: هغه تجربې دي چې ټول بشر يا انساني نوعې په تجربو پورې اړوندې دي.

۳- ټولنیزې (اجتماعي) تجربې: چې د ټولنې په ګډو او عمومي تجربو پورې اړه لري.

٤- په مادي نړۍ پورې اړوندې تجربې: هغه چې په طبیعت او خارجي نړۍ پورې اړوندې وي.

۵- په ادب پورې اړوندې تجربې: چې په هغو کې ادیب یوازې د خپل فن او هنر بشپړ تابه ته ګوري یا د خپل هنر پرمختیا او لوړتیا په پام کې نیسي.

لنډه دا چې ادب پخپله د ادیب، د ټولنې او نړۍ د نورو افرادو د تجربو خلاصه او نچوړ دی. دغه تجربې په اصل کې هغه پېښې وي چې د انسان په ذهن کې پرتې وي. ادیب د ادب په وسیله هغو ته ژوند ور بخښي. له همدې امله ادب د ځانګړو او ټولنیزو تجربو د لېږدونې ډېره غوره او اغېزمنه وسیله ګڼلی شو.

ترکومه چې خبره د ادیب په ذات یا خپل ځان پورې اړه لري، په هغه کې ادیب د خپلو ذاتي یا شخصي جذباتو څرګندويي کوي، یا په بله وینا ادیب په دغه ډول ادب کې د خپل فکر، ذهن او جذباتو داخلي نړۍ انځوروي. ددې ډول تخلیق شوي ادب غوره بېلګې عشقیه او صوفیانه شاعري او مرثیه لیکنې دي.

د اوسنیو ادب څېړونکو په نظر په ادب کې مهمه داده چې ادیب له خپلې ذاتي نړۍ څخه بهر چاپیریال (ټولنې او نړۍ) ته را ووځي، د خپل لید ساحه او دایره پراخه کړي، له ځان نه بهر د ټولنې او نړۍ ترجماني وکړي.

ادبي ژبه

د مخه تر دې چې په ادب یا ادبي اثر کې د ژبې کارونې په اړه څه وواېو، لازمه ده یادونه وکړو چې هره لیکنه له ځینو واحدونو څخه چې

«جملې » يې بولي، جوړېږي او جمله له ځينو توکيو (اجزاوو) څخه چې « کلمې » ورته وايي، جوړه وي.

کلمې د ژبې هغه قرار دادي نښې دي چې ليکوال د هغو په کارولو سره خپل فکر او خيالات څرگندوي (بيانوي) او لوستونکی د هغو په لوستلو سره د ليکوال له ذهني مفاهيمو سره آشنا کيږي.

يوه ليکنه هغه وخت ادبي ارزښت تر لاسه کولی شي چې ليکوال يا اديب له هغو وسيلو څخه چې په لاس کې يې لري (کلمې) په ډېره ښه او مناسبه توگه کار واخلي.

په دې معنا چې کلمې او د هغو د کارونې مناسب ځايونه وپيژني او پخپله ليکنه کې له داسې کلمو څخه کار واخلي چې د ده مقصد او پيغام ژر، په ښه او آسانه توگه مقابل لوري (لوستونکي يا اوريدونکي) ته ور انتقال کړي. کوم پيغام چې په ليکنه کې نغښتی وي هغه د لوستونکي په ذهن کې کښيني.

ايرانی ليکوال پرويز خانلري پخپل اثر « درباره ء زبان فارسی » ۱٤۷ مخ کې په دې هکله وايی: « ليکوال يا اديب دادنده لري چې الفاظ او تعبيرونه د يو صراف او زرگر په څير په حساس محک و آزمويي، کره او ناکره يې سره بيل کړي او ټول توکي (اجزاوې) په ژوره توگه داسې وپيژني چې هر يويې په مجموع کې په خپل ځای مناسبه ښکلا ولري، دغه محک له ذوق څخه پرته بل څه نه دی. خو دغه ذوق د نورو سترو او پياوړو هنرمندانو د آثارو او افکارو په دقيقه او ژوره مطالعه او د هغو د کار په طريقو او لارو چارو باندې په پوهيدلو سره پالنه او پياوړتيا مومي.

همدغه ليکوال پخپل يو بل اثر (روش نويسندگان بزرگ - ۱٤۲ مخ)

کې لیکي: «لیکوال چې کومې کلمې کاروي هغه باید په ډېر غور او دقت انتخاب کړي. هغه باید هغه کلمه چې لومړی او ژر ذهن ته ورځي ونه کاروي. باید په پام کې ولري چې حتی دوه کلمې هم داسې نشي موندلی چې کټ مټ یو ډول مفهوم او معنا ورکړي. همیشه د ډېرو کموتو پیرونو او اختلافاتو شته والی هم مترادفې کلمې یوه له بلې بیلولی شي. لیکوال باید دې اختلاف ته پام وکړي او هماغه کلمه پکې انتخاب کړي چې دده ذهني مفهوم ښه او ژر نوروته رسولی شي.»

د پایلې او نتیجې په توګه ویلای شو چې د هر ادبي اثر ژبه باید له ادبي ښېګنو او ځانګړنونه برخمنه وي او د اثر په ټولو برخو کې د لفظ او معنا تر مینځ اړیکې او فکري تسلسل موجود وي.

غوره او معیاري ادب

د ښه او غوره (معیاري) ادب د پیژندنې په لړکې به تر هر څه لومړی دا بس وي چې وو ایو:

ښه او معیاري ادب همغه دی چې پکې د جذباتو او احساساتو رښتینې ترجماني شوې وي. په هر ادب کې چې دغه ځانګړنه موجوده وي هغه لوړ او معیاري ادب دی، ځکه چې په عام مفهوم په ادبي ځیړنو کې ادب د ژوند تفسیر او هینداره ګڼل کیږي، هر څومره چې په هغه کې د ټولنیز ژوند رښتینی انځور موجود وي، په همغه پیمانه یې د معقولیت او مقبولیت چانس زیات دی.

که څه هم په يو معياري ادب کې د ليکنې او وينا ادبي اسلوب او سبک ته هم پاملرنه ډيره ضروري ده، خو بايد هيره نه کړو چې سبک يا اسلوب يوازې او يوازې د فکر او خيالاتو د ښرګندولو يوه وسيله ده، په ادبي اثر کې اصلي روح همغه جذبه او احساس دی چې د انساني ژوند رښتينې ترجماني وکړي.

سره له دې چې ځينې ادب پوهان «ادب د ادب له پاره» نظريه وړاندې کوي، خو بايد ووايو چې دا نظريه نن سبا ډيره لنډه ـ تنګه او محدوده ښکاري. په عام مفهوم ادب د ژوند تصوير دی. دا نظريه نيغ په نيغه د ژوند او د ژوند له تجربو سره اړيکې لري. او خاص د ژوند له پاره دی. کوم ادب چې د ژوند له پاره نه وي، هغه به خامخا د ژوند له پاره په يوه يا بله بڼه زيانمن او خطرناک وي. خو دغه ډول ادب په ټولنه کې تل پاتې او هميشنی بڼه نشي خپلولی او ژر له مينځه ځي.

له همدې امله ويلی شو چې ښه، لوړ او معياري ادب همغه دی چې پکې نغښتی مفهوم او وينا له ژوند او انساني تجربو سره سمون ولري او له خلکو سره يو ځای روانه وي. دا چې د ارنلډ له نظره «ادب د ژوند تنقيد دی» دلته دا پوښتنه را مخې ته کيږي چې موږ د ژوند تيرولو کومه لار او طريقه غوره ګڼو؟ معلومه خبره ده چې انسان په فطري توګه ښه او پاکيزه ژوند تيرول غواړي (يعنې خوښوي يې) دغسې ادب هم بايد پاک، غوره او معياري وي. ددې مطلب دا دی چې په ادب کې بايد داسې اخلاقي ارزښتونه انعکاس ومومي چې د هغې له مخې زموږ ژوند پرمختګ او ترقي وکړي. که ځينې اديبان د ژوند له مسلطو ټولنيزو ارزښتونو څخه سرغړونه (بغاوت) وکړي، ښرګنده خبره ده چې تخليق کړی ادب يې په ټولنه کې ارزښت او پاينښت نه شي موندلی.

په لنډه توګه ويلای شو: لکه څنګه چې انسان تل پاک سوتره او ښکلی ژوند تېرول غواړي، داسې ژوند چې هيڅ ډول ريا کاري، مکاري، تګي او برګي پکې نه وي، نو ټولنه بايد د ژوند په همدغه لاره يون او حرکت وکړي او په داسې پړاو کې واقع شي چې ادب يې هم پاک او رښتينی شي، دغسې ادب د قوم او ملت وياړ او په رښتينې معنا "معياري ادب" بللی شو.

په ادب کې د اديب ځيره

د ادب څېړونکو په عقيده غوره او رښتينې ادب هغه دی چې په هغه کې د اديب روح وځليږي او لوستونکي ته پکې د اديب ځيره له ورايه څرګنده شي.

ميتهو ارنلډ ادب ته د ژوند تنقيد او ترجمان وايي. د نوموړي په نظر رښتينی ادب همغه دی چې د اديب د زړه او دماغ زيږنده وي. له همدې امله دا اړتيا پيښيږي چې د اثر يا تصنيف له پيژندګلوۍ څخه د مخه د هغه ليکوال او را مينځته کوونکی وپيژندل شي، ځکه چې ليکنه يا ادبي اثر په اصل کې د اديب د ذهن انځور دی. لوستونکي ته لازمه ده چې لومړی يې له اديب سره اړيکې پيدا کړي يا په بله وينا هغه ښه وپيژني، چې د دغه پيژند ګلوۍ له مخې بيا د هغه په احساساتو او جذباتو ښه پوه او د ادبي اثر معنا، مفهوم او پکې نغښتی پيغام ژر او په آسانه درک کړي. ځکه يوه رښتينې او ډيره اغيز ناکه مطالعه هغه وخت کيدای شي چې د اثر د ليکوال يا اديب او لوستونکي د ذهن تر مينځ مستقيمې اړيکې پيدا شي. لنډه دا چې په هر عالي او غوره ادب کې د هغه د تخليق کوونکي شخصيت په يوه يا بله بڼه څرګنديږي. څومره چې په يوه ادبي

اثر کې د ادیب خپلې ذاتي تجربې په رښتینې توگه انځور شي، په همغه پیمانه په ادب کې رښتینوالی، جدت او اصیلتوب موجودوي او دغسې ادب یا ادبي اثر د لوړ او غوره ادب گڼلو او منلو وړ دی.

یو ښه او عالي ادیب د ژوند بیلا بېلو اړخونو ته په ډېر ژور نظر گوري، واقعیتونو ته ورننوځي. ادیب د ژورې کتنې او فکر په نتیجه کې د ژوند ډېرو باریکو او نازکو گوښو ته ور داخلیږي چې د ټولنې عام وگړي یې نشي لیدلای. د نومیالي ادب پوه ملتن په وینا:

«ښه او غوره ادب د ادیب د ژوند وینه ده» نو که لوستونکی د همدغې روحیې له مخې په اخلاص او صداقت سره د ادیب اثر مطالعه کړي، خامخا د ادیب یا ادبي اثر په روح پوهیدلی شي.

د عادي او عالي ادب یو ډېر ستر توپیر په همدې کې دی چې د عادي یا معمولي ادب تخلیق کوونکی د معمولي لیدلو او یا اوریدلو خبرو (مسایلو) یادونه کوي، خو په غوره او عالي ادب کې ادیب خپلې ذاتي تجربې وړاندې کوي، نو له همدې امله "کار لایل" دغه ډول ادب ته اصلي غږ وایي.

ادبیات او ادبي څیړنې

ادبپوهان ادبیات پر دوو سترو برخو ویشي: یوې ته یې «تخلیقي ادبیات» او بلې ته یې د «تحقیقي ادبیاتو» نوم ورکوي. په لومړۍ برخه کې تخلیق شوی ادب (لکه شعر او د هنري نثر بیلابیل ډولونه) او په دویمه برخه کې د دغه رامینځته شوي ادب په هکله تحلیلي او تفسیري څیړنې شاملیږي.

د «ادبیاتو» او «ادبي مطالعاتو» یا «ادبي څیړنو» تر مینځ په

نړدی اړيکه او توپيرونو باندې ډير اوږده او کړکيچن بحثونه شوي دي، د دواړو تر مينځ که له يوې خوا ډېر نږدې اړيکې ليدل کيږي، تر څنګ يې د بېلتون داسې ليکه او کرښه هم تر سترګو کيږي چې د دوی خپله ځانګړتيا او جلاوالی ثابتوي.

د دواړو تر مينځ يو ډير ستر توپير دادی چې «ادبيات» تخليقي جنبه او اړخ لري، اديب يې رامينځ ته کوونکی او ايجاد ګردی او «ادبي مطالعه» د ادب په هکله د يو ډول پوهې تر لاسه کول يا زده کړه ده؛ په دې معنا چې لوستونکی د نورو تخليق کړي ادبي آثار لولي او تر تحليل وروسته پرې ځان پوهوي.

يا په لنډه وينا: اديب هنرمند دی او ادبي مطالعه کوونکی د لوستونکي او زده کوونکي په ډله کې شميرل کيږي.

ځينو بيا د ادبياتو او ادبي مطالعاتو ترمينځ د اړيکو ښودلو په لړ کې له دې توپير څخه له يوې مخې سترګې پټې کړي او ويلي يې دي: څوک چې پخپله اديب نه وي او ادبي ليکنه ونه کړای شي په ادبياتو نه پوهيږي، نو ځکه بايد ادب څېړونکی او د ادبياتو مطالعه کوونکی هم «اديب» وبولو، يعنې يو څوک هغه وخت د بل په شعرونو او يا د هنري نثري ليکنو (لنډه کيسه، ډرامه، ناول او...) باندې پوهيدای شي چې پخپله يې شعرونه ويلي او نثري ليکنې يې کړې وي.

حال دا چې واقعيت داسې نه دی. د بېلګې په توګه: موږ داسې ډير نالوستي ولسي شاعران لرو چې د شعر فنون يې هيڅ نه دي لوستي، بد يعې

لفظي او معنوي صنايع نه پېژني، تشبيه، استعاره، کنايه، مجاز، قافيه، د هغې ارکان او عيبونه ورته نه دي معلوم، خو داسې ادبي فن پارې يا ادبي آثار يې تخليق کړي دي چې ډېر ستر ادبي هنري ارزښت لري. همدارنګه ډېر داسې ادب څېړونکي پيژنو چې د شعر په ټولو فنونو او ادبي تلازماتو پوهيږي، خو شعر نشي جوړولای.

نو ويلای شو چې: «ادبيات» او د ادبياتو په هکله پوهه او معلومات دوه بيل شيان دي. ادب پخپله د «اديب» ابتکار او تخليق دی.

اديب په دې ابتکار کې نوی فکر او نوی مضمون را پيداکوي. که موضوع زړه هم وي، نو د ادأ، بيان او افادې طرز يې نوی وي.

اديب په دغه عمليه کې له خپلو کتنو او اوريدنو څخه نوی فکر او معنا را باسي، د خپل فطري استعداد او تخيلي ځواک په وسيله له عادي ښينو څخه نوي نتايج اخلي او نورو ته يې وړاندې کوي. خو «ادبي مطالعه» د تخليق شويو ادبي آثارو لوستنه ده.

څېړونکی هغه څوک دی چې د نورو له خوا تخليق شوي آثار د خپلې پوهې او بصيرت په رڼا کې تحليل، تفسير، تشريح او ارزيابي کوي، ارزښت، اهميت او ادبي مقام يې ټاکي، نورو ته يې ښيګنې او بد ګنې بيانوي. سره له دې چې اوس ځينې ادبپوهان د ادبياتو په هکله څېړنې او سپړنې په ادبياتو کې نه شميري، خو دا چې دغه څېړنې عموماً د ادب د ماهيت او محتوی د تشريح، توضيح او پيژندنې له پاره کيږي، نو د ادب له چوکاټ څخه يې را بيلونه هم له ستونزو ډک کار دی.

د يادونې وړ ده چې د اديب له پاره په عامه توګه د امکان تر حده د ادب په هکله او په ځانګړې توګه په خپل فن او ادبي هنري ځانګې پورې اړونده ادبي مطالعه لازمي او ضروري ده، ځکه چې پرته له ادبي مطالعې يې فن سمه او مناسبه وده نشي کولای.

ماخذونه:

١- ډاکتر سلام سنديلوی، ادب کا تنقيدي مطالعه، مکتبه ميری لائبريری، لاهور، ١٩٨٩م.
٢- هيواد مل، زلمی، فرهنگ ادبيات پښتو، درييم ټوک، کابل، د چاپ او خپرولو دولتي کميټه، ١٣٦٦ هـ ش کال.
٣- تږی، حبيب الله (پوهاند) د ادب تيوري، کابل پوهنتون، د ژبو او ادبياتو د پوهنځي درسي لکچرنوټ.
٤- هاشمي، سيد محی الدين، د ادبي اصطلاحاتو تشريحي فرهنگ، (ناچاپ).
٥- شينواری، دوست (سرمحقق)، د ادب تيوري اساسونه، کابل، ١٣٦٥هـ ش.
٦- هاشمي، سيد محی الدين، د ادبپوهنې بنسټونه، د دعوت او جهاد پوهنتون درسي لکچر نوټ.
٧- الهام محمد رحيم (داکاډيمسين کانديد)، د ادب مسألې، د افغانستان د ليکوالو انجمن، ١٣٦٧ هـ ش.

دویم څپرکی:

د ادبپوهنې اساسي څانګې

پیژندنه:

ادب پوهنه په عام مفهوم هغه پوهنه ده چې د ادبیاتو په هکله څیړنه کوي، یا په بله وینا هغه پوهنه چې ادبیات مطالعه کوي ادبپوهنه بلل کیږي.

دغه پوهنه له فلسفې، ښکلا پوهنې، هنر پوهنې او ژبپوهنې څخه مرسته غواړي.

ادب څیړونکو دغه پوهنه په دې لاندې دریو سترو اساسي څانګو ویشلې ده:

١ - ادبي تیوري

٢ - ادبي تاریخ (د ادبیاتو تاریخ)

٣ - ادبي کره کتنه

برسیره پردغو څانګو ادب پوهان کتاب پوهنه، متن پوهنه او د ادبپوهنې تاریخ هم د ادبپوهنې فرعي څانګې ګڼي.

موږ دلته د ادبپوهنې درې لومړنۍ اساسي څانګې تر جلا جلا سرلیکونو لاندې په لنډون سره درپیژنو:

لومړی: ادبي تیوري

د مخه تردې چې د ټولنیزو علومو د یوې څانګې په توګه د ادبي تیوري د رامینځته کیدو او د هغې د تاریخي پرمختیایي او پراختیایی سیر په هکله بحث وکړو لازمه ده چې ادبي تیوري دروپیژنو:

پیژندنه:

ادبي تیوري هغه علم یا پوهنه ده چې دادبي آثارو د ټولنیز ماهیئت څانګړنې اودادب د ودې او انکشاف قوانین تر مطالعې او څیړنې لاندې نیسي.

په یوې بلې پیژندنې کې لولو چې:

ادبي تیوري د ادب پوهنې ستره او اساسي څانګه ده چې د ادب ټولنیز ارزښتونه، د ادب د پراختیا ټاکلي پړاوونه، د ودې او انکشاف تاریخي عنعنه، د ادبي آثارو اساسي فورم او نورې څانګړنې تر څیړنې لاندې نیسي او د ادبي موادو د څیړنې له پاره عمومي لارې او اصول ټاکي.

په لنډه وینا ویلای شو چې: ادبي تیوري د ادب د بیلا بیلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.

په عامه توګه په ادبي تیوري کې د ټولنپوهنې د علمي قوانینو له مخې د ادب او ټولنې تر مینځ اړیکو، د ادبیاتو د پیدایښت د عواملو، د ادبي مکتبونو، میتودونو او سبکونو، په ادبیاتو کې د شکل او مضمون،... او د بیلا بیلو ادبي انواعو اوژانرونو په هکله بحث او څیړنه کیږي.

د ادبي تیورۍ تاریخي انکشافي سیر

د ادبي تیورۍ د رامینځته کیدلو او د یوې ادبي پوهنې او علم په توګه د هغې د مطرح کیدلو مسئله ډیره لرغونې ده. ادبپوهان د خپلو ادبي څېړنو په بهیر کې ددې علم پیدا ینبت ډیر پخوانی ګڼي او ریښې یې له نن نه (۲۳۰۰) کاله پخوا زمانې ته رسوي. دوی استدلال کوي چې ارسطو (۳۸٤- ۳۲۲ ق م) «د بوتیکا» په نامه یو اثر چې هغه بیا وروسته عربانو «بوطیقا» یاد کړی دی، لیکلی او په دغه اثر کې یې د ادب ټولنیز ارزښت ته خپله زیاته پاملرنه ور اړولې ده، چې په عامه توګه یې پخپل وخت کې د ادب په باب ډیر و پوښتنو ته ځواب ویلی دی.

نوموړي په دغه اثر کې ادبي غوښتنو ته ځانګړی معیار ټاکلی و، واقعیت پیژندنه او پر هغه باندې یې د ادب د اغیزې ارزښت هم ښودلی دی.

ارسطو په همدې کتاب کې ایپیک (حماسي)، لیریک (غنایي) او ډراماتیک (ډرامائی) آثارو تر مینځ د بیلونې اساسي بریدونه تشریح او توضیح کړي دي. همدارنګه یې نظم، د هغه وزنونو او نورو ځانګړنو ته هم پوره پاملرنه کړې ده.

له ارسطو څخه را وروسته تر نن پورې په نړۍ، په ځانګړې توګه په لویدیځ کې د یو علم یا ټولنیزې پوهنې په حیث ادبي تیوري ته ډیر کار شوی دی. په دې لړکې د ادب څیړنې او سپړنې په اړوند د بیلا بیلو ادبپوهانو له خوا ځینې اصول او قوانین هم وضع شوي چې ځینې یې په عامه توګه تقریباً تر ډیرې اندازې د هرې ژبې پر ادب د تطبیق وړ دي. خو ددې تر څنګ بیا د بیلا بیلو

سیاسي او فلسفي افکارو تر مستیقم اغیز لاندې د"مترقي ادبي تیورۍ" په نوم داسې نظریات هم وړاندې شوي چې علمي او منطقي بنسټ نه لري، مګر پلویان او وضع کوونکي یې د «علمیتوب» او «مترقي توب» دعوه کوي. د بیلګې په توګه د سوسیالیزم او کمونیزم د پوچې مفکورې پلویان چې هر څه ته له مادي اړخه ګوري او معنا ته په اساسي او بنستیز ارزښت نه قایلیږي. دوی چې په دې لړ کې د «انقلابي او مترقي ادب تیورۍ» په نوم کوم نظریات وړاندې کوي هغه د کمونیزم د «خیالی جنت» په څیر له حقیقت او واقعیت څخه ډیر لرې دي، د دوی په ادبي نظریاتو کې هم هغه ناسموالی او غیر علمیتوب څرګند دی چې د دوی له پوچې ایډیا لوژۍ څخه یې نشأت کړی دی.

په تاریخي لحاظ د ادبي تیورۍ په هکله د رنسانس په دوره کی هم ډیر کار شوی دی. دا هغه وخت دی چې ستر ادیبان او پیاوړي ادبیات پکې رامینځ ته شوي او زیات شمیر لیکوالو د ادب د ماهئیت او اهمیت پیژندنې او پر هغې پوهیدنې ته خپله پاملرنه ور اړولې او په زړه پورې لیکنې یې کړي دي، چې په دې لړ کې د هسپانیې نومیالی ډرامه لیکونکی لوپې وریګ (۱۵٦۲ - ۱٦۳۵م) فرانسوي لیکوال رابله(۱٤۱٤-۱۵۵۲م)، ایتالوي لیکوال بوکاچو (۱۳۱۳- ۱۳۷۵م) نومونه او بیا وروسته په اوولسمه پیړۍ کې د فرانسوي کلاسیزم تیوریسن بوالو د «شاعرانه هنر» په نوم یو ارزښتناک کتاب ولیکه چې د خپل عصر د شاعرانو او لیکوالو له پاره یې د لارښود حیثیت درلود، نومونه د بیلګې په توګه یادوو. همدارنګه په دې وروستیو دوه پیړیو کې په اروپا او نوره نړۍ کې د ادب پیژندنې په باب ډیر کار شوی دی، چې د هغې تفصیل دلته نه ځائیږي.

اوس ادبي تیوري په نړیواله سطحه د یو علم په توګه منل شوی او د نړۍ په پر مختللو ژبو کې په دې اړوند ډیر زیات آثار موجود دي. ادبي تیوري د ادبیاتو د اساسي مضمون په توګه په پوهنتونونو کې هم تدریس کیږي، خو زموږ په هیواد کې سره له دې چې د پوهنتونونو د ادبیاتو د پوهنځیو په تعلیمي نصاب کې د یو مضمون په توګه شامل دی، هومره د ستاینې وړ کار نه دی شوی. البته ځینې درسي لکچر نوټونه او څو د ګوتو په شمیر آثار په پښتو او دري ژبو کې لیکل شوي او چاپ شوي، خو د مضمون اهمیت ته په پاملرنه دا کار کافي نشو ګڼلی.

د ادبي تیورۍ د جوړښت ستونزه

سره له دې چې اوس ادبي تیوري په نړیواله سطحه په علمي او اکاډیمیکو مرکزونو کې د یو علم په توګه منل شوی او موږ یې د یوې داسې ادبي پوهنې په توګه پیژنو چې د ادبیاتو د انکشاف اصول، د ادب ټولنیز ارزښتونه، د پراختیا او پرمختیا پړاوونه، د ودې او ایجاد عوامل، د ادبي آثارو د فورم او محتوی ځانګړنې او داسې نور مسایل تر څیړنې او مطالعې لاندې نیسي او د ادبي آثارو د تجزیې او څیړنې له پاره عمومي لارې او اصول ټاکي. بیا هم په عامه توګه د ادبي تیورۍ د جوړښت او نظریاتو د وضعه کولو په برخه کې څه ناڅه ستونزې لیدل کیږي. دا ستونزې له دې امله دي چې د هرې ژبې ادبیات په خاصو ټولنیزو زماني او مکاني شرایطو کې رامینځته کیږي، د لوړتیا او ځوړتیا پړاوونه وهي او په هر پړاو کې له داسې یو ځانګړي حالت سره

مخامخ کيږي چې بيانه تکراريږي، نو که څوک د يوې ژبې د ادبياتو تيوري، چې د ځانګړو شرايطو تر اغيزو لاندې په يوه خاصه ادبي دوره کې وضع شوي وي، د بلې ژبې پر ادبياتو کټ مټ تطبيق کول غواړي، دا يونه کيدونکې کار دی. د بيلګې په توګه: که موږ د يونان، روم او مصر د لرغونو دورو ادبيات د پښتو يا دري ژبو د کلاسيکې دورې له ادبياتو سره پرتله کوو او د يوې تيورۍ له مخې پکې د ودې او انکشاف ګډ اصول او قوانين لټوو، نو مطلوبه نتيجه ور څخه نشو تر لاسه کولی. لازمه ده چې د هرې ژبې ادبيات د خپلې تيورۍ په رڼا کې مطالعه او وڅيړل شي. ان تردې ځينې ادبپوهان وايي چې د يوې ژبې د ادب د ودې او پرمختيا هر پړاو بايد ځانته خپله ادبي تيوري ولري. خو يو شمير ادبي څيړونکي بيا په دې عقيده دي چې کله چې موږ د يوې ژبې د هرې ادبي دورې لپاره ادبي تيوري جوړوو، په دې صورت کې د ادب په تيوري نه، بلکه د ادب د تاريخ په مطالعه بوخت يو.

د پايلې (نتيجې) په توګه ويلای شو: سره له دې چې په عام ډول په هنر او په ځانګړې توګه په ادب کې يو شمير داسې ګډ خصوصيات شته چې د نړۍ د ټولو ژبو په ادب کې په لږ يا ډير ورته والي (شباهت) سره ليدل کيږي، چې موږ هغه د ادب عام قوانين نومولی شو. بيا هم د هرې ژبې ادب بايد خپله تيوري ولري چې د هغې په رڼا کې ادب څېړونکي د ادب د ودې او انکشاف عام قوانين، د ادبي آثارو ټولنيز ماهيت او نورې ځانګړنې وڅيړي.

دویم: ادبي تاریخ

ادبي تاریخ یا د ادبیاتو تاریخ د ادبپوهنې بله مهمه ستره او اساسي څانگه ده، موږ په دې هکله لنډه او ځغلنده څېړنه د څو عمومي پېژندنو (تعریفونو) په راوړلو سره پیل کوو:

پېژندنه: د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د یوې ژبې د ادبیاتو د پیدا ینبت او ودې جریان له تاریخي شرایطو سره د ارتباط په ترځ کې څېړي.

یا په بله وینا: ادب تاریخ د یوې ژبې د ادبیاتو د ودې او انکشاف جریان مطالعه کوي او په دغه لړکې د بیلا بیلو ادبي آثارو ځای او ارزښت په گوته کوي.

په یوه بله پېژندنه کې لولو: د ادبیاتو تاریخ ډېر عام مفهوم لري او په عامه معنا د یو ملت د علمي، ادبي او فکري ترقۍ یا تنزل (لوړتیا او ځوړتیا) د حالاتو بیان ته د ادب تاریخ ویل کیږي. مگر په خاصه او ځانگړې معنا د شاعرانو او لیکوالو د کتابونو او آثارو د حالاتو او د ژبې د ادبي دورو بیان ته د ادب تاریخ ویل کیږي.

که د ادب تاریخ پورتنۍ درې واړه پېژندنې په غور سره ولولو ډېر شریک ټکي پکې لیدل کیږي، نو له دې ټولو څخه مشترک ټکي د ادبیاتو د تاریخ د پېژندنې د مجموعي نچوړ په توگه داسې وړاندې کوو:

د ادبیاتو تاریخ هغه پوهنه ده چې د یوې ژبې د علمي، ادبي لوړتیا او ځوړتیا (وده، انکشاف او تنزل) د تاریخ د بیلا بیلو پیړیو په پوړیو کې څېړي

او د ټولنیزو چاپیریالي شرایطو او تاریخي حالاتو په رڼا کې د ادبي ودې او تنزل د پیښو اصلي عوامل په ګوته کوي.

د ادبي تاریخ او ادبي تذکرې توپیرونه

د ادبي تاریخ بیلا بیلې پیژندنې مو د مخه ولوستلې،د دې له پاره چې له ادبي تذکرې سره یې په توپیر پوه شو لازمه ده چې لومړی ادبي تذکره په ځانګړې توګه درو پیژنو:

پیژندنه: تذکره یوه عربي کلمه ده چې په ځانګړي بڼه ډیرې معنا وې لري، په ادبي او فرهنګي اصطلاح کې ادبي تذکره هغه اثر ته ویل کیږي چې د شاعرانو احوال یا ژوند پیښې او آثار پکې معرفي شوي وي او ضمناً پکې د شاعر د کلام بیلګې هم خوندي وې.

سر محقق زلمي هیواد مل په خپله یوه لیکنه کې د تذکره لیکنې عمومي اصول داسې ښودلي دي:

۱- د شاعر یا لیکوال بشپړ احوال او ژوند پیښې.

۲- د شاعر او لیکوال آثار او ایجادات.

۳- د شاعر او لیکوال د آثار و شکلي او موضوعي ځانګړتیا وو څرګندونه.

٤- د شاعرانو او لیکوالو د احوالو او آثارو د معرفۍ تر څنګ د هغوی د اشعارو او نثري لیکنو بیلګې راوړل.

د پورته څرګندونو له مخې ویلای شو چې: "ادبي تذکره" او "ادبي تاریخ" د تألیف دوه بیلا بیل ډولونه دي چې یو له بله سره ارتباط لري. په ځانګړې توګه ادبي تاریخ په زیاتو مواردو کې په ادبي تذکره تکیه

کوي، مگر ادبي تاريخ ادبي تذکره نه ده او ادبي تذکره هم له اوسنيو معيارونو سره سم ادبي تاريخ نه دی.

کيدای شي په يوې ادبي تذکره کې د يوې ژبې د بيلابيلو دورو او بيلابيلو جغرافيوي سيمو او حتی فرهنگي حوزو کې اوسيدلو ناظمانو، شاعرانو او ليکوالو احوال او آثار مطالعه شي او دا معرفي يې کيدای شي په الفبايي سيستم يا د سيمو په لحاظ او يا هم د تاريخي وړاندې وروسته والی له مخې په کرونو لوژيک سيستم ترتيب او تنظيم شوې وي. حال داچې په ادبي تاريخ کې د اروش نه تعقيبيږي. بلکې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې آثار، ليکوال او شاعران په خپله دوره کې د ادبي پيښو او جرياناتو د انکشاف پر اساس څيړل کيږي. بر سيره پردې د ادبي تاريخ په اړه دا ټکي هم بايد په پام کې ونيسو چې په ادبي تاريخ کې د يوې ژبې د ټمام قلمرو آثار نشي مطالعه کيدی، ځکه چې په بيلابيلو جغرافيوي سيمو کې تر مختلفو سياسي، اقتصادي او ټولنيزو سيستمونو او نظامونو لاندې واقع دي. هلته د ادبياتو د ايجاد او ودې شرايط هم توپير سره لري او موږ نشو کولی چې د يوې ژبې ټول آثار، چې په بيلا بيلو هيوادونو کې يې تر سياسي، اجتماعي شرايطو لاندې وده موندلې وي، په يوه ادبي تاريخ کې سره مطالعه کړو، خو په ادبي تذکره کې دا کار ممکن دي.

د بيلگې په توگه موږ کولی شو چې د پښتو په ادبي تذکره کې د پيښور او يا بلوچستان د شاوخوا سيمو پښتانه ليکوال او شاعران معرفي کړو، او يا د دري ژبې په تذکره کې د ايران او يا تاجکستان فارسي ژبي اديبان او د هغوی آثار را واحلو، خو د ادبياتو په تاريخ کې دا کار نشو کولی.

د ادبي تذکرې او ادبي تاريخ بل ستر توپير دادی چې کيدای شي په

ادبي تـذکـره کې د ادبي او هنـري آثـارو د ليکوالو او شاعرانو د پيژندګلوی تـر څنګـه ځيني ناظمـان هم معـرفي شي، مګر په ادبي تاريخ کې د ناظمانو او هـر ډول ليکـوالو آثار د مطالعې ځای نه لري، بلکې پر هغو آثارو او د اديبانو او ليکوالو پر ژوند پيښو تحليلي بحثونه کيږي چې لوړ هنري او ادبي ارزښت ولري.

د ادبي تذکرې او ادبي تاريخ تر مينځ دغسې لوی او واړه نور توپيرونه هم شته چې مورږ د بحث د اوږدېدو له ويرې د هغو له را وړلو نه ډډه کوو او د پايلې په توګه وايو چې: دواړه د تأليف بيل بيل ډولونه دي. دلته د لوستونکو د معلوماتو له پاره د پښتو او دري ژبو د يو شمير ادبي تذکرو او ادبي تاريخونو نومونه اخلو:

الف - ادبي تذکرې:

۱- پټه خزانه (محمد هوتک) ۲- شعرالعجم (شبلي نعماني) ۳- د پښتو اوسنی ليکوال (درې ټوکه- عبدالروف بينوا) ٤- معاصرين سخنور (مـولانـاخستـه) ۵- پښتـانـه شعـراء (پنځـه ټـوکه- بيلا بيل ليکوال) ٦- پرطاؤس (مولانا حنيف بلخی) ۷- دا ليکوال او داڅيرې (افضل ټکور)۰

ب - ادبی تاريخونه:

۱- د پښتـو ادبيـاتو تـاريخ (دوه ټوکه- پوهاند حبيبې) ۲- تـاريخ ادبيات افغانستان (حيدر ژوبل) ۳- پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنی دوره (سر محقق هيواد مل) ٤- تاريخ ادبيات افغانستان (کهزاد، علی احمد نعيمی، غبار او نور) ۵- روهي ادب (نواز طاهر) ٦- تاريخ ادبيات ايران (شپږ ټوکه - ډاکتر ذبيح اللّه صفا) د پښتو ادبياتو تاريخ معاصره دوره (کانديداکاډيمسين محمد صديق روهي) او داسې نور.

د ادبي تاریخ لیکنې اصول او د دورو د ویش مسئله

لکه چې څرګنده ده د ادبیاتو د تاریخ ډېره ستره او مهمه بنسټیزه دنده د تاریخ په اوږدو کې د یوې ژبې د ادبیاتو مطالعه او په بیلا بیلو ادبي دورو د هغو ویشنه ده، لازمه ده چې لومړی ادبي دوره وپېژندل شي او په دې پوه شو چې څرنګه دغه ادبي دورې مشخصې او یوه له بلې بېلېږي؟

د ادب تاریخ په لیکنه کې د ادبي دورو تشخیص او ټاکل له ستونزو ډک کار دی او د ادبي مؤرخ زیاته پاملرنه او کړاو غواړي. د ادبي دورو د ویش له پاره کوم ټاکلی معیار نشته او د بیلا بیلو ژبو د ادبي تاریخ لیکونکو په دغه برخه کې ځانګړي ځانګړي معیارونه کارولي دي.

د ادبي دورو د ویش په برخه کې تر ډېره د یو ټاکلي معیار د نشتوالي یو ستر علت دا دی چې ځینې ادبي جریانونه په آسانۍ سره خپل ځای نوي ادبي جریان ته نه خوشې کوي. کله کله د یو ادبي جریان ریښې ډېرې پخوانۍ وي، په تدریجي توګه وده مومي. د هغه د انکشاف په دوران کې ښایي یو بل قوي ادبي جریان رامینځته شي او یا له مینځه ولاړ شي. لنډه دا چې ادبي مکتبونه، ادبي تمایلات اکثره داسې نه دي چې له کوم سیاسي رژیم سره را منځته شي او د هغه له سقوط سره سم بې له ځنډه محوه شي. کله کله شرایط بدل شوي وي، خو ادبي عنعنه لا پر ځای پاتې وي.

په لویدیزه نړۍ، په ځانګړې توګه د انګریزي ژبې په ادبي تاریخونو کې د ادبي دورې ټاکلو یو معیار دا دی چې هره دوره یا عصر د یو نامتو استازي لیکوال او ادیب په نامه یادېږي، لکه د چاسر عصر، د سپنسر عصر او داسې نور او یا ادبي دورې د پېړیو په نوم نومول کیږي، لکه د پنځلسمې پېړۍ

ادبيات، د اتلسمې پېړۍ ادبيات او داسې نور. ځينې وخت يې بيا د مسلطو فلسفي نظريو او د ادبي مکتبونه په نوم نوموي، لکه د کلاسيزم عصر، د رومانتسيزم عصر او نور. زموږ په ادبياتو کې د ادبي دورو په ويش او ټاکنه کې هم دغه ستونزه موجوده ده، په پښتو او دري ژبو چې د ادبياتو د تاريخ په نومونو کوم آثار ليکل شوي دي، ليکوالانو يې پرته له دې چې په ادب کې د فورم او محتوا د کمي او کيفي بدلون، د ادب د ودې او انکشاف جريان او د هغه عوامل په پام کې ونيسي د خپلې خوښې او ذوق سره سم يې د ادبي دورو ويش په عنعنوي توګه کړي دی: چا پر هيواد باندې د بهرنيو يرغلګرو د تاړاکونو او چا د کورنيو شخړو او اشخاصو تر مينځ د سياسي واک دليږديدو او ځينو بيا د سياسي نظامونو د بدلون او او ښتون او ځينو نورو د ادبي جريانونو او مکتبونو او د هغه په رأس کې د نوميالیو اديبانو په نوم ادبي دورې ويشلي او ټاکلي دي.

بايد ووايو چې دغه پورتنی ويشونه او د ادبي دورو د ټاکلو او بيلولو لارې هيڅکله هم د يوې ژبې د ادبياتو دودې او انکشاف د تاريخي سير له تشريح او روښانولو سره مرسته نشي کولی.

لکه چې د مخه مو يادونه وکړه د ادبي دورو ويش او سره بيلونه يوه کړکيچنه مسئله ده، په دې برخه کې ډير غور او دقت پکار دی، نو:

*د ادب تاريخ ليکوال ته لازم دی چې هغه بايد تر هر څه لومړی په ادبي تيوري و پوهيږي چې د هغې له مخې د خپلې ژبې د ادبي آثارو مطالعه وکړي، ځکه چې د ادب تاريخ په واقعيت کې د ادبي تيورۍ د تطبيق ډګر دی.

*د ادبي تاريخ ليکوال بايد د هرې دورې د خلکو له ټولنيزو، ديني، مذهبي او سياسي عقايدو، تاريخي ټولنيزو حالاتو او پېښو د ادبي غورځنګونو او تحريکونو يا ادبي مکتبونو او جريانونو، په هکله هراړخيز

معلومات ولري، تر څو د ادبي تاريخ دورې په سمه او مطلوبه توګه وټاکلې يا وويشلای شي.

*د ادب تاريخ په هره دوره کې بايد د هغې د دورې د نوميالیو او نماينده ادبي څېرو د ژوند پېښو، د ټولېنزو حالاتو، شرايطو او مسايلو په وړاندې د دغو استازيو اديبانو دريځ (موقف) خلکو او ټولنې ته د دغو اديبانو د آثارو او افکارو پيغام او په دې ترڅ کې د ځانګړو اصولو او مشخصاتو له مخې د غوره ادبي آثارو په هکله قضاوت، درامينځته شويو ادبي غورځنګونو او جريانونو مناسبه پېژندګلوي او د دغو ادبي مکتبونو او سبکونو درامينځته کېدو، ودې انکشاف، اغېزو او د له مينځه تللو د عواملو د ښودنې په هکله يوه هر اړخيزه او جامع سپړنه او څېړنه لازمي ده.

*يوازې د يو يا بل شاعر او ليکوال د ژوند پېښې، د نظم او نثر د بېلګو را اخيستل په هيڅ صورت د ادبياتو تاريخ نه شو بللی، بلکه د يوې ادبي تذکرې نوم ورکولای شو، چې البته د ادبياتو د تاريخ د ليکنې په وخت کې ور څخه پخپل ځای لږو ډېره استفاده کېدای شي.

*ادبي تاريخ برسېره پر دې چې موږ ته په هره ادبي دوره کې د هغې دورې استازي او مشهور اديبان او د هغوی ارزښتناک ادبي آثار را پېژني، د همغه عصر او دورې د ټولنيزو عقيدوي، سياسي، علمي، فرهنګي اوحالاتو يوه نقشه هم زموږ مخې ته ږدي چې اديب پکې روزل شوی، ادب پکې رامينځته شوی، د بيلا بيلو عواملو له مخې يې د لوړتيا او ځوړتيا پړاوونه وهلي دي. څومره چې په ادبي تاريخ کې د هرې دورې او عصر روحيه او د پېښو انځور هر اړخيز او جامع وي، په هماغه پيمانه يې د ليکوال او اثر د معقوليت او مقبوليت چانس زيات وي.

دریيم : ادبي کره کتنه «نقد»

لغوي او اصطلاحي پيژندنه:

ادبي کره کتنه «نقد» چې د ادب پوهنې بله ستره او مهمه بنسټيزه څانګه ده، لغوي معنا يې فرهنګونو: وينا پيژندنه، د خبرو سنجونه، رښتينې قضاوت او د ادبي آثارو ارزښت معلومونه راخيستې ده. په عربو کې پخوا د نقاد اصطلاح په عامه توګه د اصلي او کوټه (ناچلو) دينارونو او درهمونو بيلونکي او د ښه او بد توپيرونکي په معنا استعماليدله، خو اوس په ادب کې د وينا د ښو او بدو اړخونو (ښيګڼو او عيبونو) معلومونکي ته کره کتونکی (نقاد) وايي.

په بله وينا: تنقيد (کره کتنه) په لغت کې محاکمه کولو ته وايي او په ادبي اصطلاح نقاد (کره کتونکی) هغه چا ته ويل کيږي چې د نقد په وسيله د ادبي آثارو او د هغو د ښه والي يا بدوالي په هکله لوستونکي ته يوه پريکړه او فيصله صادر وي.

ادبي کره کتونکی د يو ادبي اثر د ژورې کتنې او مطالعې په لړ کې هغه تشريح او توضيح کوي او دغسې د اثر د محتوا په اصلي روح، د ليکوال په پيغام، او د ادبي اثر درامينځته کولو په غرض لوستونکی پوهوي او د يو لړ ټاکلو اصولو په رڼا کې يې ادبي ښکلا، ښيګڼې، بد ګڼې (عيبونه)، نيمګړتياوې او کمزور تيا وې بيانوي. يا په بله ژبه لوستونکی ته د اثر هر اړخ او د ليکوال فکر او غرض په ښه اغيزمنه توګه ورښيي.

د ادبي کره کتنې موخه او غرض

ادبي کره کتنه په عام ډول د دوو سترو هدفونو او موخو له پاره کیږي:

لومړی دا چې ادب تشریح کړي او دویم ددې له پاره چې د ادبي اثر د ښوا و ناوړه، کره او ناکره، پوره او نیمگړو برخو په هکله قضاوت او حکم وکړي. کله کله ادبپوهانو د اخبره هم را مخې ته کړې ده چې د کره کتونکي یوازینۍ دنده د ادبي اثر تشریح ده، فیصله باید پخپله لوستونکی وکړي یا دې هغه لوستونکي ته پریږدي.

ښه او پیاوړی کره کتونکی تل د یو ادبي اثر تشریح، توضیح او تفسیر د خپل ذوق او شعور په مرسته کوي، نو همدې ټکي ته په پاملرنه ویلای شو چې کره کتنه یو ډیر له ستونزو ډک کار دی. د کره کتنې په پروسه کې د کره کتونکي دنده داده چې د ادبي اثر روح ته ورننوزي، ښیگڼې او بد گڼې (ښې او بدې خواوې) یې په گوته کړي، د ادیب په افکارو او ادبي تجربو باندې فکر وکړي، د اثر اصلي مفهوم تشریح، ښکلاتیز او اخلاقي اړخونه یې وښیي، په تیاره گوټونو یې رڼا واچوي او د بیلا بیلو اړخونو خپل منځني اړیکې یې څرگندې کړي. د ادبي اثر د تشریح پر وخت د اثر د پنځوونکي (رامینځته کوونکي) مطالعه او تشریح هم ضروري ده او دغه ډول د لیکوال مقابله او موزانه د نورو هم عصرو لیکوالو سره او ترڅنگ یې پر ادبي اثر د خپل عصر تاریخي او ټولنیزې اغیزې هم باید څرگندې شي.

د ادبي کره کتنې د گټو په اړه دا ویلی شو چې تر ټولو ستره گټه یې داده

چې د وخت د ضایع کیدو مخه نیسي او هغه ادبي آثار چې موږ یې په ورځو ورځو نشو لوستلی، د کره کتنې په څو مخونو کې د ادبي اثر د محتوا په روح او د لیکوال په موخه پوهیدای شو. د بیلګې په توګه: هر کال زیات شمیر ادبي کتابونه چاپ او خپرېږي چې د ټولو تر لاسه کول او لوستل زیات وخت او مالي لګښت غواړي. موږ د کره کتنو د لوستلو په مرسته کولای شو د دغه ټولو آثارو ارزښت او هدف ځانته معلوم کړو، خو د کره کتنې دا ګټه هغه وخت اغیزمنه تمامیدای شي چې کره کتونکی ذهین او په خپل مسلک کې د لوړې پوهې او استعداد خاوندوي. په دغه صورت کې هغه کولی شي د ادبي اثر روح تشریح او پرتیاره ګوټونو یې لازمه رڼا واچوي.

د ادبي کره کتنې ګټې

د ادبي کره کتنې ګټې په ځانګړې توګه په دریو برخو کې مشخصولی شو:

۱-د آثارو لوستونکو ته.

۲- د آثارو لیکوالو ته.

۳- علم، هنر او ادب ته .

*لوستونکو ته یې لویه ګټه داده چې د وخت د ضایع کیدو مخه یې نیسي او هغه اثر چې په څو ورځو کې یې نشي لوستلی د کره کتنې د لوستنې له لارې یې ډیر ژر د محتوا په روح او د لیکوال په موخه او غرض پوهیدلی شي. بل دا چې د اثر په اړه د ګټورو معلوماتو په ورکولو او یا د تیاره ګوټونو د توضیح او تشریح له لارې د لوستونکي معلوماتي پانګه زیاتوي او د پوهې

سطحه یې لوړوي. برسېره پردې د اثر ادبي ارزښتونه درک او له ښو او بدو اړخونو یې خبرېږي.

*د اثر لیکوال ته د کره کتنې ګټه داده چې خپلو خامیو او کمزوریو ته متوجه او په راتلونکې کې د خپلې لیکنې د اصلاح او سمون په هڅه او فکر کې کېږي.

*پوهې، هنر او ادب ته د کره کتنې ګټه داده چې پکې اصلاح او سمون راولي، د کمال او بشپړتیا پړاو ته یې رسوي. ځکه کره کتنه د ادب او پوهې د پرمختګ ډېر مهم عامل دی. که ادبي کره کتنه نه وي د ادبي آثارو ارزښت او اهمیت به څنګه وټاکو؟ ادبي پوړ او درجه به یې څنګه معلومه شي؟ او ادبي چارې به څنګه اصلاح، سمون او بشپړتیا ته ورسیږي؟ کله چې لیکوال په دې پوه شي چې آثار یې د کره کتونکي له خوا ارزیابي کېږي، ښه والی او بدوالی یې معلومیږي، نو هغه به تر خپرولو مخکې د خپل اثر د بشپړتیا او ښه والي له پاره تر خپلې وسې نه ستړې کېدونکې هلې ځلې وکړي او ګټه به یې پخپله لیکوال او هم ادب ته ورسیږي.

د کره کتنې ضرورت، اهمیت او دنده

په ادب کې د کره کتنې د موجودیت له ګټې او اغیز منتیا سره سره په بیلا بېلو وختونو کې ځینو خلکو د کره کتنې (نقد) او کره کتونکي (نقاد) پر دنده اعتراض لرلې او نقدیې د ادب پېژندنې یوه داسې وسیله ګڼلې چې له ګټې نه یې زیان ډېر وي.

په دې لړ کې ځینو ویلي دي چې: نقاد یا کره کتونکی «تنګ نظره»

وي او کره کتنه تعميري او رغنده عمل نه، بلکې يو تخريبي عمل دی.

ځينې وايي چې نقد د ادبي آثارو د رامينځته کيدو او تخليق په مخکې لوی خنډ ګرځي او ډير اديبان له دې ويرې چې نقد او کره کتنه په پرې وشي ادبي اثر نه رامينځ ته کوي.

يو شمير بيا په دې باور دي چې نقاد «کرکجن» او «کينه ګر» وي، د خواخوږۍ پر ځای پکې د نفرت او بدبينۍ حس او جذبه زياته او پياوړې وي.

څوک بيا دا هم وايي چې نقادان په لوی لاس اصلي مطلب تېرويېروي او لوستونکی پر ته له دې چې اصلي اثر ولولي په کره کتونکي پسې ځي، ډير وخت داسې هم کيږي چې اصلي مطلب پاتې شي او نقاد لوستونکی پر نورو لارو سر کړي.

له دې پورته نيوکوا و اعتراضونو سره سره «کره کتنه» پخپله ځای ځانګړې ارزښت او اهميت لري، هميشه ورته اړتيا ده، که په سمه او رغنده توګه تر سره شي ډيره زياته ګټه لري او دا ځکه چې:

ادبي نقد په غور سره يوه ژوره کتنه ده چې حقايق را بر سيره کوي، د ادب له پاره يې اړتيا او ګټه داده چې لوستونکي ته د ادبي اثر روح تشريح او توضيح کوي، ښه او بد اړخونه يې په ګوته کوي، خامۍ او خوبۍ يې بيانوي او حقايق د لوستونکي مخې ته ږدي.

د ادب له پاره د کره کتنې ضرورت او اړتيا ځکه هر وخت ډيره احساسيږي چې که کره کتنه نه وي موږ به د ادبي آثارو ارزښت څنګه وټاکو؟ نه به اديب پخپله ښه او بده پوه شي او نه به لوستونکی د اديب د اثر له پيغام او غرض نه په سمه توګه خبر شي. د نقد او کره کتنې بله اړتيا او ګټه داده چې

لوستونکی د نقد په وسیله ډیر څه تر لاسه کولی شي. د بېلګې په توګه: موږ نشو کولی د یو شاعر یا لیکوال ټول ادبي آثار ولولو او په مجموعي توګه د هغه د آثارو پیغامونه ځانته معلوم کړو؛ ځکه دا کار ډیر وخت او زیاتې مطالعې ته اړتیا لري، خو که د همدغه مطلوب شاعر او یا لیکوال د ژوند او فن په هکله تر سره شوې ادبي کره کتنه ولولو په لږ وخت کې د هغه په اړوند په ډیر څه پوهیدلی شو.

د ادبي کره کتنې معیارونه

ادبي کره کتنه خپل ځانګړي معیارونه لري چې د هغو له مخې تر سره کیږي.

کره کتونکی د دغو معیارونو له مخې یا هغو ته په پاملرنه په یو ادبي اثر کې ددې لاندې پوښتنو ځوابونه ګوري:

هنري یا ادبي اثر کومې ځانګړنې لري؟ د ادبي اثر مضمون مهم دی او که یې شکل؟

که شکل مهم دی نو خصوصیات یې څه دي؟ که مضمون ته ارزښت ورکول کیږي په هغو کې کوم اړخ تر نورو د مخه دی: ښکلاییز، اخلاقي، عقیدوي، سیاسي او که بل څه؟ په ادبي اثر کې څومره واقعیت او څومره تخیل شته او افاده یې په کوم سبک شوې ده؟ د ادبي اثر هدف او غرض څه دی؟ تر لاس لاندې متن ثقه دی؟ د ادبي اثر ژبه صریحه او خوږه ده؟ د ادبي اثر د تخلیق چاپیریال څه ډول دی؟ له عصري معیار سره سم یې ښکلاوې او عیبونه یې کوم دي؟ اثر ابتکاري دی که مبتذل او تکراري؟ د لیکوال دریځ او په اثر کې

کلتوري انعکاس څنګه دی ؟ اثر په کوم ادبي جريان پورې اړه لري ؟ د ليکوال هدف او ارزښتونه څه دي ؟ آيا ادبي عنعنې پکې مرعات شوې دي ؟ او داسې نورې پوښتنې او غوښتنې.

د کره کتونکي صفتونه او ځانګړنې

لکه څنګه چې کره کتنه خپل ټاکلي اصول او معيارونه لري، د غسې کره کتونکی هم خپل مواصفات او ځانګړنې لري، چې تر ټولو مهمې يې دا دي:

۱ - کره کتونکی بايد د پوهې او بصيرت خاوند وي.

۲ - هيڅ ډول تعصب ونه لري.

۳ -د عدل او انصاف خاوند وي.

که په يو کره کتونکي کې دغه پورتنۍ درې ځانګړنې موجودې وي کره کتنه يې بې له شکه ګټوره او ډيره ارزښتناکه ده.

- د کره کتونکي له پاره د علم او پوهې اړتيا ځکه ډيره احساسيږي چې که هغه تر هر څه لومړی د خپلې دندې او مسلک (کره کتنې) په اړوند پوهه ونه لري، له اصولو او معيارونو يې خبر نه وي، په ادبياتو او په هغو پورې مربوطو فنونو باندې ونه پوهيږي، نقد به يې نيمګړی وي او کوم علمي ادبي ارزښت به ونه لري، بلکې يو شخصي او عندي احساس او نظر ګڼل کيدای شي.

- کره کتونکی بايد هيڅکله د تعصب، کينې، بدبينۍ او کرکې له مخې د يو ادبي اثر نقد ته اقدام ونه کړي. داسې نه چې د نقد ټول اصول او معيارونه هير کړي او د خپل شخصي غرض له مخې پر يوه اثر د «ناوړه» حکم وکړي، بلکې هغه بايد د اثر ټولې خواوې هغسې ارزيابي کړي، څنګه چې يې

حق دي. د کره کتنې پر وخت باید خپل شخصي ذوق، غوښتنې او سیاسي عقاید یوې خواته کېږدي او بیا دې په نقد او کره کتنه لاس پورې کړي.

- کره کتونکی باید د کره کتنې پر وخت له پوره عدل او انصاف څخه کار واخلي، هسې نه چې د خوشبینۍ او بیلابیلو اړیکو له مخې له ادب او لوستونکو سره، او یا د بدبینۍ او شخصي غرض پر بنسټ له ادیب سره زیاتی وکړي. کره کتونکی دې هیڅکله د عدل او انصاف تله له لاسه نه لرې کوي.

که په یو کره کتونکي کې دغه پورتني او داسې نور لازم مواصفات وي، د کره کتنې د علمي اصولو له مخې یې خپله دنده په سمه توگه تر سره کړې وي، په واقعیت کې له «ادیب» او لوستونکو دواړو سره مرسته کوي:

له ادیب سره یې لویه مرسته داده چې هغه خپلو نیمگړتیاوو او خامیو ته متوجه کوي، تر څو هغه خپلې دغه نیمگړتیاوې یا کمۍ او خامۍ سمې او د خپل فن د نورې لوړتیا او پیاوړتیا هڅې وکړي. کره کتونکی له لوستونکو سره دا مرسته کوي چې د اثر د اصلي پیغام او محتوا تر څنگ ورته د هغې خوبۍ او خامۍ هم په گوته کوي.

نو د پایلې په توگه وایو چې: ادب د نورو ټولنیزو علومو او فنونو په څیر د ښه والي او غوره والي له پاره ځانگړي معیارونه لري او که څوک پرته له دې چې دغه منلي معیارونه په پام کې ونیسي، هر څه ټولنې ته د «ادب» په نوم وړاندې کوي، دا کار په مجموع کې له ادب سره تیری او زیاتی دی. دا د ادبي کره کتونکي دنده ده چې د اثر کمۍ او خوبۍ لوستونکو ته وروښیي او کره او ناکره آثار سره بیل کړي.

د کره کتنې وړ ادبي آثار

زموږ په ټولنه کې معمولاً پر دوه ډوله ادبي آثارو کره کتنه کيږي او له دې لارې يې ارزښت معلوميږي:

۱- غوره لرغوني منظوم او منثور آثار ، تر څو چې د کره کتنې په نتيجه کې يې ادبي ارزښتونه وپيژندل شي او ستونزې يې د څيړنې په نتيجه کې څرگندې کړای شي.

۲- د معاصرينو منظوم او منثور آثار چې په هغو کې يې د لرغونو متونو په هکله څيړنه او تتبع کړې وي او که د معاصرو مسايلو په اړه تخليقي يا څيړنيزې ليکنې وي. چې د ليکوالۍ د لارو چارو ، د ادبي فنونو او نورو ابتکاري مضامينو دشته والي او داسې نورو لفظي او معنوي ځانگړنو له مخې ددې وړ وي چې کره کتنه پرې وشي او د هغې نتيجه د لوستونکو له پاره گټوره او د استفادې وړ وگرځي.

د لومړي ډول (لرغونو) آثارو په برخه کې کره کتونکی څېړنيز کارونه د ادبي معيارونو ، قواعدو او بيلا بيلو موازينو په هينداره کې گوري او د لوستونکو له پاره ډيره گټه لري. په دويم ډول آثارو کې چې شعرونه ، کيسې او بيلا بيل تخليقي او ادبي څېړنيزې ليکنې يکې راځي ، کره کتونکی دا گوري چې:

- د ليکوال يا شاعر نيت د دغه اثر په رامنځته کولو کې څه دی؟

- د وينا او ليکنې د معنا ژوروالی او رښتينوالی څه او څومره دی؟

- ادبي فنون (استعارې ، تشبيهات ، کنايې ، لفظي او معنوي صنايع)

يې څه ډول کارولي ؟ او بالاخره د اثر روښانه او تياره اړخونه، يا بشپړتيا او نيمګړتيا يې کومه ده ؟

دغه ډول کره کتنه او څېړنه په عامه توګه لوستونکو او په ځانګړې توګه د شاعرانو او ليکوالانو له پاره ډېره ګټوره ده.

د کره کتنې لوستونکي ته لارښوونې او پاملرنې

د يو ادبي اثر په اړ تر سره شوې کره کتنې د لوستلو پر وخت بايد لوستونکی دې لاندې ټکو ته کلکه پاملرنه وکړي:

۱ - د کره کتنې لوستونکی دې هڅه وکړي چې د کره کتونکي په روحي او فکري څرنګوالي پوه شي ،او دادې هم ځانته معلومه کړي چې کره کتونکي علمي امانتداري او د اثر ليکوال سره همدردي لري که نه ؟

۲ - په دويم قدم کې دې د کره کتونکي اهليت، علميت، وړتيا او استعداد په پام کې ونيسي او په دې ځان پوه کړي چې د کره کتونکي د مطالعې ساحه پراخه ده او که لنډه ـ تنګه ؟ د کره کتنې په اصولو پوهيږي او که نه ؟

۳ - ودې ګوري چې د اثر له ليکوال سره يې د تعصب يا پلوی توب (طرفداری) له مخې چارچلند کړی او که له پوره امانتداری او بې طرفی څخه يې کار اخيستی دی ؟

٤ - دادې ځانته معلومه کړي چې کره کتونکي د ادبي اثر په لوستلو کي له کوم معيار څخه کار اخيستی دی ؟

۵ - په دې هم ځان وپوهوي چې کره کتونکي خو په اثر کې په لوی لاس د نيمګړتياوو او کمزورتياوو د پيدا کولو هڅه نه ده کړې ؟

دلته ددې خبرې یادونه ضروري ده چې هغه کره کتنه هم د منلو وړ نه ده چې کره کتونکی یوازې د اثر خوبۍ او ښېګڼې بیان کړي او د کمزوریو او نیمګړتیاوو په اړه یې څه ونه وایي.

مطلب دا چې کره کتونکی باید دومره د نرم زړه خاوند نه وي چې د اثر خامۍ له یوې مخې له پامه وغورځوي او نه دومره سخت زړی وي چې په اثر کې په لوی لاس غلطۍ پیدا کړي او په ښېګڼو یې سترګې پټې کړي. پکار ده چې د اثر ښېګڼې په ګوته کړي او په نرمه لهجه خامۍ وښيي او د اصلاح لار ښوونه یې هم وکړي.

د کره کتنې ډولونه

ادب پوهان په عام مفهوم په لومړي سر کې ادبي کره کتنه پر دوو ډولونو ویشي:

یوې ته یې «نظري کره کتنه» او بلې ته «عملي کره کتنه» وایي.

په لومړي ډول کره کتنه کې یو لړ اصول او روشونه دي چې د هغو په مرسته له هنر او ادب سره د اړوندو مسایلو او مبحثونو ارزیابي کیږي او په دوهم ډول کې د وضعه شویو اصولو په رڼا کې د ادبي آثارو ښېګڼې او بد ګڼې یا ښه او بد اړخونه ښودل کیږي.

نن سبا چې په نړۍ کې د پوهې او معلوماتو هرې څانګې ډېره پراختیا موندلې ده په دې لړ کې د ادبي کره کتنې بیلا بیل سبکونه، روشونه او مکتبونه رامینځته شوي چې موږ دلته د هغو له جملې څخه د ځینو ډیرو مهمو مشهورو په لنډه پیژندنه اکتفاء کوو:

۱- تاریخي کره کتنه:

ددې کره کتنې منظم پیل د اوولسمې میلادي پیړۍ له پیل نه شوی او د فرانسوي ادیبوه «ایډمنډ شیر» او «نېپلز» نومونه یې د بنسټ ایښودونکو په توګه د یادونې وړ دي.

په دې کره کتنه کې د یو اثر د نقد له پاره د تاریخي حالاتو او شرایطو او د ادیب شخصي ژوند او چاپېریال او د هغه وخت د سیاسي، ادبي او ټولنیزو پېښو عواملو څېړنه او کتنه ضروري ده. ددې کره کتنې پلویان د آثارو په ارزښت کې یوازې تاریخي پېښې کافي ګڼي او ټینګار پرې کوي.

۲- تشریحي او توضیحي کره کتنه:

په اوولسمه پیړۍ کې ددې کره کتنې بنسټګر «ډرایډن» ګڼل شوی دی. په دې کره کتنه کې یوازې د یو ادبي اثر توضیح او تشریح کېږي او کره کتونکي دا هڅه کوي چې د لوستونکي د پوهیدنې له پاره د ادبي اثر هغه برخې چې پوره وضاحت او صراحت نه لري، په اشارو یا کنایو پکې مطالب بیان شوي وي، هم هغه توضیح کړي.

۳- ښکلاییزه کره کتنه:

په معاصر مفهوم ددې کره کتنې لوی مبلغ او بنسټګر «اسکرډایلډ» ګڼل شوی دی. د نوموړي له نظره په کره کتنه کې دا مهمه وه کله چې پر کوم اثر کره کتنه کېږي تر هر څه لومړی باید دا وکتل شي چې د ښکلا مقصد پکې تر کومه حده او په کوم ډول تر سره شوی دی. ددغې کره کتنې د اصولو له مخې هر څومره چې په یو اثر کې ښکلاییز اړخ زیات او پیاوړی وي په همغه پیمانه اثر «ښه» او «غوره» او ادیب بریالی دی. په دې کره کتنه کې د آثارو ارزښت او اهمیت د ښکلا پیژندنې له مخې ټاکل کېږي.

٤- حکمي کره کتنه:

داکره کتنه د يو لړ داسې اصولو او معيارونو له مخې کيږي چې د مخه وضع شوي. کره کتونکی د نقد پر وخت پخواني ټاکلي معيارونه مخې تهږدي او د هغو په رڼا کې د ادبي اثر په هکله حتمي فيصله ورکوي.ادبپوهان په دې کره کتنه کې يوه لويه نيمګړتيا دا ګڼي چې د کره کتنې دا روش له هغو اديبانو سره زياتی دی چې په ادب کې په ارتقا او بدلون قايل دي. په لنډه وينا ويلی شو چې د کره کتنې دا لاره په ادب کې د نويو لارو چارو درا مينځته کيدلو په وړاندې لوی خنډ دی.

٥- نفسياتي يا روحياتي کره کتنه:

د ادبی کره کتنې دغه لاره ډيره لرغونتيا او سابقه نه لري او د نوي عصر زيږنده ده.

زياتر پوهان ددې کره کتنی بنسټ د فرويډ نظريات ګڼي. په دې کره کتنه کې، کره کتونکي هڅه کوي چې په ادبي اثر کې د ليکوال تحت الشعور مطالعه کړي او هغه ټول روحي او نفسياتي عوامل څانته معلوم کړي چې د دغه ادبي اثر د را مينځته کيدو سبب ګرځيدلي وي. دا کره کتنه ډيره له ستونزو ډکه ده، زياتې او ژورې مطالعې ته اړتيا لري. ددې کره کتنې په ترڅ کې کره کتونکی کله کله دومره ژور لاړشي چې د نور اثر مطالعه ورڅخه پاتې شي او د کره کتنې نتيجې نيمګړې پويږدي.

يادښت: پردې پورتنيو ډولو برسيره د کره کتنې يو شمېر نورې لارې هم شته چې دلته يې يوازې نومونه اخلو: استقرايي کره کتنه، مقايسوي کره کتنه، سوسيالوجيکي کره کتنه،هيومانستی کره کتنه او نور.

ماخذونه:

١- شينواري دوست، د ادبي تيوري اساسونه، کابل، ١٣٦٥هـ ش کال.

٢- خسرو فرشيدورد (ډاکتر)، در باره ء ادبيات و نقد ادبي، جلد اول و دوم، تهران، ١٣٦٣هـ ش کال.

٣- روهي محمد صديق (کانديد اکاډيمسين) د ادبي تاريخ ميتودولوژي (د سيمينار د مقالو مجموعه)، کابل، پښتو ټولنه، ١٣٦٧ هـ ش.

٤-هيواد مل، زلمی (سرمحقق) فرهنگ ادبيات پښتو، درېيم ټوک، ١٣٦٦ هـ ش.

٥- هاشمي، سيد محی الدين، د ادبي اصطلاحاتو تشريحي فرهنگ (ناچاپ).

٦- حضرت امين، تنقيدی ادب، فصاحت او بلاغت، د ماسترۍ پروگرام لکچر نوټ، پيښور پوهنتون.

٧- هيواد مل، زلمی، د کره کتنې ډولونه، د افغانستان د ليکوالو ټولنه، ١٣٧٠ هـ ش

٨- هاشمي سيد محی الدين، د ليکوالۍ فن، دانش کتابخانه، پيښور، ١٣٧٢هـ ش.

٩- نادر وزين پور (ډاکتر) بر سمند سخن، تهران، ١٣٦٧هـ ش، چاپ دوم.

١٠- رښتين (پوهاند) د پښتو ادبياتو تاريخ، پښتو ټولنه، ١٣٥٢هـ ش.

١١- هيوادمل، زلمی (سرمحقق) ادبي تذکره او ادبي تاريخ، پښتو مجله، پښتو اکيډيمي پيښور، ١٩٩٣ - ١٩٩٥ دمی او اگست گڼه.

دریم څپرکی:

ادبي ډولونه او ژانرونه (ادبي انواع)

ادبي ډولونه یا ادبي انواع په واقعیت کې د ادبي تیورۍ او بحثونو ځانګړې څانګه ده چې اصلي موضوع یې د شکل او موضوع له مخې د ادبي آثارو طبقه بندي او ډلبندي ده. په ادبي انواعو کې تل دا پوښتنه مطرح ده چې آیا هر ادبي اثر د خپل ځان له پاره په ځانګړې او خپلواکه توګه وجود لري او که په یو نه یو ډول په نورو ادبي آثارو پورې اړوند دی.

یا په بله وینا: آیا ادبیات د خورو ورو آثارو مجموعه ده، یا برعکس د ادبي آثارو هره ډلګۍ د معنا او شکل یا محتوا او بڼې له مخې تر یو نظم او قانون لاندې راځي. د ادبي ډولونو او آثارو یوه ډېره پخوانۍ او عامه ډلبندي چې لرغونتیا یې د ارسطو زمانې (۳۸٤ - ۳۲۲ ق م) ته رسیږي، په دې لاندې درې سترو برخو ویشل شوې ده:

۱- ایپیک (داستاني) آثار (۲) لیریک غنایي آثار (۳) ډراماتیک (ډرامایي). په لومړي ډول کې داستاني آثار :رمان، داستان (ناول)، لنډه کیسه او منځنۍ کیسه شامل دي چې په دې آثارو کې د انسان ژوند د لیکوال یا شاعر په حکایتي وینا سره تر سره کیږي.

په دوهم ډول آثارو (غنایي) کې لیکوال د احساساتو، عواطفو، مینې او کرکې نه په ډک زړه، د ژوند په وړاندې واقع کیږي، او د واقعیتونو په منعکسولو سره لوستونکي ته الهام وربخښي. په دې ډول ادبي آثارو کې ډول

ډول غنایي شعرونه او نثرونه شامل دي.

په دریيم یا ډراماىي ډول کې هغه آثار دي چې د صحنې مخې ته راځي او پیښې په حاضره بڼه پکې انځور او مجسمې کېږي.

پــه ځینــو ځایونو کې ادبي آثار په څلورو سترو برخو پیل کړي دي: (١) شعر (٢) داستان (٣) نثر (٤) ډراماىي ادبیات. د ادبي آثارو دا پورته ویشنه په لرغوني یونان او یا په اوسنیو ختونو کې په ځینو اروپايي ادبي مکتبونو او جریانونو کې دود او مروجه ده. زموږ په هیواد او ټولنه او یا په لنډه وینا په فرهنګي عنعنه کې دا دود دی چې ټول ادبي آثار په لومړی سر کې د بڼې له مخې په دوو سترو برخو ویشي؛ چې یوې ته یې «شعر او نظم» او بلې ته یې «نثر» وایي، چې دا هره برخه بیا د بڼې او محتوا یا معنا له مخې ځانته بیل بیل ډولونه لري. موږ دلته په دې لیکنه کې له همدې ویش نه کار اخلو او د منظوم او منثور ادبي آثار تر بیلا بیلو سرلیکونو لاندې یې په ډېر لنډیز سره در پېژنو:

لومړی: نثري ادبي آثار

د مخه تر دې چې د نثري ادبیاتو بیلا بیل ډولونه در وپېژنو، لازمه ده چې د خپل بحث لړۍ د نثر په لغوي او ادبي اصطلاحي پېژندنې سره پیل کړو:

د نثر لغوي او اصطلاحي پېژندنه:

د نثر لغوی معنا په فرهنګونو کې تیت او شیندل دي او په اصطلاح هغه وینا یا لیکنه ده چې د وزن او قافیې له بند او قید څخه خالي وي. خو دنیو ادبپوهانو په اصطلاح نثر یو ادبي ډول دی او څرنګه چې د وزن او قافیې له قید نه خلاص دی، نو د هر ډول افکارو د افادې او بشري پوهې؛ دیني، فلسفي،

ښوونيزو - روزنيزو او ټولنيزو مسايلو د څرګندولو مناسبه وسيله ده.

نثر له عادي وينا او خبرو اترونه لوړ او د فصاحت او بلاغت په ګاڼه پسوللی دی.

نثر د ليکنې د طرز له مخې پردرې سترو ډولونو ويشل کيږي:

۱ - ساده يا مرسل نثر: چې لفظي او معنوي صنايع پکې نه وي کارول شوي.

۲ - فني نثر: چې ليکوال ور سره خپل احساسات او عواطف هم ملګري کوي او يا په بله وينا د مطالبو د افادې له پاره له تخيلي ځواک نه کار اخلي.

۳ - ساده ولسي نثر: چې کټ مټ د خلکو په ژبه، چې څنګه ويل کيږي هماغسې ليکل کيږي.

د پښتو او دری ژبو لرغونې نثرونه د شکل له مخې په درې ډوله دي:

الف - متکلف نثرونه:

چې د ټولنې د باسواده قشر له خوا د عربي ژبې تر اغيز لاندې ليکل شوي، کږکيچ پکې ډير دی. په پښتو کې د سليمان ماکو د "تذکرة الاولياء" او په فارسي کې د شيخ عطار د "تذکرة الاولياء" او داسې نور نثرونه يې غوره بيلګې دي.

ب - مقفي يا مسجع نثرونه:

چې ليکوال پکې وزن او مسجع لرونکې کلمې د شعر د قافيو په څير کاروي. (دري يا پارسي) ادب کې يې بيلګې د خواجه عبد الله مناجاتونه او د شيخ سعدي د ګلستان حکايتونه دي او په پښتو کې يې ډيرې ښې نمونې د بايزيد روښان «خير البيان» او د اخون د رويزه «محزن الاسلام» بللی شو.

ج- ساده او روان نثرونه:

چې نه پکې سجع ليدل کيږي او نه پکې د متکلفو نثرونو په څير کړکيچ ښکاري، بلکې ليکوالو کوښښ کړی چې د خلکو محاورې ته نږدې نثر وليکي. په پښتو کې يې لرغونې غوره بيلګه د خوشحال ختټک «د ستار نامه» ده.

د معنا او محتوا له مخې د نثري آثارو ډولونه:

د محتوی او موضوع له مخې په عامه توګه نثري آثار په دې لاندې ډولونو ويشل شوي دي:

۱- حماسي منثور آثار: چې پخواني او اوسني ملي حماسي مسايل، د اتلانو وياړلې کارنامې پکې څيړل کيږي.

۲- غنايي نثري آثار: چې د مينې محبت عاطفي او احساسي مسايل پکې بيا نيږي.

۳- تاريخي نثري آثار: چې د ټولنې، قوم، ملت او خلکو سياسي، ټولنيزې او علمي پيښې پکې بيانيږي.

٤- ديني نثري آثار: په دې ډول آثارو کې د ديني او مذهبي مسايلو پېژندنه شامله ده. د قرآن عظيم الشان او حديثو تفسيرونه، شرحې او د دين د ارکانو پوهنه او پيژندنه پکې خوندي کيږي.

٥- عرفاني نثري آثار: د نفس د تزکيې او روحاني روزنې په هکله د دين د پيروانو او د طريقت د خاوندانو د افکارو بيان دی.

٦- اخلاقي نثري آثار: د افرادو او ټولنې د اخلاقي روزنې او خيرښيګڼې اړوند مطالب پکې بيانيږي.

۷- علمي او فلسفي نثري آثار: د علم د بيلا بيلو څانګو، منطق او

فلسفي اړوند ژورې څېړنې او ليکنې دي.

۸- انتقادي نثري آثار: د ژوند او ټولنې د بېلابېلو مسايلو او اړيکو په اړوند د ژورې او کره کتنې په ترڅ کې د ښېګڼو او بدګڼو ښودنه يا د ښو ستاينه او د بدو غندنه پکې کېږي.

۹- د مشاهيرو احوال: په دې ډول آثارو کې د دين او نورو علومو او فنونو د پوهانو او ټولنيزو شخصيتونو ژوند پېښې، د پيغمبرانو، اولياوو، حکيمانو، اديبانو او پوهانو د ژوند حالات پکې شامل دي.

۱۰- په ژبې او ادبياتو پورې مربوط منثور آثار: په دې ډول آثارو کې ټولې ژبنۍ او ادبي څېړنې راځي، يا په بله وينا: د ژبپوهنې او ادبپوهنې بېلابېلې څانګې پکې شاملې دي. دا آثار دا لاندې ډولونه لري:

الف - د بلاغت فنون: معاني، بديع او بيان پکې شامل دي. چې «معاني» د حال او ځای له غوښتنو سره د کلام او وينا له مطابقت څخه او «بيان» په بېلابېلو الفاظو او عبارتونو د يوې ځانګړې معنا له استعمالولو او «بديع» د وينا د لفظي او معنوي ښکلاو او صنعتونو څخه بحث کوي.

ب - د عروضو او قافيې علم: چې د اشعارو د وزن او د بيتونو د وروستيو هم آهنګو برخو او کلمو د ځانګړنو او څرنګوالي څخه بحث کوي.

ج - د لغاتو او اصطلاحاتو پېژندنه: چې د کلمو د معنا، تلفظ طرز او املايي ځانګړنو څخه بحث کوي.

د - ګرامري آثار: چې د ژبې د املايي او انشايي ځانګړنو، د آوازونو، کلمو، فقرو، جملو او عبارتونو له جوړښت څخه بحث کوي.

هـ - د ليکوالۍ يا ليکنې هنر: چې د کتاب، مقالې، کتابګوټي (رسالې) شخصي او رسمي ليکونو بېلابېل ډولونه پکې راځي.

ز - ادبي څېړنې: په دې برخه کې د ادبي سبک او مکتب پېژندنې، ادبي تیورۍ، ادبي کره کتنې، ادبي تاریخ، ادبي تحلیلونه او نور چې پخپله په ژبه کې د څېړنې او یا له نورو ژبو څخه د ژباړنو له لارې کېږي.

د نثري آثارو یو بله دودیزه او معمول ویشنه په دې ډول شوې ده:

١ - تشریحي نثر ٢ - استدلالي نثر ٣ - توصیفي نثر ٤ - داستاني نثر.

چې له تشریحي نثر څخه زیاتره د علمي تحلیل، مقایسې او تصنیف له پاره کار اخیستل کېږي. په استدلالي نثر کې لیکوال هڅه کوي چې د دلیل او برهان له لارې لوستونکی یا اوریدونکی د یوې خبرې په سموالي باندې قانع کړي، په توصیفي نثر کې موضوع داسې بیانیږي چې لیکونکی مقابل لوري ته خپل احساس انتقال کړي، یا په بله وینا لیکوال یوه پیښه، یوه منظره، شخص یا اشخاص او شیان د ټاکلي هدف سره سم په ښکلو او فصیحو الفاظو او په داستاني نثر کې خیالي یا واقعي پیښې د زمان او مکان په ترتیب سره بیانوي.

د بڼې یا شکل (فورم) له مخې د نثر ډولونه:

د بڼې او فورم له مخې اوسني نثرونه په لومړي سر کې په دوو سترو برخو ویشل کېږي:

١ - ساده نثرونه ٢ - هنري او ادبي نثرونه

په ساده نثرونو کې ټولې علمي، ادبي سیاسي او ژورنالستیکي لیکنې، څېړنیز تحلیلي او تشریحي آثار او لیکنې راځي، چې په ساده او روانه ژبه د فکر او نظر د څرګندولو او نورو ته د پوهې او معلوماتو ورلېږدونې ډېره ښه او اغیزمنه طریقه ده. خو هنري او ادبي نثرونه بیا خپلې ځانګړنې لري

چې د هغو له مخې يې له عادي او ساده نثر څخه توپير کيږي.

اساسي او بنسټيزه ځانګړنه چې ادبي او ساده نثر سره بېلوي هغه «هنريت» يا «ادبي هنري ارزښت» دی. د ادبي نثر د ليکوال احساس، ذوق او تمايلات د مطلب او واقعيت د بيانولو له پاره اساسي رول لري. ليکوال چې څه ليدلي، اوريدلي او احساس کړي وي يا يې په ذهن او خيال کې تيريږي بيانوي، خو د علمي او څيړنيزو ليکنو په څير دليل راوړلو ته هيڅ اړتيا نه لري.

په هنري ادبي ليکنو يا نثر کې لېکوال د بيلابيلو منظر کشيو، انساني ټيپيکو خصوصياتو، روحياتو. عاداتو، حالاتو او ... په الفاظو کې د انځورولو او وړاندې کولو له پاره له خپل تخيلي ځواک څخه کار اخلي. ليکوال د تخيلي ځواک په مرسته او د ليکوالۍ د هنر د مهارتونو په وسيله د منظر کشۍ او صحنه سازۍ چاره سرته رسوي؛ حالات يا واقعيتونه او پيښې په الفاظو کې داسې انځوروي چې لوستونکی يا اوريدونکی فکر کوي چې هر څه په خپلو سترګو ويني او ځان ورته په صحنه کې شامل ښکاري.

په دغه ډول ليکنو کې دا د ليکوال په استعداد او فني مهارت پورې اړه لري چې انساني رواني حالات، د خلکو هيلې او غوښتنې، جذبات، عواطف او احساسات څنګه په الفاظو انځور يا راونغاړي او مقابل لوري (لوستونکي يا اوريدونکي) ته يې ور ليږدوي او د هغه په عواطفو کې خوځښت راولي. هنري او ادبي نثرونو د بڼې له مخې دا لاندې ډولونه موږ ته معلوم دي:

(لنډه کیسه، ناول، ډرامه، رومان، طنز، تکل، ادبي ټوټه، سفرنامه، ادبي راپورتاژ، ادبي لیکونه، ادبي انځور، فلمي سناریو او... دلته یې ځینې په ډیر لنډ ډول درپیژنو:

۱ - لنډه کیسه: د نثري کیسو یو ډول دی چې لنډه او له داسې یو له بله سره تړلیو عناصرو څخه جوړه وي چې یو د بل تر اغیز لاندې وي، موضوع د خپلو حدودو په چوکاټ کې را نغاړي، بې ضرورته خبرې پکې نه ځائیږي د تأثر او اغیز یووالی پکې یوازینی شرط دی. په چوکاټ کې یې: پلاټ (طرحه)، کرکټر، تجسس او تلوسه، مکالمې او منظر کشي، تخیل، د کیسې پایله او نتیجه شامل دي.

۲ - ناول: لغوي معنا یې نوی، تازه او عجیبه څیز دی او په ادبي اصطلاح هغې ادبي نثري کیسې یا داستان ته وایي چې له لنډې کیسې څخه لوی او له رومان څخه لنډوي. او په لیکنې چوکاټ کې: طرحه، اصلي او فرعي کرکټرونه، منظر کشي، مکالمې او د کیسې پیل - منځ او پای لري. له لنډې کیسې سره دا توپیر لري چې هم پکې پیښې په تفصیل سره بیانیږي او هم یې کرکټرونه زیات وي.

۳ - ډرامه: د یوناني کلمې «ډراو» نه مشتق شوې چې د عمل او کولو معنا لري، له همدې امله د ډرامې د پیژندنې په لړکې دغه کلمه «په کولو ښودل» تعبیر شوې. په ادبي اصطلاح هغه اثر دی چې د خبرو اترو په فورم لیکل شوی وي، یا په بله وینا: ډرامه د یوې ژوندۍ کیسې نوم دی چې ټول احساسات او جذبات پکې د حرکت او خوځیدو په واسطه څرگندیږي او هره پیښه عملاً د سترگو په وړاندې ښکاري.

ادبپوهان ډراماېي وحدتونه (وحدت زمان- وحدت مکان- وحدت عمل) د ډرامې د فن بنسټيز توکي بولي.

٤- رومان: فرانسوي کلمه ده په ځينو فرهنگونو کې يې معنا خيالي داستانونه او په ځينو کې د مينې او محبت کيسې راغلي او په ادبي اصطلاح هغه کيسې ته ويل کېږي چې له ناول څخه اوږده وي، د ژوند ډيرې او بيلا بيلې خواوې پکې منعکس شوې وي او د بيلا بيلو پېښو انځور په ادبي قالب کې ځای کوي.

٥- ادبي ټوټه: د هنري ادبياتو يو ځانگړی ډول دی چې ادبپوهانو د "منثور شعر" په نوم هم ياد کړی دی او دا ځکه چې اصلاً نثر دی، خو شعري کيفيت لري. په دې ډول ليکنو کې د لوړې انشاء خيال ساتل کېږي، معمولاً حکايوي بنه لري، د يو حقيقت او واقعيت په هکله په زړه پورې تشريح او توضيح کوي، خو دا توضيح او تشريح په داسې رنگينو الفاظو کې نغښتې وي چې په بشري احساس او عواطفو ژوره اغيزه کوي.

٦- طنز: عربي کلمه ده چې لغوي معنا يې فرهنگونو: ناز او کرشمه، پيغور او مسخره کول راوړي او په ادبي اصطلاح د هنري ادبياتو يو ژانر دی چې په ليکنه کې يې د ليکوال اصلي مقصد گوتنيونه (انتقاد) وي، خو دا انتقادي د شوخۍ په بڼه او يا په بله وينا دريشخند او تمسخر په جامه کې نغښتی وي. د وينا لحن او اندازيې په زړه پورې او د ټوکو ټکالو په شکل وي او زياتره وخت پکې مسايل سرچپه (معکوس) مطرح کېږي.

طنز په واقعيت کې هغه ترخه خندا ده چې د ټولنې د خلکو په ناوړه اعمالو، عاداتو، اخلاقو او افکارو باندې کېږي.

۷- ادبي ليكونه: دغه ليكونه دي چې په ځانګړي هنري او ادبي بڼه ليكل كيږي. په دې ليكونو كې يو لړ مهم انتقادي، سياسي، فلسفي او ادبي مسايل ليكل كيږي او د ادبيانو تر منځ تبادله كيږي. د ليكنې ژبه يې هنري او د تخيل رنګ پرې غالب وي. له استعارو، كنايو، تشبيهاتو او نورو ادبي صنعتونو څخه پكې كار اخيستل شوى وي، ژبه يې خوږه او د ليكنې طرز يې دومره په زړه پورې وي چې لوستونكى يې په لوستنه نه مړيږي.

۸- ادبي راپورتاژ: د هنري ادبياتو يو ځانګړى ژانر دى، له عادي راپورتاژ سره، چې يو ژور نالستيكي ژانر دى، اصلي توپير د ادى چې په ادبي راپورتاژ كې د پېښې تعبير، تفسير او تحليل په ادبي او هنري ژبه شوى وي. ددې ډول راپورتاژ ليكونكى پېښو ته په دقيق نظر ګوري او له هغه څخه چې كوم برداشت كوي، د تخيل په ملتيايې په خوږه هنري ژبه نورو ته وړاندې كوي.

دويم : منظوم آثار

د مخه تردې چې د منظومو آثارو د بيلا بيلو ډولونو په اړه څه ووايو، لازمه ده چې لومړى شعر او نظم جلاجلا وپيژنو:

شعر: د شعر په هكله تر اوسه د بيلا بيلو ادبپوهانو او څيړونكو له خوا بيل بيل تعريفونه شوي دي. په دې لړ كې يو ډير زوړ او عنعنوي تعريف داسې دى:

«شعر هغه وینا یا کلام دی چې وزن او قافیه ولري.»

په پورتنۍ پیژندنه کې «وزن» او «قافیه» د شعر اساسي توکي ګڼل شوي، خو اوس د آزادو او بې قافیې شعرونو په رامنځته کیدو سره معلومه شوې ده چې قافیه د شعر اصلي توکی نه دی.

په بله پیژندنه کې لولو:

- شعر په موزونو الفاظو د ټولنیز ژوند رښتینی انځور دی. یا شعر په موزونو الفاظو د ټولنیزو پیښو دویم ځلي ژور انعکاس دی.

یو بله پیژندنه یې داسې ده:

شعر د قوي احساس، جذبې او عاطفې تخیلي ځرګندونه ده چې په موزونه او آهنګواله توګه شوې وي.

او همدغسې نور زیات شمېر پیژندنې چې د بیلا بیلو پوهانو له خوا شوې او په یو نه یو ډول پکې د شعر د کلمې ذوقي تعبیر او تشریح نغښتې ده.

ادبپوهانو د شعر د جوړښت له پاره دا لاندې څلور توکي اساسي او ضروري ګڼلي دي:

۱- مفکوره، ۲- وزن او آهنګ، ۳- احساس او ادراک، ٤- تخیل (شعریت).

نظم: لغوي معنا یې تر تیبول او د مرغلرو په لړکې پیيل دي او په ادبي اصطلاح هغه وینا چې وزن او قافیه ولري (او نثر نه وي) نظم بلل کیږي.

د نظم اصطلاح معمولاً د شعر مترادفه یا له هغې سره په یوه معنا استعمالیږي، حال دا چې ترمنځ یې جوت او ښکاره توپیر شته او هغه دا چې: شعر موزونه او تخیل لرونکې وینا ده او نظم موزونې قافیه لرونکې وینا ته

وايي. په دې حساب مونږ په خپل پښتو او دري ادب کې ډېرې داسې منظومې لرو چې شعر نه دي او يوازې نظم يې ګڼلی شو، لکه ځينې ديني، طبي، او تاريخي منظوم آثار چې ناظمانو نظم کړي، خو د شعريت يا تخيل څرک پکې نه ليدل کيږي، يوازې وزن او قافيه لري. نو په دې اساس ويلی شو چې هره قافيه لرونکې وينا شعر نشو بللی او لکه چې د مخه چې مو يادونه وکړه د شعر له پاره شعريت يا تخيل بنسټيز توکی دی.

د محتوا او موضوع له مخې د شعر ډولونه:

د محتوی او موضوع يا معنا له مخې شعر دا لاندې ډولونه لري:

۱- حماسي يا رزمي شعرونه: چې د جنګونو، اتلوليو او ملي تاريخي وياړنو بيان پکې راغلی وي.

۲- غنايي شعرونه: غنا په لغت کې سرود، نغمې او ښکلي آواز ته وايي او په ادبي اصطلاح هغه شعرونه دي چې د شاعر د احساساتو او عواطفو بيانونکي او څرګندوی وي. دغه احساسات خامخا د انساني مينې - محبت، دوستۍ، رنځونو او کړاوونو څخه متأثر يا اغيزمن شوي وي.

۳- تعليمي شعرونه: په دې کې هغه شعرونه شامل دي چې د شاعر هدف پکې نورو ته د اخلاقو او غوره ديني، مذهبي، عرفاني او نورو علومو او فنونو ورزده کول وي.

٤- د مدحې او ستاينې شعرونه: په دې ډول شعرونو کې شاعر د خپل ممدوح ستاينه کوي، د هغه اخلاقي ښېګڼې بيانوي او د دنيايي ژوند برياوې او ښکلاوې يې ستايي.

۵- ديني شعرونه: په دې ډول شعرونو کې ديني موضوعات، لکه: د الله (ج) توحيد، د دين د بزرگانو اقوال او لارښوونې، ژوند پېښې، عبرتناکې کيسې او په دين او مذهب پورې نور اړوند مسايل شامل دي.

٦- انتقادي شعرونه (هجو- طنز، هزل): په دې ډول شعرونو کې د فرد يا ټولنې اخلاقي نيمگړتياوې، نادودې او ناوړه اعمالو ته د انتقاد گوته نيول کيږي او مسايل د هجو او يا طنز په ژبه بيانيږي.

۷- مرثيه شعرونه: لغوي معنا يې پر مړې ستاينې او ژړيدنې دې او په ادبي اصطلاح هغه شعرونه دي چې شاعرانو پکې د مړي د نيکيو او ښيگڼو ستاينې کړې وي او د هغه پر مړينه يې د خواشينۍ او خفگان څرگندونه کړې وي.

۸- د تهنيت، مبارکۍ او هرکلي شعرونه: د تهنيت لغوي معنا: مبارکي او ښه راغلاست ويل دي او په ادبي اصطلاح د اشعارو دا ډول د مرثيې خلاف دی. شاعر پکې د خوښۍ احساس څرگندوي او نوروته د خوښۍ پيغام رسوي.

۹- د گيلو او شکايتونو شعرونه: په دې ډول شعرونو کې د ژوند له ناوړه او غمناک حالت او د ټولنې ظالم حاکم قدرت نه نه گيله او شکايت شوی وي. شاعر دغسې خپل دردونه او رازونه څرگندوي او نور پرې خبروي چې اصلي هدف يې له خپل حال نه د نورو خبرول دي.

۱۰- وصفي شعرونه: په دغه ډول شعرونو کې شاعر د خپلې مستقيمې ليدنې کتنې يا باوري اورېدنې له مخې د اشخاصو، طبيعي منظرو، د کال د فصلونو او نورو شيانو ظاهري صفات شرح کوي او کله کله بيا د خپل تخيلي ځواک په ملتيا معنوي او باطني نړۍ ته داخليږي او د افرادو روحي او عاطفي ځانگړني تشريح کوي.

د بنې (شکل) او فورم له مخې د شعر ډولونه:

د بنې او شکل له مخې شعر دا لاندې ډولونه یا شعري کالبونه لري:

(۱) مثنوي (۲) قصیده (۳) غزل (٤) قطعه (۵) مسمط (٦) مستزاد (۷) ترجیع بند (۸) ترکیب بند (۹) رباعي (۱۰) مربع (۱۱) مثلث (۱۲) مسبع (۱۳) مثمن (۱٤) مسدس (۱۵) مخمس.

دلته لوستونکو ته د معلوماتو له پاره دا هر ډول یا شعري کالب په ډېر لنډه توګه وړپیژنو:

۱ - مثنوي: هغه شعر دی چې د هر بیت دواړه مسرې (مصرع) یې یو ډول قافیه لري. داچې قافیوي آزادي ډېره لري. اړوده اوږده مطالب او تاریخي، رزمي، بزمي، اخلاقي، عرفاني او ... کیسې او موضوعات پکې په خلاص مټ بیانیدای شي.

۲ - قصیده: لغوي معنا یې قصد او ارداه ده او په ادبي اصطلاح هغه شعري فورم یا کالب دی چې تر یوې مطلع لاندې ویل کیږي، د بیتونو شمیر یې له شلو څخه تر ۷۰ - ۸۰ پورې او آن تر ۲۰۰ بیتونو پورې رسیدلی شي. ځینې قصیدې دوه او یا له هغې څخه زیاتې مطلع ګانې هم لري. هره قصیده مطلع، مقطع، نسیب او تشبیب «تغزل» لري.

۳ - غزل: لغوي معنا یې له ښځو سره خبرې کول او په ادبي اصطلاح د شعر هغه ډول دی چې له اتو څخه تر ۱٦ او کله کله تر ۲۰ بیتونو پورې هم رسیږي چې ټول یې په یو وزن او قافیه وي. جوړښت یې د قصیدې په څیر دی له یوې مطلع نه پیروي کوي او آخري بیت ته یې مقطع وایي چې معمولاً پکې د شاعر نوم یا تخلص راځي.

٤- رباعي: هغه شعر دی چې څلور مسرۍ لري، دوې لومړۍ یې په یوه قافیه، دریمه یې آزاده او څلورمه یې له لومړیو دوو سره یوه قافیه لري.

۵- قطعه: هغه شعر دی چې مطلع او مقطع نه لري،له یو بیت څخه نیولې بیا تر زیاتو بیتونو پورې وي. کله کله داسې وي چې د شاعر د شعر مطلع او مقطع ولویږي د قطعې په نامه یې یادوي.

٦- مثلث: هغه شعر دی چې هره برخه یې درې درې مسرۍ (مصرع) لـري. د دریمې مسرۍ قافیه یې پر مطلع برسیره په ټولو بندونو کې ېو رازده، په ځینو کې بیا دریمه مسرۍ بند په بند بدلیږي او ځینو کې هماغه مسرۍ مکرره راځي.

۷- مسمط: لغوي معنا یې مرغلرې په لړکې پیل دي او په ادبي اصطلاح هغه شعر دی چې له څلورو، پنځو او یا شپږ مسرونه جوړ دی، له وروستۍ مسرۍ پرته یې نورې ټولې مسرۍ هم قافیه دي.

۸- مستزاد: په هرې مسرۍ یا بیت کې یوه لنډه زیاتونه لري، له همدې امله یې مستزاد بولي، دغه لنډه زیاتونه په معنا کې له هغې مسرۍ سره مربوطه ده، خوله هغې سره هم قافیه نه ده. او بیا په دویمې مسرۍ پسې چې راځي له هغې سره یوه قافیه لري.

۹- ترجیع بند: د قصیدې په شان جوړښت لري، خو په څو بندونو ویشل کیږي او د ټولو بندونو وزن یې ېې یو ډول دی، خوهم قافیه نه دي. د هر بند په پای کې یې یو بیت تکراریږي چې له بندونو سره یې وزن یو شي وي، خو ځانګړې قافیه لري.

۱۰- ترکیب بند: دا شعر بیلا بیل بندونه لري چې د بندونو مسرۍ یې په خپل مینځ کې سره هم قافیه وي او بندونه د یو بیت په وسیله یو له بله بیلیږي، د بندونو د بیلونکی بیت دویمه مسرۍ په ټولو کې په یو شان تکراریږي.

۱۱- مربع: د مطلع په شمول یې هر بند څلور مسرۍ لري. د مطلع مسرۍ یې ټولې په یوه قافیه او د نورو بندونو څلورمه مسرۍ یې د مطلع سره هم قافیه وي. ټول بندونه یې سره منطقي تړون لري او د وزن یو والی پکې شرط دی.

۱۲- مخمس: د شعر دا ډول مطلع او بندونه پنځه پنځه مسرۍ وي. د مطلع پنځه واړه مسرۍ یې یو ډول قافیه لري او د بندونو څلور مه مسرۍ یې هم قافیه او پنځمه له مطلع سره په قافیه کې یو شان وي.

۱۳- مسدس: مطلع او بندونه یې له شپږو مسریو څخه جوړ وي، د مطلع ټولې مسرۍ په یوه قافیه او د بندونو یې پنځه په یوه قافیه او شپږمه له مطلع سره یوه قافیه لري.

۱٤- مسبع: داهم د مسدس په څیر جوړښت لري، خو یوه مسرۍ یې له هغې زیاته وي (اووه مسرۍ لري).

۱۵- مثمن: ددې جوړښت هم کټ مټ د مسدس او مسبع په څیر دی، خو د مسریو شمیر یې اته دی.

آزاد شعر

آزاد شعر هغه شعر دی چې د عروضي وزنونو تابع نه وي، قافیه او ردیف نه لري، خو آهنګ، وزن او موسیقیت پکې وي. دې ډول شعر ته د «نوی شعر»

او «سپین شعر» نوم هم ور کړل شوی دی.

ځینو خلکو ته آزاد شعرونه له قافیې او ردیف نه پرته له وزن او آهنگ څخه هم آزاد ښکاري، خو دا یوه لویه تیروتنه ده، ځکه کله چې شعر وزن او آهنگ له لاسه ورکړي بیا ورته شعر نه شو ویلی او نثر یې بولو. په آزاد شعر کې وزن او آهنګ اصلي او بنستیز توکي دي.

آزاد شعر د نولسمې پیړۍ په وروستیو کې په ابتدایي بڼه په لویدیځ کې را مینځته شوی او د شلمې پیړۍ په لومړیو کې یې وده او انکشاف وکړ او ډیر عمومیت یې وموند. ویل کیږي چې د نولسمې پیړۍ په وروستیو او د شلمې پیړۍ په پیل کې په بلجیم کې ایمیل ویرهارن (١٨٥٥ - ١٩١٦ م) په روسیه کې والري بریوسف (١٨٧٣-١٩٢٤م) او الکساندر بلوک (١٨٨٠-١٩٢١م) آزاد شعر ته وده او انکشاف ورکړی دی.

ځینو ته آزاد شعر لیکل له دې امله چې قافیه او ردیف نه لري، آسانه کار بریښي، خو واقعیت داسې نه دی، او په رښتینې معنا د آزاد شعر لیکل ډیر ستونزور کار دی، ځکه چې په مقید و شعرونو کې د قافیې او ردیف تر څنګ د مسریو شمیر او د وزن څپې هم ټاکلې وي یا په بله وینا شاعر د خپل شعر حدود پیژندلی شي، خو په آزادو شعرونو کې دا پولې نه معلومیږي، او نه د تول له پاره کومه تله شته، نو وزن بې له دې چې څپه ییز اندولونه لري یوازې د شعر موسیقیت (ټون) له مخې په غیر محسوس ډول تعقیبیږي چې دا کار پوره کړاو غواړي او باید په ډیر غور تر سره شي.

زموږ هیواد ته آزاد شعر په اوسنې مفهوم او بڼه دروانې هجري لمریزې پیړۍ په دویمه لسیزه کې (١٣١٥ - ١٣٢٠ش) کې سر را دننه کړ، په پښتو او

دري ادب کې يې رواج وموند. او تر ننه پلويان او لارويان لري. خو د کتنې وړ وده او پرمختګ يې نه دی کړی او له څو د ګوتو په شمير پښتو ژبو او دري ژبو شاعرانو نه پرته د نورو آثار د آزاد شعر خوند او رنګ نه لري.

مأخذونه:

١-حسين رزمجو (ډاکتر) انواع ادبي، چاپ اول، مؤسسه انتشارات قدس، ١٣٧٠ هـ ش.

٢-سيروس شمسيا (داکتر) انواع ادبي، تهران، ١٣٧٠ هـ ش.

٣- هيواد مل زلمی (سر محقق) فرهنګ ادبيات پښتو، دريم ټوک، ١٣٦٧ هـ ش.

٤- رفيع حبيب الله، زرينې څانګې، د افغانستان د علومو اکاډيمي، پښتو ټولنه ١٣٦٠ هـ ش.

٥- روهي محمد صديق (کانديداکاډيمسين) شعر پيژندنه، د ناهيد کتاب چاپولو مؤسسه، پيښور، ١٣٧٤ هـ ش.

٦- هاشمي، سيدمحی الدين، د ليکوالۍ فن، دانش کتابخانه، پيښور، ١٣٧٢هـ ش.

٧- خسرو فرشيد ورد (ډاکتر) در باره ء ادبيات و نقد ادبي، جلد اول و دوم، تهران، ١٣٦٣ هـ ش.

٨- ذوالقدر، ميمنت مير صادقي، واژه نامه ء هنر شاعری، تهران، ١٣٧٣هـ ش.

٩- الفت ګل پاچا، ادبي بحثونه، سازمان مهاجرين مسلمان افغانستان، ١٣٧٣ هـ ش.

١٠- نادر وزين پور (ډاکتر) برسمند سخن، تهران، ١٣٦٧ هـ ش.

ځلورم څپرکی:

ادبي فنون

پیژندنه: ادبي فنون په عام مفهوم یو لړ تاکلي اصول او موازین دي چې د هغو په وسیله د ادبي آثارو لفظي او معنوي ښیګڼې یا په بله وینا ښکلاوې او هنري ارزښتونه پیژندل کیږي.

په یوې بلې پیژندنې کې لولو:

ادبي فنون هغه موازین تشریح کوي چې د هغو په وسیله کولی شو د ادبي آثارو لفظي او معنوي ښکلاوې وپیژنو.

تاریخي شالید (پس منظر):

په ادبي څیړنو کې یې معاني، بیان او بدیع په مجموعي توګه د بیاني علومو یا ادبي فنونو په نوم یاد کړي دي. د ځینو ادبي څیړونکو په عقیده لومړنی شخص چې په اسلامي دوره کې یې بیاني علومو یا د ادبي فنونو تتبع، څیړنه او پلټنه وکړه هغه ابو عبیده مثنی (۲۱۱ هـ ق کال مړ) دی. له نوموړي وروسته جاحظ، مبرد او ابن قتیبه هر یو ددې فنونو قواعد وضع کړل، تر څو چې عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجاني (۴۷۱ هـ ق مړ)، بیاني علوم یا ادبي فنون راجمع او تدوین کړل. وروسته ابو یعقوب سکاکي (۶۴۶ هـ ق مړ) هغه د خپل اثر مفتاح العلوم په څلورمه برخه کې بشپړ کړل او بیا ځینو نورو پوهانو، لکه تفتازاني (د مطول مؤلف) د جرجاني او سکاکي د نظریو شرحه وکړه او هغو ته

يې پراختيا ورکړه.

د بيان فن عبدالله بن معتز (په ٣٩٦ هـ ق مړ) وضع کړ او بيا ډيرو ادبيانو پردې فن کار کړی دی.

په دري ژبه کې هم ځينو کسانو، لکه محمد بن عمر را دوياني (د ترجمان البلاغه مؤلف) رشيد وطواط (د حدائيق السحر في الدقايق الشعر) شمس قيس (دالعجم في معايبرا شعارالعجم مؤلف) او داسې نورو ددې فنونو په هکله ليکنې او څيړني کړي دي.

د ادبي فنونو څانګې:

د يوې پخوانۍ ډلبندۍ او ويش له مخې: معاني، بيان او بديع په ګډه د بياني علومو يا ادبي فنونو په نوم يادېږي.

په بيان کې له تشبيه، استعارې، کنايې او مجاز څخه بحث کيږي، د بديع علم د وينا يا کلام لفظي او معنوي ارزښتونه يا لفظي او معنوي ادبي صنعتونه را پيژني او په معاني کې چې د وينا لفظي او معنوي دواړو خواوو ته پاملرنه کيږي په بنستيزه توګه له فصاحت او بلاغت څخه بحث کوي.

دلته د ادبي فنونو پورتنۍ بيلا بيلې څانګې په ډير لنډيز سره در پيژنو:

لومړی: معاني

پيژندنه: معاني هغه ادبي پوهنه يا فن دی چې د هغې په وسيله کولی شو د کلمې يا وينا معنا او مفهوم د حالت له غوښتنې، د اوريدونکي د حال مقام او شان سره د برابرۍ له مخې وپيژنو.

دا علم يا فن يو لړ اصول او قواعد لري چې د هغو پيژندنه او پرې

پوهیدنه له موږ سره دا مرسته کوي چې د حال له غوښتنې سره سمه وینا په آسانۍ سره وپېژنو.

دې ټکي ته موبايد پام وي چې د حال غوښتنه کله په وينا کې لنډون او کله بيا د اوږدوالي اړتيا پيښوي. د بيلګې په توګه: که د وينا کوونکي مخاطب پوه او عالم وي هغه به ځانته په لنډو الفاظو لوړه معنا او مفاهيم غوره ګڼي، نو وينا کوونکی مجبور دی چې پخپلو الفاظو کې له لنډون، خو پوره جامعيت څخه کار واخلي او که بر عکس ناپوه، نالوستی (بې سواده) او لنډ فکری وي،په دې حال کې بيا وينا کوونکی اړ دی چې خپلې خبرې په تفصيل ،زياتې تشريحي او توضيحي بڼه وکړي چې د اوريدونکي ذهن ته پريوځي.

نو ويلای شو چې په لومړي صورت کې د حال غوښتنه د وينا لنډون او په دويم کې اوږدوالی دی. يا په بله وينا: د حال غوښتنه او اقتضاء د خبرې کمې او کيفي بڼه تعبيرولی شو.

هغه الفاظ کلمې او جملې چې د دويمې معنا له مخې د وينا کوونکي موخه او هدف اوريدونکي ته ور انتقالوي په عامه توګه د معانی د فن موضوع تشکيلوي.

د معاني د علم د تاريخي بهير د مطالعې په لړکې له ادبي څېړنو څخه دومره څرګنديزي چې تر هر څه د مخه د قرآن عظيم الشان اعجاز او د فصاحت او بلاغت بې ساري لوړتيا د عربي ژبې او ادب پوهان دې ته اړ کړل چې د ادبياتو په چوکاټ کې يوه داسې پوهنه رامينځته کړي چې د هغې په وسيله د اِلٰهي کلام د فصاحت او بلاغت په رموزو او ددغه آسماني کتاب په معجزو ترکيباتو ښه او ژر وپوهيږي.

د ځينو څېړونکو د ښکارندونو له مخې لومړنی شخص چې د معاني علم او په ځانګړې توګه د بلاغت په هکله يې کتاب ليکلی هغه ابو عبيده معمر بن مثنی (٢١١ هجري قمري کال مړ) دی. د نوموړي ليکلي اثر «مجاز القرآن» نوميږي او ځينې نور بيا ابو عبدالله محمد بن عمران بن موسیٰ بن عبد الله مرزباني خراساني (٣٧٨ هـ ق مړ) لومړنی ليکوال بولي چې د «المفصل» په نوم يې د بلاغت په علم کې کتاب ليکلی دی. په را وروسته پيړيو کې په عربو او عجمو کې ډيرو پياوړو ليکوالو په دې ډګر کې خپل قلمي ځواک ازمويلې او ډير ګټور آثار رامينځته شوي دي.

د معاني علم دا لاندې اته برخې لري:

(١) خبري اسناد (٢) مسنداليه (٣) مسند (٤) د فعل تعلقات (٥) انشاء (٦) قصر (٧) وصل او فصل (٨) اطناب، ايجاز او مساوات (اوږدوالی، لنډون- برابري). د دې برخو پيژندنه او په بيلګو کې ښودنه توضيح او تشريح زموږ په دې ليکنې چوکاټ کې نه ځائيږي.

د معاني په علم کې چې د وينا لفظي او معنوي دواړو خواوو ته پوره پاملرنه کيږي، په ښنسټيزه توګه له فصاحت او بلاغت څخه بحث کيږي. موږ دلته د دې دواړو برخو په لنډه لغوي او اصطلاحي پيژندنه د معاني په هکله د خپل بحث لمن را نغاړو:

فصاحت:

لغوي معنا يې ښکارندوالی دی او په ادبي اصطلاح هره کلمه يا وينا چې مطلب او معنا يې ښکاره وي، فصيحه کلمه يا فصيحه وينا ورته ويل کيږي.

په يوې بلې پيژندنې کې يې لولو:

هغه کلمه او وينا چې د تأليف له کمزورتيا، تنافر، غرابت، د قياس له مخالفت، د تکرار زياتوالي، پيچلتيا (تعقيد) او له بې ځايه اضافاتو څخه خالي وي، فصيحه بلل کيږي.

پورتنيو پيژندنو ته په کتنې سره به د فصاحت ځانګړنې داسې په ګوته کړو:

چې وينا يا کلمه غير مأنوسه او له لغوي قياسه مخالفه نه وي، حروف يې تنافرونه لري، له فصيحو کلماتو څخه ترکيب شوې او دغه ترکيب يې د ژبې په نحوي قانون برابر وي، په تأليف کې يې کمزوري او نقصان نه وي. که چيرې وينا د تأليف کمزوري ولري، نو بيا هغه په مطلوبه معنا څرګند دلالت نه کوي. په دغه صورت کې په وينا کې پيچلتيا (تعقيد) پيدا او معنا يې ګونګه شي، نو د فصاحت له چوکاټ نه وځي.

بلاغت:

لغوي معنا يې آخر، انتها او وروستي پوړ ته رسيدل دي او په ادبي اصطلاح کې د حال له مقتضا او غوښتنې سره دوينا او کلام سمون (مطابقت) ته بلاغت ويل کيږي.

يعنې هغه وينا چې له ځای، موقع، د مخاطب او ويونکي له حال سره سمه او مناسبه وي، بليغه وينا يې بولي.

وينا موزونه وي که ناموزونه يا په بله ژبه شعروي که نثر، په لوستونکي يا اوريدونکي باندې هغه وخت ښه اغيزه کولی شي چې د حال له غوښتنې سره برابره وي. همدغې ته ادبپوهان «بلاغت» وايې او همدغه د حال له غوښتنې سره د برابرۍ کچه او اندازه د وينا يو سبک يا لاره او روش له بل نه زيات معقول او مقبول ګرځوي.

د بلاغت علم دوه قاعدې لرئ: يو دا چې د يو مطلب او مفهوم د ځرګندولو لپاره مختلفې طريقې بيانول زده وي چې وينا کوونکی ځای ته په کتنه هغه انداز خپل کړي. دويم دا چې په وينا کې ښکلا او ښه والی پيدا کړای شي.

ځينې خلک فصاحت او بلاغت يو شی ګڼي او د دوی تر مينځ په بيلتون نه قايليږي، حال دا چې دا دواړه ځانګړي بحثونه دي، چې توپير به يې تاسې ته له پورتنيو پيژندنو څخه هم لږ وډير در ځرګند شوی وي، خو ډير ځرګند او جوت توپيريې دادی چې «فصاحت» د وينا صفت او ستاينه ده او «بلاغت» يې د معنا».

په هر بليغ کلام کې خامخا فصاحت موجود وي، مګر بې فصاحته کلام ته بليغ نشي ويل کيدای، مګر بلاغت له فصاحت سره هغسې تړون نه لري او بې بلاغته هم فصاحت موجود يدلی شي.

په ځينو ادبي څيړنو کې د بلاغت فنون درې ښودل شوي دي:

لومړی معاني، چې د مخه مو پری لنډ شان بحث وکړ، دويم بيان او دريم بديع چې وروسته پرې ځغلنده کتنه او بحث کوو.

دويم: بيان

پيژندنه: د بيان لغوي معنا ځرګندول ده او په ادبي اصطلاح هغه پوهنه ده چې د هغې په مرسته کولی شو چې يوه يا څو معناوې په داسې بيلا بيلو لارو ادا کړو چې د ځرګندتيا او ابهام له مخې ښکاره توپير ولري.

په يوې بلې پيژندنه کې لولو: هغه قواعد او لارې چارې چې د هغو په

وسیله انسان د خپل مطلب څرګندونه په ښه زړه پورې او اغیزناک انداز کې وړاندې کولی شي د بیان علم بلل کیږي.

او یوه بله پیژندنه یې داسې ده: په بیلا بیلو طریقو د یوې معنا وړاندې کول یا څرګندول دي، خو په دې شرط چې د هغو لارو او طریقو بیلوالی او اختلاف پر تخیل ولاړ وي. مثلاً که غواړو ووایو چې « د هغه صورت ښکلی دی » دا مطلب داسې هم ویلی شو: د هغه مخ لکه سپوږمۍ یا ګل دی.

نو ویلای شو چې د بیان علم مو د یوې معنا د بیانولو له بیلا بیلو لارو او طریقو سره آشنا کوي او دا زده کوو چې څرنګه د شاعرانو په شعر کې د هغو کلمو او عبارتونو په اصلي مقصد پوه شو چې په اصلي معنا نه دي کارول شوې.

بیان د ادبي فنونو د یوې سترې څانګې په توګه پراخې څیړنې او توضیحاتو ته اړتیا لري چې په هغې پورې اړوندو برخو په بیلا بیلو اړخونو مفصله رڼا واچول شي، خو موږ دلته د لیکنې لنډ او تنګ چوکاټ په کتنه او پاملرنه دا کار نشو کولی، نو د هغې د څلورو سترو برخو په لنډه پیژندنه اکتفا کوو:

د بیان په علم کې له دې څلورو سترو برخو څخه بحث کیږي:

١- تشبیه، ٢- استعاره، ٣- کنایه، ٤- مجاز.

١- تشبیه:

د تشبیه لغوي معنا د دووشیانو په یوه معنا کې ګډون دی او په ادبي اصطلاح د دووشیانو له یو بل سره هم رنګه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنګه یا هم مثله کول ادعا یې وي نه رښتیني.

په بله وینا: یو شی د څه خاص صفت په وجه د بل په شان ګرځول دي

چې دا وریدونکي یا لوستونکي په زړه او ذهن کې د هغه شي تصویر وګرځي. بل دا چې هغه صفت په دواړو کې موجود وي. خو دلته دا خبره ضروري ده چې کوم شي ته تشبیه ورکول کیږي «مشبه» او له څه شي سره تشبیه ورکول کیږي «مشبه به» د دواړو ترمینځ یوه مشترکه وجه او صفت وي چې هغې ته د «تشبیه وجه» ویل کیږي. مثلاً که موږ وایو: احمد د زمری په شان میړنی دی.

په احمد او زمری دواړو کې «میړنتوب» مشترکه وجه ده.

د تشبیه رکنونه:

تشبیه پنځه رکنونه لري:

(١) مشبه، (٢) مشبه به، (٣) وجه شبه، (٤) د تشبیه ادات، (٥) د تشبه غرض.

مشبه: کوم شي ته چې تشبیه ورکول کیږي.

مشبه به: چې د کوم شي سره تشبیه ورکول کیږي.

د تشبیه وجه: چې د کوم صفت په وجه تشبیه ورکول کیږي.

د تشبیه ادات: د کومو اداتو په وسیله چې تشبیه قایمیږي یا ذهن ته راځي: (لکه، په څیر، غوندې، په شان، په راز، په دود او...)

د تشبیه غرض: چې د کوم مقصد او هدف له پاره یو شي د بل شي سره تشبیه کیږي.

باید یادونه وکړو چې هر شاعر د خپل ذوق سره سم د تشبیه د ارکانو (مشبه، مشبه به، ادات او د تشبه وجه) په ټاکنه کې لاس پکار کیږي، له دې سره سره بیا هم ذهني او عیني عوامل د تشبیهاتو په را وړلو کې پر شاعر اغیزه

لري. یا په بله ژبه ویلی شو چې تشبیه د شاعر د ژوند د چاپیریال او تجربو ثرگندویه او ښکارندویه وي.

ادبپوهانو تشبیه په واقعیت کې د معنا د بیانولو ډیره لومړنۍ او آسانه لاره چاره بللې ده. څرنگه چې انسان د ډیرو کارونو او شیانو له ماهئیت او حقیقت څخه خبر نه دی او هغه شیان نشي تعریف کولی، نو هغه له هغو شیانو سره چې دی یې ښه پیژني او ور سره آشنا دی، تشبیه کوي.

تشبیه چې یو شی په یو صفت یا حالت له بل شي سره پیوندوي معمولاً د تخیل له مخې (خیال انگیز) وي. داسې په یې و انگیرو چې گویا شاعر د خپل خیال په قوت او ملتیا ځینې غایب، پټ او نا ثرگند شیان ثرگندوي.

د تشبیه لطافت له ابتذال نه په لرې والي کې دی، او هغه داسې ښه تر سره کیږي چې د تشبیه وجه داسې څه وي چې زر ذهن ته را نشي او لوستونکی یا اوریدونکی د فکر ژورتیا ته اړ باسي.

تشبیه د بیلا بیلو خواوو او څرنگوالي په اعتبار ډیر زیات ډولونه لري چې د هغو ټولو یادونه او پر هر اعتبار وېش او ډلبندي او تعریفونه ددې لیکنې له حوصلې نه وتلې کار دی، دلته یې یوازې د ډیر مهمو او مشهورو ډولونو د نومونو په یادونه بسنه کوو:

مفصله تشبیه، مؤکده تشبیه، قریبه تشبیه، بعیده تشبیه، جمع تشبیه، تسویه تشبیه، مرکبه تشبیه، مفرده تشبیه، ملفوفه تشبیه، مفروقه تشبیه، تفضیلي تشبیه، معکوسه تشبیه، مجمله تشبیه، مقیده تشبیه، تمثلیه تشبیه، مقبوله تشبیه، مردوده تشبیه او ....

۲- استعاره:

لغوي معنا يې په سوال او امانت، عاريت يا پور څه شی غوښتلو ته وايي او په ادبي اصطلاح په حقيقت کې د تشبيه لنډ شکل دی چې په هغې کې د تشبيه له ارکانو څخه يو استعمال شي.

يا په بل عبارت: استعاره په اصطلاح کې يوه کلمه په غير حقيقي معنا استعمالول دي. او د حقيقي او مجازي معنا تر مينځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره د تشبيه يو ډول ښکاري چې د تشبيه توری پکې نه وي راغلی. د بيلګې په ډول که څوک ووايي چې: «دا اوبه د شهدو په څير خوږې دي» نو دا يوه تشبيه ده، ځکه چې د تشبيه ټول ارکان (مشبه، مشبه به، وجه شبه، ادات) پکې شته. او که همدا خبره داسې وشي چې: «دا اوبه شهد دي» نو دا استعاره شوه.

د استعارې ارکان:

استعاره څلور رکنونه لري: ۱- مستعار ۲- مستارله ۳-مستعارمنه او وجه جامع.

مستعار: هغه کلمه چې د خپلې حقيقي معنا په ځای په بله معنا اخيستل شوې وي.

مستعار له: هغه کلمه چې د هغې له پاره بل ټکی مستعار اخيستل شوی وی.

مستعار منه: هغه کلمه چې مستعاره اخيستل شوې وي، يعنې د کلمې خپله حقيقي معنا د کومې له پاره چې جوړه وي.

وجه جامع: په څه وجه چې یوه کلمه مستعاره اخیستل شوې وي.

د استعارې او تشبیه توپیرونه:

لکه چې د مخه مو یادونه وکړه چې استعاره د تشبیه لنډ شکل دی، له تشبیه سره دا لاندې توپیرونه لري:

۱- په تشبیه کې مشبه او مشبه به دواړه ذکر کیږي، خو په استعاره کې یوازې مشبه به یا مشبه ذکر کیږي.

۲- په تشبیه کې کله کله د تشبیه ادات یا وجه را وړل کیږي، په داسې حال کې چې په استعاره کې نه ادات راځي او نه وجه جامع.

۳-تشبیه قرینې ته اړتیا نه لري، خو په استعاره کې قرینه ضروري ده. هغه لفظي وي او که د وینا له سیاق نه معلومه شي.

٤- د تشبیه ارکانو ته مشبه، مشبه به او وجه شبه وایي، خو په استعاره کې مستعارله، مستعارمنه او وجه جامع بلل کیږي.

د استعارې ډولونه:

استعاره د طرفینو، مستعار لفظ، وجه جامع، د ملایماتو د ذکر او هدف له مخې دا لاندې ډولونه لري:

۱- تصریحیه استعاره، (۲) مجرده استعاره، (۳) مرشحه استعاره، (٤) بالکنایه استعاره ،(۵) وفاقیه استعاره، (٦) عنادیه استعاره، (۷) اصلیه استعاره، (۸) تبعیه استعاره، (۹) مطلقه استعاره ،(۱۰) غریبه استعاره، (۱۱) مبتذله استعاره.

۳- مجاز:

د مجاز لغوي معنا تیریدل یا تجاوز کول ده او په ادبي اصطلاح هغه

کلمه چې له خپلې حقیقي معنا څخه په غیر حقیقي معنا استعمال شي او هغه معنا له یوه جهته له اصلي معنا سره ورته والی او شباهت ولري.

یا په بله وینا: کله چې یوه کلمه له خپلې حقیقي معنا نه علاوه په بله معنا کې استعمال شي او حقیقي او غیر حقیقي دواړو معنا ګانو کې یې د تشبیه اړیکې نه وي، یوه داسې قرینه پکې موجوده وي چې د هغې په وجه ترې مجازي معنا واخېستل شي، مجاز یا مرسل مجاز ورته ویل کېږي، د بیلګې په توګه که څوک ووایی چې: «فلاني له ماسره په سخته کې لاس وکړ» دا چې مرسته د لاسونو په وسیله هم کیدای شي، نو دلته په مجازي توګه مرستې ته لاس وویل شو. د دواړو تر مینځه د تشبیه هیڅ اړیکي نشته.

البته په مجاز کې دا شرط دی چې د حقیقي او هغه غیر حقیقي معنا تر مینځ چې شاعر یې د هغې له پاره لفظي مجاز کاروي یو مناسبت هم وي، چې د غې مناسبت ته «علاقه» وایي.

همدارنګه که د حقیقي او غیر حقیقي معنا تر مینځه علاقه مشابهت یا ورته والی وي، دې ته استعاره وایې، خو که جزئیت او کلیت، سببیت او مسببیت، ظرفیت او مظروفیت او داسې نورروي، مرسل مجاز ورته وایي. مرسل د آزاد په معنا دی او د استعارې په څېر په یوې خاصې علاقې پوری مقید نه دی.

ځینې ادب پوهان د مجاز د ارزښت او اهمیت په هکله وایي چې مجاز شعر ته روح او ژوند وربښي. مجاز ډیر ډولونه لري، خو په ټولو کې یې علاقه موجوده وي.

په ځینو ادبي څېړنو کې یې مجاز په عمومي توګه په دوه ډوله ویشلی دی:

۱- مفرد مجاز، ۲- مرکب مجاز.

دا لاندې طریقې او علاقې لري:

۱- جز د کل له پاره، ۲- کل د جز له پاره، ۳- سبب د مسبب له پاره، ٤- مسبب د سبب لــه پاره، ٥- ظرف د مظروف له پاره، ٦- مظروف د ظرف له پاره، ۷- مکان د مکین له پاره، ۸- ماضي د حال له پاره، ۹- مستقبل د حال له پاره، ۱۰- خاص د عام له پاره، ۱۱- اندام د خپل صفت له پاره .

٤- کنایه:

کنایه لغت کې پټه خبره کول یا په داسې اندازه کې خبره کول دي چې د مدعا څرګندتیا پکې نه وي او په ادبي اصطلاح کې دې ته وايي چې یوه کلمه د خپلې حقیقي معنا په ځای په مجازي معنا داسې وکارول شي چې هم حقیقي معنا ورکړي او هم ترې مجازي معنا تر لاسه شي. د بیلګې په توګه که یو څوک ووايي چې : « ما ویښته په لمر نه دي سپین کړي » دا یوه کنایه ده او مطلب یې دادی چې شخص د خپلې ډیرې تجربې ادعا کوي.

په ادبیاتو کې کله چې څرګنده خبره کول مشکل او ستونزمنه وي، لیکوال یــا شاعر په خپلې وینا کې له کنایې څخه کار اخلي. په دري ادبیاتو کې د کنـــایوي لیکنـــو ډیـــره غوره بیلګه « کلیله و د منه » کتاب دی. چې ظاهراً د حیواناتو او الوتونکو کیسې دي، خو ژور سیاسي او انتقادي مطالب پکې نغښتي دي، په ځینو مواردو کې کنایه په وینا کې د ظرافت پیدا کولو له پاره وي چې عادي وینا ته د شعر خوند او رنګ ورکوي، نو ویلای شو چې کنایه وینا ته لطافت ورکوي.

کنایه په، لومړي سر کې په درې ډولو ویشي: له صفت نه کنایه (قرینه او

بعیده) له موصوف نه کنایه او له نسبت نه کنایه.

او په یو بل ویش کې بیا په قریبه او بعیده، جلي او خفي، تلویح، رمز، ایما او اشاره، تعریض هم راغلې ده.

دریم: بدیع

د بدیع لغوي معنا نوی، تازه او حیرانونکی شی دی او په ادبي اصطلاح هغه پوهنه ده چې د وینا او کلام له ښکلا او هغو صنایعو څخه چې نظم او نثر ته ښکلا وربښي، بحث کوي.

یا په بله وینا: هغه پوهنه چې د وینا یا کلام ښکلا پرې معلومیږي بدیع بلل کیږي.

د بدیع د علم موضوع فصیحه او بلیغه ادبي وینا ده او هغه څه ته چې د بلیغې وینا د ښکلا سبب کیږي ادبي صنعتونه وایي.

ددې پوهنې وضعه کوونکی عبد الله بن معتز دی چې په ۲۷٤ هجري قمري کال یې په دې اړه په عربي ژبه یو مفصل کتاب ولیکه او ورو ورو دغه پوهنه نورو ژبو ته هم خپره شوه.

ادبي صنایع په دوه ډوله دی:

۱ - لفظي صنعتونه، ۲ - معنوي صنعتونه.

۱ - لفظي صنعتونه: چې د وینا ښکلا په کلمو پورې اړه ولري، که دغو کلموته د معنا په خوندي ساتنه (حفظ) بدلون ورکړو د وینا ښکلا له مینځه ځي.

د لفظي صنایعو په ډله کې دا لاندې صنعتونه شامل دي:

تجنیس (بیلا بیل ډولونه) سوال ځواب، ذوالقوافی، قلب، اشتقاق، قول بالموجب، شبه اشتیاق، تلمیح، توشیح، سیاق الاعداد، تلمیح، ترافق، مربع، تکرار، تضمین، معما، تدبیج، منقوط، غیر منقوط، براعت الطلب، ردالعجز، لزوم مایلزم، سجع او ....

۲- معنوي صنعتونه : هغه صنعتونه دي چې د وینا یا کلام ښکلا په معنا پورې اړه ولري. که کلمې ته د معنا په حفظ بدلون ورکړو بیا هم ښکلا پر خپل ځای پاتې کیږي.

په دې ډله کې دا لاندې صنعتونه شامل دي:

تضاد یا طباق، ایهام، لف ونشر، عکس و تبدیل، تجاهل عارفانه، التفات، جمع، تفریق، تقسیم، مراعات النظیر، ایهام، تضاد، ارسال المثل، تعجب، محتمل الضدین، مبالغه حسن تعلیل، تنسیق الصفات استدلال، مخاطبه، هجو، استخدام، ادماج، مزاوجه، المدح بما یشبه الذم، الذم بما یشبه المدح، براعت الاستهلال، رجوع، ارصاد او....

قافیه

لغوي او اصطلاحي پیژندنه: قافیه عربي کلمه ده،په لغت کې ځټ یا شاته ویل کیږي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د دورولو وروستیو هماهنګیو څخه بحث کوي.

قافیه پخوا د شعر له اساسي توکیو او برخو څخه ګڼل کیده، خو اوس د بې قافیې او آزادو شعرونو په رامینځته کیدو سره سمه نه بریښي.

د قافيې کلمې هغه دي چې د دورونو په پای کې په لازمه همآهنګی مراعات شوي وي. قافيه دا لاندې (۹) توري لري:

۱- روی، (۲) ردف، (۳) قید، (٤) د تأسیس الف، (٥) د خیل یا متغایر توری، (٦) وصل، (۷) خروج، (۸) مزید، (۹) نایر.

د قافيې کلمه شپږ حرکتونه لري:

(۱) رس، (۲) اشباع، (۳) حذو، (٤) توجیه، (٥) مجری، (٦) نفاذ.

قافیه په عامه توګه دا لاندې ډولونه لري:

(۱) حکمي قافیه، (۲) حتمي قافیه (الف: غبرګه قافیه، ب: یو ستوې قافیه)

یو ستوې قافیه بیا په ساده او مرکبه باندې ویشل کیږي او مرکبه قافیه په څلوره ډوله ده:

(۱) مؤسسه قافیه، (۲) مقیده قافیه، (۳) مردفه قافیه، (٤) موصله قافیه.

د قافيې عيبونه يا نيمګړتياوې: دا لاندې عيبونه د قافيې نيمګړتياوې ګڼل کیږي:

(۱) اقوا (د خذوی اختلاف او د توجیه اختلاف د اشباع اختلاف)، (۲) سناد، (۳) اکفا، (٤) غلو، (٥) تعدی، (٦) عدول، (۷) ایطا، (۸) د ردیف تغیر، (۹) د فشار تغیر، (۱۰) د اصلي او معمولي قافيې ګډون.

عـروض

لغوي او اصطلاحي پيژندنه: د عروض لغوي معنا فرهنگونو: غرنۍ لاره، عرضـه کول، د شعر میزان او د بیت د لومړۍ مسرۍ وروستی رکن راخیستی دی. په ادبي اصطلاح هغه پوهنه ده چې د هغې په وسیله د عربي شعر د وزنونو کره او ناکره، سم او ناسم پيژندل کيږي.

يا په بله وينا: هغه پوهنه ده چې د عربي او دري شعرونو له وزنونو څخه بحث کوي او په دغو ژبو کې د وزنونو د سنجش قواعد او اصول په لاس راکوي.

ددې پوهنې وضع کوونکی خليل بن احمد الفراهيدي (۱۰۰- ۱۷۵ هـ) دی. او عروض ځکه ورته وايي چې د خليل پر قواعدو عرضه کيږي. ددې علم موضوع شعر ته د سموالي او ناسموالي له مخې کتل دي.

رکنونه يې ددې علم اجزا او افاعيل دي.

افاعيل: هغه حرکتونه او سکنات يا په بله وينا د غږونو يوه مجموعه ده چې د شعر يو بيت ور څخه جوړيږي.

هر بيت دوې برخې وي چې هرې برخې ته يې مسرۍ (مصراع) وايي. د بيت لومړۍ مسرۍ ته صدر وايي او وروستي جز ته يې عروض وايي او د دويمې مسرۍ لومړۍ برخې ته ابتداؤ وايي او وروستی ضرب يا عجز بولي. هغه اجزاوې چې د صدر او عروض يا ابتداء او ضرب په مينځ کې راځي «حشو» بلل کيږي.

افاعيل لس کلمې دي: فعولن، فاعلن، مفاعيلن، فاعلاتن، مستفعلن، مفاعلتن، متفاعلن، مفعولات، فاعلاتن، مستفعلن. له دې څخه په عربي رسم الخط دوه پنځه حرفيز او نور ټول اووه حرفيز دي.

زحافات کله کله له خپل اصلي حال څخه بدلون مومي، دغه بدلون ته زحاف وايي. زحافات درې دي:

یو دا چې متحرک ساکن کړي، بل دا چې له تورو څخه یو توری کم کړي، دریم دا چې په اصلي تورو نور څه ورزیات کړي. زحاف دا لاندې ډولونه لري: اضمار، عصب، خبن، وقف، عقل، طی، قبض، کف او وقص دا ټول مفرد دي او په مرکبو زحافونو کې دا ډولونه شامل دي: شکل، خزل، تشعیث، اذاله، قصر، قطع، کسف، خذف، خذ، صلم، قطف، بتر، تسبیغ، ترفېل، جدع، جب، هتم، نص، زلل، عقص، خبل، ضرب، شتر، ثلم، ثرم، خرم، قصم، جمعه.

بحرونه: د عربي عروض ۱۶ بحرونه لري:

طویل بحر: چې بیت په دې بحر کې په څلور واره فعولن، مفاعلین تمامیږي.

مدید بحر (څلور واره فاعلاتن فاعلن) بسیط بحر (څلور واره مستفعلن فاعلن) سریع بحر (دوه واره مستفعلن، مستفعلن مفعولات حفیف بحر (دوه واره فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن) منسرح بحر (څلورواره مستفعلن مفعولات)، محبث بحر (مستفعلن، فاعلاتن څلور واره) مضارع بحر (څلور واره مفاعیلن فاعلاتن) مقتضب بحر (څلور واره مفعولات، مستفعلن) وافر بحر (اته واره متفاعلن) هزج بحر (اته واره مفاعیلن) رجز بحر (اته واره مستفعلن) رمل بحر (اته واره فاعلاتن) متقارب بحر (اته واره فعولن) او متدارک بحر (اته ځله فاعلن).

یادښت: د یادونې وړ ده چې دغه د عربي عروض په دري یا فارسي شاعرۍ کې زیاترو شاعرانو کارولی دي، خو په پښتو کې ځینو شاعرانو په ډېرې خوارۍ دا هڅه کړې چې ځینې د عربي عروضو په او زانو برابر شعرونه ووایي په هغو کې د دولت لواڼی، میاشرف، عیسی هوتک، سمندرخان بدرښی، عبدالعلي اخوانزاده نومونه د یادونې وړ دی. د ځینو ادبپوهانو د څرګندونو له مخې عروض په فارسي شعر کې هم کټ مټ نه تطبیقیږي او لړو ډېر بدلون پکې راغي. ډاکتر پرویز ناتل خانلري (۱۲۹۲ - ۱۳۶۹ ش) د فارسي شعر د وزن له پاره ساده او علمي اصول جوړ کړل چې اوس د «عروض خانلری» په نوم یادیږي.

مأخذونه:

(۱) قـويم، عبـدالقيـوم، فنـون ادبـي (بيـان)، پوهنتون كابل، ۱۳٦۱ هـ ش.
(۲) بينوا عبد الروف، ادبي فنون، پښتو ټولنه، كابل، ۱۳۲٦ هـ ش.
(۳) جليل تجليل (ډاكتر) معانی وبيان، ايران، ۱۳٦۹ هـ ش.
(٤) استاد همايی، جلال الدين، فنون بلاغت وصناعات ادبي، تهران، ۱۳۷۰ هـ ش.
(٥) رضا نژاد غلام حسين، اصول علم بلاغت در زبان فارسي، انتشارات الزهرا، تهران، ۱۳٦۷ هـ ش.
(٦) مجروح، مشتاق يوسفزی، زركانی، تاج كتب خانه پيښور، ۱۹۹٥ م.
(۷) رفيع حبيب الله، زريني ځانگې، د افغانستان د علومو اكاډيمي، پښتو ټولنه، ۱۳٦۱ هـ ش
(۸) سيروس شمسيا، بيان، انتشارات فردوس، ايران، ۱۳۷۲ هـ ش.
(۹) بيتاب، عبدالحق (پوهاند)، قافيه و عروض، پوهنتون كابل، ۱۳٤۷ هـ ش.
(۱۰) ذوالقـدر، ميمنت ميرصادقی، واژه نامهٔ شاعری، تهران، ۱۳۷٦ هـ ش.
(۱۱) همكار، محمد ابراهيم، د قافيې فن، التقوی عالي ليسه، پيښور، ۱۳۷۸ هـ ش.
(۱۲) داكتر فاروقي محمد طاهر، فصاحت وبلاغت، يونيورستی بک ايجنسی، پيښور، ۱۹٥۹م.
(۱۳) بيتاب (پـوهـاند)، علم معانی، پوهنتون كابل، پوهنځی زبان و ادبيات.
(۱٤) الفت، گل پاچا، ادبي بحثونه، سازمان مهاجرين افغانستان، ۱۳۷۳ هـ ش.
(۱٥) پښتـو-پښتـو تشريحي قـاموس، څلورم ټوک، د افغـانسـتـان د علـومو اكاډيمی، د ژبو او ادبياتو مركز، ۱۳٦٥ هـ ش.
(۱٦) هيواد مل، زلمی، (سرمحقق) فرهنگ ادبيات پښتو، دريم جلد، ۱۳٦٥ هـ ش.

پنځم څپرکی:

ادبي مکتبونه او سبکونه

په دې برخه کې در سره د ادبي سبک او مکتب پر لغوي او اصطلاحي پېژندنې برسيره د "سبک" او "مکتب" په توپيرونو، د ادبي مکتب د پيدايښت او پايښت پر مسئله د زړه خواله کوو او بيا په ترتيب سره په لنډه توګه د پښتو او فارسي ادب لرغوني ادبي مکتبونه در پېژنو او د ځينو نړيوالو ادبي مکتبونو په لنډه پېژندنه د بحث لړۍ پای ته رسوو:

لغوي او اصطلاحي پېژندنه:

۱ – سبک: عربي کلمه ده چې معنا او مفهوم يې د سرو او سپينو ويلې کول او کالب کې اچول دي، او په ادبي اصطلاح سبک د يو شاعر يا ليکوال د وينا او ليکنې لارې، اسلوب او روش ته وايي.

۲ – مکتب: لغوي **معنايې ړليکځ**، زده کړې او ښوونې ځای او په ادبي اصطلاح هغه پراخ ادبي جريان او لاره ده چې د زيات شمير اديبانو (شاعرانو او ليکوالو) د سبکونو له ګډون څخه مينځته راغلی وي. ځينې ادبپوهان يې په تشريحي ډول داسې را پېژني: ادبي مکتب د هغو نظريو، ادبي او فرهنګي ځانګړنو مجموعه ده چې د يو يا څو هيوادونو د فرهنګي ټولنيزې او سياسي اوضاع په بهير کې رامينځته شوې وي.

دغه ځانګړنې معمولاً د ليکوالو او شاعرانو د يوې ډلې په آثارو کې سره ګډې او مشترکې وي او د نورو شاعرانو او ليکوالو له تخليقي آثارو څخه د

توپیر او بیلتون سبب گرځي. همدغه ګډې ځانګړنې یا خصوصیات چې کله ادبپوهانو او کره کتونکو (نقادانو) په نښه کړي یا را ایستلي او هغه یې د یو ادبي جریان د بنسټیزو اصولو په توګه ښودلي دي په همغه وخت یاد وره او یا په را وروسته وختونو کې نورو لیکوالو او شاعرانو د دغه اصولو پیروي کړې او د هغو پر بنسټ یې خپل ادبي آثار را مینځته کړي دي او دغسې دغه ادبي لاره د یوې لنډې یا اوږدې مودې له پاره ساتل شوې او پالل شوې، چې اوس موږ هغې ته "د ادبي مکتب" یا جریان نوم ورکوو.

د ادبي مکتب او سبک توپیرونه:

په دې کې شک نشته چې ادبي مکتب او ادبي سبک پخپل مینځ کې سره نږدې اړیکې لري، خو یو شی نه دي. د دواړو پیژندنې مود مخه ولوستلې د هغې له مخې به یې په توپیر پوهیدلي یاست، ددې له پاره چې د توپیر او بیلتون کرښه پوره روښانه او څرګنده شي، دلته یو شمیر توپیرونه ښیو چې د ادبي څیړنو په بهیر کې د دغو دوو ادبي اصطلاحاتو په اړه څرګند شوي دي:

۱- ادبي سبک د ادبي مکتب په پرتله (مقایسه) ځانګړی، محدود او یا په بله وینا فردي بنه لري، خو د ادبي مکتب مفهوم د هغې په نسبت عام، پراخ او یوه ډله لیکوالان او شاعران یا په بله وینا د ادبي آثارو رامینځته کوونکي په خپله پراخه لمن کې رانغاړي.

۲- سبک په خپلو ذاتي کلیاتو کې یوازې د یوه شخص (چې را مینځته کوونکی یې دی) څیره څرګندوي، خو مکتب بیا د یوې ډلې (د ادبي آثارو رامینځته کوونکو) د ادبي خصوصیاتو او ځانګړنو څرګندویي کوي.

۳- سبک د مکتب په حدودو او حوزه کې ځان څرګندوي، خو ادبي

مکتب بیا د څو سبکونو له یو شانته والي او ګډون څخه مینځته راځي.

٤-سبک د یوې ټاکلې او محدودې تاریخي دورې ځرګندویي کوي، مګر مکتب یوه ډیره پراخه دوره را چاپیروي.

د پایلې او نتیجې په توګه ویلای شو چې: مکتب عام او پراخ دی او سبک خاص او محدود. هر ادبي مکتب په عین حال کې یوه لویه او پراخه ادبي لاره یا سبک وي چې د څو سبکونو له ګډون څخه جوړشوی وي، مګر هر ادبي سبک هیڅکله ځانګړی ادبي مکتب نشي ګڼل کیدای. که دا خبره لږه نوره هم ځرګنده کړو، نو ویه وایو چې: هر لیکوال او شاعر ځانته بیل بیل سبک لري، خو دا ضروري نه ده چې د هر سبک خاوند شاعر دې د مکتب خاوند هم وي. خو په ادبي مکتب کې دا ضروري ده چې هغه به خامخا د زیاتو شاعرانو یا لیکوالانو له سبکي ګډون څخه را مینځته شوی وي. کله کله داسې هم کیږي چې د یو شاعر یا لیکوال د خاص او ځانګړي سبک د نفوذ ساحه او دایره پراخه شي، نور سبکونه پکې منحل او هماغه ادبي سبک د یو ادبي مکتب په بڼه تبارز وکړي.

په پښتو ادب کې یې ډیر ځرګند مثال د خوشحال خان خټک ادبي سبک ګڼلی شو چې د خټکو د مکتب په بڼه ځرګند شوی دی.

د ادبي مکتب د جوړښت او پاینبت مسئله:

د مخه مو ددې ټکي یادونه وکړه چې ادبي مکتب په یوه ټاکلي ادبي دوره کې د لیکوالانو او شاعرانو له ادبي سبکونو څخه چې د فکري، هنري او تخلیقي روش له مخې سره ورته والی لري را مینځته کیږي.

د ادبي څیړنو په بهیر کې ځرګنده شوې ده چې د ادبیاتو د بشپړ تیاییي جریان له مخې ادبي جریان یا مکتب د هغه پړاو محصول دی چې د ژبې ادبیات

پخوالي ته رسیدلي وي. د ادبي مکتب را مینځته کیدل د یوې ټولنې په ټاکلیو تاریخي ټولنیزو او فرهنګي شرایطو پورې اړه لري او هر مکتب د یوې ډلې ادیبانو د ذوقي او فکري تمایلاتو او ګټو استازیتوب کوي، ځکه نو د تاریخ په اوږدو کې بیلا بیل ادبي جریانونه د خپلو ځانګړو تاریخي او ټولنیزو خصلتونو په لرلو سره د بیلو بیلو پرګنو د ډله ییزو ارمانونو او ګټو د تبلیغ له پاره کاریدلي دي.

د هر ادبي مکتب یا جریان ځانګړنې په ادبي آثارو کې په تدریج سره ښکارندیږي. هر ادبي مکتب د یو پخواني یا مخکیني مکتب د نظریاتو د لړۍ طبیعي نتیجه ده او کله کله د هغه پر ضد یو عکس العمل، پاڅون او بغاوت دی.

نو ویلای شو چې د هیڅ ادبي مکتب پیدا ېښت او پایښت تصادفي او ناڅاپي کار نه دی.

د یو مکتب را مینځته کوونکو یا بنسټ ایښودونکو هم په لومړیو کې د خپل ادبي مکتب د ځانګړي کار او ادبي ارزښت له ځانګړنو څخه پوره خبرتیا نه ده لرلې، وروسته بیا ادبپوهانو او کره کتونکو د څیړنو په بهیر کې د هغوی ادبي یا هنري لارې تشخیص، ادبي ارزښتونه یې ښودلي او تدوین کړي او هغه یې د یو ځانګړي مکتب د کړنلارې په توګه اعلان، د هغوی ادبي روشونه او هدفونه یې توضیح کړي چې په نتیجه کې بیا نورو هنروالو د هغوی دې ادبي او هنري لارې ته پام شوی، هغه یې تعقیب کړې، د پیاوړتیا یا بشپړتیا پولې ته یې رسولې او په دې ډول یې د یو ځانګړي ادبي مکتب بڼه خپله کړې ده.

د یادونې وړ ده چې ځینې ادبي مکتبونه په لومړیو کې د نظریو او تیورۍ په توګه را مینځته شوي، وروسته بیا هماغه نظریې یا تیورۍ نورو

لیکوالو په عمل کې پلي کړي او د وخت په تیریدو سره ور څخه یو ادبي مکتب جوړ شوی دی.

که څه هم د یو ادبي مکتب څرګندیدل په یوې تاریخي د وره کې پر ټولنه له مسلطې او حاکمې ټولنیزې، سیاسي او فرهنګي اوضاع څخه سرچینه اخلي، مګر له دې سره سره بیا هم کله کله داسې شوي دي چې په یو وخت کې بشپړ متفاوت ادبي مکتبونه په یوه هیواد کې را مینځته شوي، یو د بل په څنګ کې وده موندلې او له خپل منځني توپیرونو سره سره هر یو ځانته خپل خپل پیروان موندلي دي.

د ادبي مکتبونو د ودې او پرمختیا په لړ کې زیاتره وخت داسې هم شوي دي چې ځینې ادبي مکتبونه یا جریانونو لومړی په یو هیواد کې تر ځانګړو شرایطو لاندې مینځته راغلي دي، بیا یې د ټولنیزو نړیوالو اړیکو په بهیر کې د نورو هیوادونو ادیبانو ته هم لاره موندلې او کله کله ورته هلته داسې لارې چارې برابرې شوي چې له هغه لومړني هیواد څخه، چې د ادبي مکتبونه پکې را مینځته شوي دي، دلته ډیره وده کړې، د پرمختګ پړاوونه یې وهلي، په اصولو کې یې بدلونونه او سمونونه راغلي او نړیوال شهرت یې تر لاسه کړی دی.

ځینې داسې ادبي مکتبونه هم شته چې د څو ادبي مکتبونو له ترکیب او د ادبي هنري نظر یو له یو ځای کیدو څخه مینځته راغلي او د یو ځانګړي ادبي مکتب بڼه یې خپله کړې ده.

په دې وروستیو دوو پیړیو کې د اولسونو تر مینځ د فرهنګي اړیکو پراختیا او پرمختیا سره او په نړیوال ډګر کې د ټولنیزو، سیاسي، فلسفي او ادبي نظریو په خپریدو سره د یو بل فرهنګ او ادب په هکله د زیاتې پیژندګلوۍ

د ترلاسه کولو او د فرهنګي اغیزو بهیر هم ډیر چټک شوی دی، دا کار د ادبي مکتبونو د عمر د دوام او لنډون او یو په بل کې د ګډون له پاره ښې لارې چارې برابرې کړي دي. دغسې په نړیواله سطحه ډیر نوي ادبي مکتبونه مینځته راغلي او ډیر یې ژر له مینځه تللي دي.

نو ویلای شو چې اوسنۍ پراخې نړیوالې اړیکي د ادبي مکتبونو په خپریدو او په نورو هیوادونو کې د پلویانو موندلو له پاره ښې اغیزمنې وسیلې دي. همدا لامل دی چې نن مونږ د خپلو ژبو په ادبیاتو کې د اروپایې ادبي مکتبونو پلویان لرو چې د هغو مکتبونو د اصولو په پیروۍ ادبي آثار تخلیقوي او د خپلو ژبو ادبي پانګه پرې بډای کوي.

اوس چې مو د ادبي سبک، مکتب او د هغو جوړښت او پایښت په اړه څه ناڅه معلومات تر لاسه کړل، خپلې اصلي موضوع ته راګرځو او د پښتو لرغوني ادبي مکتبونو په لنډه پیژندنه د بحث لړۍ غځوو.

د پښتو ادبي مکتبونه

د مخه تردې چې د پښتو ځینې ادبي مکتبونه در وپیژنو، باید وو وایو چې د پښتو، د ادبي جریانونو او مکتبونو په باب تر اوسه بشپړ منظم او اکاډمیک څیړنیز کار نه دی شوی او په دې باب نورو ډیرو څیړنو ته اړتیا لیدل کیږي. کله چې د پښتو د ادبي تاریخ زرینې پاڼې را اړوو د ځینو داسې سترو ادبي جریانونو بیلګې مخې ته راځي چې د ادبي مکتب بنسټیزې ځانګړنې پکې څرګندې دي، زمونږ پیاوړو څیړونکو او ادبپوهانو په خپلو لیکنو کې دغه ادبي جریانونه د

پښتو ادبي مکتبونه بللي او نومولي دي چې دلته يې په لنډه توګه درپيژنو:

۱ - روښاني ادبي مکتب:

دغه ادبي مکتب دلسمې هجري پيړۍ په دويمه نيمايۍ کې رامينځته شوی، بنسټګرېې پياوړی عالم او ليکوال بايزيد روښان (۹۳۰ - ۹۸۱ هـ ق) دی. نوموړي د خپلې تصوفي او عرفاني لارې د تبليغ او خپراوي له پاره فرهنګي هلې ځلې پيل کړې. په ليکنو کې يې ځانګړې لاره او سبک را مينځته کړه، ډير پلويان يې وموندل، هغوی دده لاره تعقيب کړه او دغسې روښاني ادبي تصوفي مکتب جوړشو. ددې مکتب د پياوړو ليکوالو او شاعرانو په ډله کې دا لاندې نومونه د يادونې وړ دي:

ارزانی، علي محمد مخلص، دولت لوانی، ابابکر قندهاری، واصل روښاني، ميرخان روښاني، ميرزاخان انصاري، اورکزی، قادر داد او نور.

ادبي ځانګړنې:

۱ - د تصوف او عرفان پيچلو مسايلو او اصطلاحاتو په پراخه پيمانه پښتو ادب ته لاره کړې. يا په بله وينا: عرفان د يو مسلک په توګه پښتو ادب ته راغلی دی.

۲ - د عربي او فارسي شاعرۍ زيات شکلي فورمونه، لکه: قطعه، رباعي، قصيدې او نور پښتو ادب ر اننوتي او شاعرانو د عربي او فارسي ژبو د شاعرانو په څير مردف ديوانونه جوړ کړي دي.

۳ - په نثري ليکنو کې مسجع نثر رواج شوی دی.

٤ - اخلاقي او ديني مسايل په شعر او ادب کې زيات شوي، حماسي او ملي روحيه پکې ډيره تته او کمزورې ښکاري.

۵- دا چې د دې دورې زیاتره لیکوال او شاعران د هند پر ځمکو اوسیدلي او یا هلته تللي راغلي دي د هندي فرهنګ اغیزې پرې جوتې لیدل کیږي.

۶- په پښتو ادب د عربي او فارسي ادب اغیز ډیر زیات شوی دی. د دې دورې لیکوالو او شاعرانو پخپله هم په عربي او فارسي ژبو آثار لیکلي او هم یې ژباړنې ترې کړې دي.

۲- د خوشحال ادبي مکتب:

دغه ادبي مکتب کله کله په ادبي څیړنو کې د «ختکو ادبي مکتب» په نوم هم یاد شوی دی. په یو لسمه هجري پیړۍ کې مینځته راغلي او بنسټ ایښودونکی یې د پښتو ژبې پیاوړی شاعر او لیکوال، د توري او قلم خاوند خوشحال خان ختک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) و.

د نوموړي ادبي لاره د ده زامنو، لمسیانو او نورو پلویانو د زړه په وینه او مینه پاللې او د خوشحال ادبي مکتب یې جوړ کړی دی.

د دې مکتب نومیالی پلویان: اشرف خان هجري، عبدالقادر خان ختک، سکندر خان ختک، صدر خان ختک او نور دی.

ادبي ځانګړنې:

۱- پښتو ادب یو نوي پر مختیایي پړاو ته داخلیږي او د ودې او پرمختیا له پاره یې شعوري هڅې پیل کیږي.

۲-د مسجع او متکلف نثر پر ځای ساده، روان او د خلکو محاورې ته نږدې نثر لیکنه پیل کیږي او د ختکو ځانګړی لیکدود (رسم الخط) رامینځته کیږي.

۳- په شاعرۍ کې حماسي، رزمي او ملي روحیه ډیره پیاوړې کیږي او د پښتنو له ټولنیز ژوندا نه رنګ اخلي.

٤- پښتو شعر د مضمون له پلوه بشپړشو. په پخوانیو عشقي، عرفاني، وعظیه اخلاقي موضوعاتو برسیره د اجتماعي ژوند بیلا بیل موضوعات، تاریخي پیښې، پر تولنه انتقاد، له وطن او قوم سره د مینې احساسات په شعر او ادب کې په پراخه پیمانه منعکس کیږي.

٥- پښتو ادب ته د شرقي شاعرۍ ټول انواع، له غزل، قصیدې، رباعي، مثنوي، او مربع برسیره چې موږ یې تردې د مخه دوره کې هم نمونې لرلې، مسدس، مثمن، ترکیب بند، ترجیع بند، ذوالقافتین او نور ډولونه په پښتو شاعرۍ کې په پراخه پیمانه رواج مومي.

٦- د پښتنو ملي کیسې (لکه آدم خان او درخانۍ، دلۍ او شهۍ) ولیکل شوې او هم له نورو ژبو څخه ډیرې کیسې وژباړل شوې او د پښتو د قصصي او حکایوي ادب پانګه درنه شوه.

٧- ددې دورې ادبیات د موضوع درنګارنګۍ او هنري ارزښتونو له پلوه ښه بډای کیږي او د سیمې له ادبیاتو سره د سیالۍ څنګونه وهي.

٨- شاعران له خپلې مورنۍ ژبې بر سیره په فارسي ژبه هم شعرونه وایي.

۳- د رحمان بابا تصوفي، عرفاني ادبی مکتب:

د پښتو پیاوړی شاعر رحمان بابا (۱۰٤۲-۱۱۲۸هـ) د یو ځانګړي تصوفي عرفاني ادبي سبک خاوند و، چې هغه له زیات ټولنیز مقبولیت نه برخمن شو، پخپل وخت او را وروسته زمانه کې یې ډیر پلویان ومو ندل چې د بابا ادبي لاره یې تعقیب او د وخت په تیریدویې د یو ادبي مکتب بڼه غوره کړه چې په ادبي څیړنو کې د رحمان بابا تصوفي عرفاني ادبي مکتب په نوم یاد شوی دی.

ددې ادبي مکتب نوميالي پلويان: يونس خيبري، معزالله مومند، اخون ګدا، حافظ الپوری، ميا نعيم متی زی، عبدالعظيم را نيزی، عبدالرحيم هوتک، مطيع الله او نور دی.

ادبي ځانګړنې:

۱- ددې ادبي مکتب پلويان زياتره د اخلاقو او نصايحو د بيان خواته ډيره پاملرنه کوي.

۲- د تصوف او عرفان پيچلې مسئلې په ساده، روانه، خوږه او رنګينه ژبه بيانول ددې ادبي مکتب ستره ځانګړنه ده.

۳- د عربي، پارسي ژبو کلمات، اصطلاحات، تشبيهات او استعارات په پراخه پيمانه پښتو شاعرۍ ته رانغوتې دي.

٤- د پښتو شعر وده موندلې او ډيرو شاعرانو د خپلو اشعارو ديوانونه ترتيب کړي دي.

۵- په دې ادبي مکتب کې د پښتني چاپيريال خپل رنګونه په ځليدو دي او د هندي سبک اغيزې پکې ډيرې نه ليدل کيږي.

٦- ددې ادبي مکتب د پلويانو شاعرانو په ځينو اشعارو کې د هنر او شاعرانه خيالونو نړۍ خپلې ځانګړنې لري، انځورونه او خيالونه يې ساده، مګر ډير ښکلي او په زړه پورې له لوړ ادبي معيار نه برخمن دي.

۷- ددې ادبي مکتب پلويان واقعيتونو ته ډير پاملرنه کوي او د خيال پلويتوب او تابعيت پکې ډير کم دی.

۸- ددې مکتب پلويانو له پښتو برسيره په پارسي او هندي ژبو هم شاعري کړي.

٤- د حمید او شیدا د نازکخیالۍ ادبي مکتب:

د پښتو د نازکخیالۍ ادبي مکتب د دولسمې هجري پېړۍ په اوږدو کې د هندي مکتب تر اغیزو لاندې را مینځته شوی دی. بنسټګر یې د پښتو نازکخیاله شاعر عبدالحمید مومند (تر ۱۱٤۷ هـ ق پوری ژوندی) او بشپړونکی یې کاظم خان شیدا (۱۱۳۵-۱۱۹٤ هـ ق) ګڼل شوی دی.

سره له دې چې ددې دواړو ادبي سبکونه یو له بله څه نا څه توپیر او تربوې اندازې بیلې ځانګړنې لري او په زماني لحاظ هم یو له بله څو لسیزې وړاندې وروسته دي، خو دا چې دواړه د هندي سبک د لږو یا ډیرو اغیزو په منلو د نازکخیالۍ لاره تعقیبوي او د ډیرو پیاوړو ادبي سبکونو خاوندان کیږي، د خپل وخت یا وروسته زمانې ډیر شاعران ددوی د ادبي لارې پلویتوبکوي، د دغو بیلا بیلو سبکونو له ګډون څخه یو ادبي مکتب مینځته راځي چې په ادبي څیړنو کې"د حمید او شیدا د نازکخیالۍ ادبي مکتب"نوم ورکړل شوی دي.

ددې ادبي مکتب پیاوړي استازي له حمید مومند او کاظم خان شیدا برسیره چې ددې مکتب بنسټګر بللي شوي، قلندر اپریدی، محمدي صاحبزاده، حنان بارکزی، کامګار ختک، بیدل هشتنغری، علي خان او نور دی.

ادبي ځانګړني:

۱- اوچت تخیل، نازکخیالۍ، نوښت، نادرې استعارې او تشبیه ګانې ددې ادبي ښوونځي بنسټیزه ځانګړنه ده.

۲- ددې ادبي مکتب پیروان غزل ویونکي دي او دغه ادبي ډول یا فورم یې کمال ته رسولی دی.

۳-د اشعارو موضوع زیاتره د مینې او محبت مسایلو ته وقف شوې او له سوزو سازه ډک دي.

٤- سره له دې چې دا ادبي مکتب د هندي مکتب تر اغیز لاندې را مېنځته شوی، پښتني ژوند او چاپېریال هم پکې پخپله ښه انځور شوی، استعارې او تشبیه گانې یې په دغه خم کې رنگ شوي دي.

۵- د خیال په نازکۍ او د معنا په باریکۍ سربیره په الفاظو او عبارتونو کې د ښکلا، سوز او ساز پیداکول ددې مکتب غوره ځانگړنه ده.

٦- په شعرونو کې متلونه، عامې محاورې او سیمه ییزه اصطلاحات ډیر استعمال شوي دي.

۷- د فارسي ژبې او ادب اغیزه ددې مکتب پلویانو زیاته منلې ده.

۸- حکایتي ادب او له نورو ژبو، په ځانگړې توگه له پارسي نه ژباړنو ډیر عمومیت موندلی دی.

د دري یا پارسي ادبي مکتبونه

نومیالي ادیب ملک الشعرأ بهار په خپل مشهور اثر «سبک شناسی» کې د پارسي شاعرۍ له پاره په عامه توگه دا څلور ادبي مکتبونه ښودلي دي:

۱- خراسانی یا ترکستانی ادبي مکتب

۲- عراقي ادبي مکتب

۳- هندي ادبي مکتب

٤- د بازگشت دورې ادبي مکتب

د مخه تردې چې دا پورتني ادبي مکتبونه په لنډه توگه در وپیژنو ددې

خبرې یادونه ضروري ده چې دا یادشوي ادبي مکتبونه په زیاترو پخوانیو ادبي ځیړنو کې د ادبي سبکونو په نوم یاد شوي،خو دا یوه لویه تیروتنه ده چې په ادبي ځیړنو او لیکنو کې پرله پسې تکرار شوې او اوس هم زموږ ډیر لیکوال ادبي مکتب او سبک نه سره توپیروي او یو د بل پر ځای استعمالوي؛حال دا چې دواړه ځانګړې ادبي اصطلاح ګانې دي چې موږ یې توپیرونه ددې بحث په لومړیو کې په ګوته کړل. نو د هغو په رڼاکې موږ دا په ځغرده ویلی شو چې دا ادبي جریانونه ادبي مکتبونه وو چې هر یوه په پراخو جغرافیوي ساحو کې نفوذ درلود او د ځانګړو پیروانو د ادبي سبکونو د یو ځای کیدو څخه رامینځته شوي او تر پیړیو یې دوام موندلی دی.

۱ - خراساني ادبي مکتب:

دې ادبي مکتب ته کله کله ترکستاني ادبي مکتب هم ویل شوی دی. دغه ادبي مکتب پخپله پراخه لمن کې د دري- فارسي شعر ادبي جریان له معلومې ابتدأ او پیلامې نه را په دې خوا د اوومې هجري پیړۍ تر نیمایي پورې را نغاړي او د طاهریانو، صفاریانو، سامانیانو، غزنویانو، غوریانو، سلجوقیانو او... د واکمنیو د بیلا بیلو پیړیوپړیو کې د ځلاندو او پیاوړو ادبي بهیرونو څرګندویي کوي.ددې مکتب په پلویانو کې: د فردوسي، فرخي سیستاني، خواجه عبدالله انصاري، حکیم ناصر خسرو بلخي، مسعود سعد سلمان، سنایي غزنوي، انوري، خاقاني، نظامي ګنجوي، شیخ فریدالدین عطار او نورو نومونه د یادونې وړ دي.

ادبي ځانګړنې:

۱ - دواکمنو او نورو د مدحو او ستاینو زیاتوالی او قصیدې ویل.

۲ - په شعر کې د کیسو او حماسو رواجیدل، لکه د فردوسي شاهنامه او د خمسه نظامی ځینې مثنوی گانې.

۳ - غزل او اخلاقی شعرونه ډیر لږ وو.

٤ - په شعر کې د درنو او ثقیلو کلمو او اوږدو او مشکلو بحرونو کارول.

۵ - لفظي او بدیعي صنایعو ته لږه پاملرنه او د شعري سبک ساده والی.

۲ - عراقي ادبي مکتب:

دا د دري - فارسي ژبې ډیر په زړه پورې ادبي مکتب گڼل شوی، چې د اوومې هجري پیړۍ له نیمایي څخه د لسمې هجري پیړۍ تر وروستیو پورې یې د فارسي ژبې په قلمرو، په ځانگړې توگه د افغانستان او ایران په ځینو برخو کې، دوام موندلی دی.

ددې مکتب په نومیالیو پیروانو کې: مولانا جلال الدین بلخي، سعدي شیرازي، امیر خسرو د هلوي، مولانا عبد الرحمن جامي، حافظ شیرازي، کمال خجندي، بابا فغاني شیرازي، وحشي باقفی او نور د یادوني وړ دي.

ادبي ځانگړنې:

۱ - په دغه ادبي مکتب کې غزل ډیر د پاملرنې وړ گرځیدلی دی.

۲ - د ادبي بدیعي صنایعو او د شعر د بیلا بیلو اصنافو او ډولو رواجیدل.

۳ - عرفاني او تصوفي افکارو په شعر کې ډیر او ژور انعکاس موندلی دی.

٤ - عربي لغات او اصطلاحات فارسي ژبې او ادب ته ډیر راننوتي دي، خو ددې مکتب د پیروانو د ځانگړې مهارت له مخې په شعر او ادب کې کومه پیچلتیا نه پیښوي.

۵- ددي مکتب د پیروانو په اشعارو کې معنوي صنایع، کنایه، ابهام او تمثیل، تشبیه او استعاره ډېر کارول شوي دي.

٦- د شعر او ادب لفظي او معنوي ځانګړنو ډېره پیاوړتیا موندلې ده.

۳- هندي ادبي مکتب:

د فارسي شعر او ادب دغه مکتب د لسمې هجري پېړۍ له پای یا د یو لسمې هجري پېړۍ له پیل څخه را مینځته شوی،تر دولسمې پېړۍ پورې یې په ایران او تر ډېره پورې په هندوستان، افغانستان او نورو سیمو کې دوام کړی دی.

ددې ادبي مکتب په پیاوړو او نومیالیو پیروانو کې د: عرفي شیرازي، غني کشمیري، صایب تبریزي، میرزا عبدالقادر بیدل، میرزا اسد الله غالب او نورو نومونه د یادونې وړ دي.

ادبي ځانګړنې:

۱- د نویو او بکرو خبرو له پاره هڅه.

۲- مضمون آفرینې.

۳- د لفظي او معنوي صنعتونو په زیات استعمال سره د وینا پیچلتیا او کړکیچ.

٤- په مبالغه کې غلو او افراط.

۵- د مضمون او تشبیه د را مینځته کولو له پاره له چاپیریال او شاوخوا څخه استفاده.

٦- د ارسال المثل صنعت زیاته کارونه.

۷- د تخیل زیاته ژورتیا.

٤- بازگشت ادبي مکتب:

دغه ادبي مکتب د دولسمې هجري پېړۍ په وروستيو کې په اصفهان کې را مينځته شوی دی. ددې مکتب پيروانو هڅه وکړه چې ځان د هندي مکتب له پيچلتيا څخه وژغوري او د هغوی خلاف مضامين او موضوعات په ساده ژبه بيان کړي.

ددې چارې له پاره دوی بيرته د فارسي ادب لرغونو مکتبونو (خراساني او عراقي) ته مخه وکړه. ددې مکتب زياترو پلويانو به د سعدي شيرازي او يا حافظ په پيروۍ شعرونه ويل.

ددې ادبي مکتب په سر لارو کې د سيدمحمد شعله اصفهانی (۱۱٦۰ هـ ق مړ) ميرزا محمد نصير اصفهانی (۱۱۹۲ هـ ق مړ) مير سيد علی مشتاق اصفهانی (۱۱۷۱ هـ ق مړ) او نورو نومونه د يادونې وړ دي.

نړيوال ادبي مکتبونه

د مخه تر دې چې نړيوال ادبي مکتبونه در وپيژنو، ددې خبرې يادونه ضروري او لازمي ده؛ هغه څه چې د لويديځ يا نورې نړۍ په ادبياتو کې د ادبي مکتبونو په نوم پيژندل شوي او موږ يې له نومونو سره آشنا يو، د هغو ځانګړنې او اصول چې د بيلو بيلو تاريخي، سياسي، فلسفي افکارو او ټولنيزو اړيکو او فرهنګي شرايطو تراغيز لاندې را مينځته شوي، زموږ په ادبياتو کې کټ مټ د تطبيق وړ نه دي. که موږ د خپلو ژبو په ادبياتو کې د کوم يو ادبي مکتب هغو ته ورته ځانګړنې د بيلا بيلو ادبي دورو د يو يا څو شاعرانو او ليکوالو په آثارو کې پيدا هم کړو، دا به د ادبياتو د ټولنيز خصلت او مأهيت له مخې وي، پر

شاعر او لیکوال یې د هغو ادبي مکتبونو مستقیمه اغیزه هیڅکله نه شو ګڼلی.

د نړیوالو ادبي مکتبونو شمیر زیات دی، دلته یې ځینې ډیر مشهور درپیژنو:

۱ - کلاسیزم:

د کلاسیزم ترکیبي کلمه چې له «کلاس» یا «کلاسیک» له کلمو څخه د «ایزم» د وروستاړي (لاحقې) په مرسته جوړه شوې، لغوي معنا یې په فرهنګونو کې پخوانی یا لرغونی، اولنی، تاریخي، هغه څه چې په لرغونو او قدیمو زمانو پورې اړه لري، راغلې ده. او په ادبي اصطلاح هغه هنري ادبي ښوونځی (مکتب) دی چې د اروپا د هنر او ادبیاتو په ډګر کې یې لږو ډیر درې پیړۍ (له پنځه لسمې نه تر اتلسمې میلادي پورې) رواج درلود. او ښکلاتیز اصول او لارې یې د لرغوني یونان او روم له هنر او ادبیاتو څخه اخیستې دي. ځینو په ادبي څیړنو کې ددې ادبي مکتب د پیدا ښت لومړنی ټاټوبی انګلستان، خو په زیاترو کې فرانسه ښودل شوی دی چې له هغه ځایه المان او د اروپا نورو هیوادونو ته خپور شوی دی.

اصول او ځانګړنې:

۱ - د لرغونو تقلید: ددې ادبي مکتب پلویانو ټول دا هڅه کړې چې د لرغوني زمانې د ادیبانو او ادبپوهانو ادبي نظریات مطالعه کړي او خپل آثار د هغوی په تقلید ولیکي.

۲ - د طبیعت تقلید یا پیښې: ددې مکتب هر پلوی مجبورو چې تر هر قانون او قاعدې نه مخکې د طبیعت تقلید وکړي.

۳ - د عقل اصالت: ددی مکتب پلویان عقل په وینا او کړنه کې د انسان

لاربښود ګڼي او د عقلاني اصولو پیروي دوی ته ډیر مهمه ده.

٤- لنډون او څرګندتیا: ددې ادبي مکتب په ټولو آثارو کې دې اصل ته پاملرنه شوې ده.

٥- د دري وحدوتونو (وحدت زمان، وحدت مکان، وحدت موضوع) قانون ته پاملرنه.

٦- په ادبي آثارو کې ديني او اخلاقي مسايلو ته ډيره پاملرنه شوې ده.

٧- کرکترونه خيالي او فوق العاده نه دي، بلکې طبيعي او د لوړو اخلاقو په لرلو سره هر چا ته د منلو وړ وي.

٨- ساده ګي او رواني خوښوي.

٩- د اثر په ټولو برخو کې تناسب او هماهنګي مراعات کول.

١٠- فصاحت او بلاغت ته زيات ته پاملرنه.

د کلاسيزم نوميالي استازي: په فرانسه کې راسين، بوالو، پاسکال، لافونتين ... په انګلستان کې: جان ميلتون، درايدن او په ايټاليا کې: الفيري او ګلدوني دي.

۲- رومانتسيزم:

و رومانتسيزم د رومان له کلمې څخه اخيستل شوی چې لغوي معنايې خيالي، افسانوي او عشقي ده او په ادبي اصطلاح د يو ادبي مکتب نوم دی چې د اتلسمې ميلادي پيړۍ په پای کې د کلاسيکي ادبي مکتب په مخالفت په اروپا کې را مينځته شو. په ۱۹ پيړۍ کې د نړۍ په ډيرو هيوادونو کې خپور او د ادب او هنر په بيلا بيلو څانګو، په ځانګړې توګه انځورګرۍ (نقاشۍ) کې يې ډيره وده او پرمختيا وموندله.

ځانگړنې:

۱- د خيال او فکر آزادي او بې پروايي.

۲- لوړ تخيل او الوت.

۳- د ښکلا او جمال ستاينه.

٤- د لغاتو او ژبنيو تعبيرونو پراختيا.

۵- له ادبي قيد و بند نه ځان خلاصول، او لکه چې د دې مکتب يو پياوړی لاروی ويکتور هوگو به ويل: «رومانتسيزم يعنې د شرايطو له بې ځايه قيدونو څخه د ادبياتو آزادي».

د دې ادبي مکتب نوميالي استازي: په فرانسه کې: ويکتور هوگو، شاتوبريان، د ولامارتين، په انگلستان کې: ويليام شکسپير، والترسکاټ او شلي، په روسيه کې: مينحايل لرمانتوف، الکساندر پوشکين په ايټاليا کې: الکساندر مانزونی او په مجارستان کې: شاندر پټوفی دی.

۳- رياليزم:

دا ادبي ښوونځی له رومانتسيزم نه وروسته په فرانسه کې را مينځته شو. دغلته يې لومړنی بنسټګر بالزاک گڼل شوی دی. د دې ادبي مکتب د نولسمې پيړۍ له لومړۍ نيمايی څخه وروسته رواج وموند او د اروپا د خلکو پاملرنه يې له خيالي او رومانتيکو افکارو څخه د ژوند واقعيتونو ته واړوله. د دې ادبي مکتب پلويانو د ژوند د ورځنيو مسايلو او پيښو په هکله خبرې کولې او واقعيتونه به (ښکلي وو او که ناوړه او بدرنگ) په خپلو ادبي آثارو کې بيانول.

ځانګړنې:

۱- په دې ادبي مکتب کې د ژوند، چاپېریال، موجوداتو او ټولنیز مسایل څنګه چې دي هسې بیان شوی دي.

۲- د ادبي کیسو موضوعات هغه عیني مسایل دي چې د ټولنې زیاتره خلک ورسره مخامخ دي، لکه لوږه، بدمرغي، رنځوري، دوستي، دښمني، کرکه او کینه، زیاتره د خلکو روحي او جسمي غوښتني او اړتیاوي.

۳- د کیسو اتلان (قهرمانان) چې د ټولنې له هرې طبقې څخه غوره کیږي کردارونه، اخلاق او عادات یې باید واقعي او عیني وي، نه دا چې خیالي او له واقعیت څخه لرې.

٤- په ادبي آثارو کې د پیښو د ټولو جزئیاتو او اړخونو ژور او دقیق راخیستلو ته ډیره پاملرنه.

٥- د واقعیتونو په درک کولو کې ډیر غور، دقت، ځیرکیدنه (کنجکاوی) ځیرنه او پلټنه د ادبي آثارو د لیکوال له پاره ډیره ضروري وه.

لنډه دا چې: رښتیا، آسانتیا او ښکلا او د واقعیتونو بیانول د دې ادبي مکتب غوره ځانګړنې دي.

استازی: په فرانسه کې: بالزاک، استاندال، مادام بواری، په انګلستان کې: چارلیزدیکنس، ویلیام ثاکری، په روسیه کې: تولستوی، داستایوسکی، ماکسیم ګورکی، په المان کې: د همل او هولتز په امریکا کې: ارنست همینګوی، ویلیام فاکنر.

٤- ناَتورالیزم (نچرلیزم):

ناتورالیزم کلمه په ادبي لحاظ په ادبیاتو کې د طبعیت دقیق تقلید او ډیرې زیاتې ستاینې په معنا ده او په اصطلاح کې د یو ادبي مکتب نوم دی چې په ادبیاتو کې د علمي او تجربي روش او لارې نه د کار اخیستلو باندې عقیده او باور لري.

دا ادبي مکتب د نولسمی پیړۍ په پای کې په فرانسه کې رامینځته او د شلمې پیړۍ تر لومړیو پورې یې ډیره وده او پرمختیا وکړه، ډیر پلویان یې پیدا کړل.

ددې مکتب پلویانو عقیده درلوده: څرنگه چې هر لیکوال یا شاعر د خپل چاپیریال او طبیعي شرایطو، لکه: نژاد، روزنې او تربیې او د خپلو وراثت د عواملو تر اغیز لاندې وي، جسمي او روحي ځانگړنې یې پر آثارو هم اغیزه کوي، لکه څنگه چې علمي مسایل څیړل کیږي د دوی آثار دې هم دغه ډول تر څیړنې او کره کتنې (د نقد) لاندې ونیول شي. دوی په دې هڅه کې وو چې د ادبیاتو له پاره هم د علومو په څیر د سنجش معیارونه پیدا کړي.

ځانگړنې:

۱- دا چې لیکوال یا شاعر د خپلو تجربو او آزمایښتونو بیانونکی دی، باید په لیکنه یا شعر کې له خپل تخیل او د هیجاناتو له دخالت نه ځان وژغوري.

۲- دینی او اخلاقي مسایل په شعر او ادب کې نه راوړي.

۳- د ادبي آثارو په تخلیق او پنځونه کې د خلکو د محاورې ژبه کارول، چې لیکوال او شاعر د واقعیتونو په بیانولو کې وفادار پاتې شي، څه کمی او زیاتی پکې ونه کړي.

٤- په جبر باندې په عقیدې لرلو او د خلکو ذات ته په کتلو ددې مکتب

پلویان د انسانان باطن ته گوري او په هغې چې څه ناولتیاوې او فسادونه گوري، هماغه د خپل قضاوت بنسټ او اساس گرځوي.

۵ - په دې ادبي مکتب کې د وراثت مسأله ډېره ارزښت لري او د دوی په عقیده د ادیبانو او هنرمندانو روح او فکر د جسماني او طبیعي عواملو تر اغیز لاندې راځي.

مشهور استازی: په فرانسه کې: امیل زولا، گي دومو پاسان، په امریکا کې: جک لندن، په انگلستان کې: جوج مور، په المان کې کرتزر او هولتس او په هالنډ کې مارسل امانتس.

۵ - سمبولیزم:

د سمبول لغوي معنا نښه یا علامه ده او سمبولیزم په اصطلاح کې هغه ادبي مکتب دی چې د ۱۹ پېړۍ په پای کې د ریالیزم ناتورالیزم او پارناس ادبي مکتبونو پر خلاف په فرانسه کې د نومیالي شاعر د شارل بودلر په مشرۍ مینځته راغی. دوی اعلان وکړ چې په شعر هیڅ ډول قید او بندنه مني. شعر باید د وزن او قافیې له قید نه آزاد وي. ساده، روان ښکلی او آهنگوال وي، خو دا لازمه نه ده چې د ټولنې د ټولو طبقو له پاره دې ورانډې شي. دوی په شعر کې عجیبه نا آشنا مسایل مطرح کول او له ژوند او ټولنې څخه یې لرې کاوه، داسې څه به یې په رمز او اشارو ویل چې عام خلک پرې نه پوهېدل.

ځانگړنې:

۱ - په شعر کې الهام او په څرگند ډول د مسایلو له بیانولو سره مخالفت.

۲ - د ژوند په هکله بدبیني او نا هیلي توب او په نیکمرغۍ باور نه لرل.

۳ - په عالم غیب او له دې نړۍ څخه پرته پریوې بلې نړۍ باور او عقیده لرل.

٤- په دې نړۍ باورنه لرل او په دې باورنه کول چې زموږ شته والی دی چې دې نړۍ ته شکل ور بخښي.

٥- د ادبي مطالبو په بيانولو کې د يوې داسې لارې اختيارول چې هر څوک يې لولي په مخصوص ډول پکې د خپلې روحيې سره سم خپل حال او مقام درک کوي.

نوميالي استازي: په فرانسه کې: شارل بودلر، په بلژيک کې: موريس مترلينګ، په ايرلنډ کې: ويليام باتلر په روسيه کې: ولاديمير سولوويف او په انګلستان کې: د يويد هربرت لارنس او نور.

مأخذونه:

١- رضاسيدحسيني، مکتب هاى ادبي، جلد اول و دوم، انتشارات تهران، ايران ١٣٣٤ هـ ش.

٢- نادر، وزين پور، (ډاکتر)، برسمند سخن، چاپ دوم، تهران، ١٣٦٧ هـ ش.

٣- هيواد مل، زلمی، فرهنګ ادبيات پښتو، دريیم ټوک، د چاپ او خپرولو دولتی کميټه، ١٣٦٦ هـ ش

٤- رښتين، صديق الله، د پښتو ادبي مکتبونه، يونيورسټي بک ايجنسي، پيښور ١٣٦٢ هـ ش.

٥- خسرو فرشيد ورد (ډاکتر)، درباره ء ادبيات و نقد ادبي، تهران ،١٣٦٣ هـ ش

٦- زهرا، خانلری کيا (ډاکتره)، فرهنګ ادبيات فارسي، تهران، ايران.

٧- هاشمی، سيد محی الدين، د علامه اقبال پرشاعری د فارسي ادبي مکتبونو اغيزي (مقاله) تعاون مجله، ١٣٨١ هـ ش کال.

٨- هيواد مل، زلمي (سرمحقق) د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغوني او منځنی دوره، دانش خپرندويه ټولنه، پيښور، ١٣٧٩ هـ ش.

٩- ميمنت مير صادقی (ذوالقدر) واژه نامه ء هنر شاعری، تهران، ١٣٧٦ هـ ش.

١٠- پښتو-پښتو تشريحي قاموس، لومړی- دويم- دريیم، څلورم ټوکونه، د افغانستان د علومو اکاډيمی، د ژبو او ادبياتو مرکز.

شپږم څپرکی:

اولسي (فولکلوري) ادبیات

د ادب یا ادبیاتو په یوې پیژندنه کې لولو چې: «د یوې ژبې ټول لیکلي (تحریري) او نالیکلي (شفاهي) منظوم او منثور هنري آثار ادبیات ګڼل کیږي.»

همدې پیژندنې ته په پاملرنې اولسي، عامیانه یا فولکلوري ادبیات د هر ملت او اولس په ادبي تاریخ کې ارزښتمنه ونډه لري او د هغو له یادونې پرته د یوې ژبې د ادبیاتو مطالعه نیمګړې بریښي، نو د مخه تردې چې د اولسی ادبیاتو په ډولونو او ځانګړنو څه و وایو د «فولکلور» د کلمې په لغوي او اصطلاحي پیژندنه، چې په نړیواله سطحه د دغه ډول ادبیاتو له پاره استعمالیږي، د خپل بحث لړۍ پیل کوو.

لغوي او اصطلاحي پیژندنه:

فولکلور، فرانسوي کلمه ده، لغوي معنایې فرهنګونو: د خلکو ادبیات، اولسي پوهه او زده کړه راخیستې ده او په اصطلاح کې د کلتور هغه څانګه ده چې د انساني مشخصو، ډلو، عنعنې، دودونه، نکلونه او انساني ارزښتونه، انګیرنې، شګومونه، اعتقادات او داسې نور پکې شامل دي.

فولکلور د محتوا له نظره درې برخې لري: ۱- شفاهي فولکلور، ۲- غیر شفاهي فولکلور، ۳- نیم شفاهي فولکلور.

په شفاهي فولکلور کې: محاورې، متلونه، سندرې، چیستانونه، فکاهیات (ټوکې ټکالې)، دودونه او اولسي قوانین او نور شامل دي. په غیرشفاهي فولکلور کې: سیمه ییز هنرونه، موسیقي، سیمه ییز خواړه او سیمه-ییز ادب او په نیم شفاهي فولکلور کې: خرافاتي عقیدې، سیمه ییزې لوبې، نڅاوې او نور راځي. په یوه بل پیژندنه کې لولو:

د فولکلور اصطلاح له دوو کلمو څخه جوړه ده: «فولک» (Folk) وګړي یا خلک او «لور» (Lore) ادبیاتو یا زده کړې ته وایي. چې له دواړو څخه اولسي پوهه، د خلکو زده کړه یا د خلکو ادبیات جوړیږي. دا کلمه د لومړي ځل لپاره په ۱۸٤٦ م کال انګلیسي پوه تامس استعمال کړه.

ځینو فولکلور څیړونکو د فولکلور له پاره پنځه ځانګړنې ښودلې دي:

۱- په شفاهي توګه موجود وي، ۲- په عنعنوي او دودیزه توګه موجود وي، ۳- منظومه یا منثوره بڼه لري، ٤- جوړونکي یا رامینځته کوونکي یې معمولاً معلوم نه دي، ۵- د کلتور د جز په توګه په هر کلتور کې شته.

اوس چې مو « فولکلور» په لغوي او اصطلاحي لحاظ و پیژاند، د بحث اصلي موضوع ته راځو او په اولسي یا عامیانه (فولکلوري) ادبیاتو بحث کوو:

لکه چې د مخه مو یادونه وکړه ولسي ادبیات د هر اولس، ټولنې او ملت په ادبي تاریخ کې ارزښتمنه ونډه لري او د هغې له یادونې او ورته پاملرنې پرته د هغه اولس او خلکو ادبي تاریخ نیمګړی ګڼل کیږي.

اولسي ادبیات معمولاً شفاهي بڼه لري او په هغو ټولنو او اولسونو کې زیات پیاوړي وي چې د لیک لوست (سواد) خپریدنه پکې ډېره نه وي عامه شوي او وګړي یې له دغه نعمت څخه بې برخې وي.

زموږ هيواد او ټولنه هم د ځانګړو سياسي، ټولنيزو، اقتصادي، فرهنګي او جغرافيوي عواملو له امله د دغسې ټولنو او ولسونو د کتار په سر کې راځي، نو ځکه پکې د ليکلو ادبياتو په پرتله د دغه ډول ادبياتو پانګه درنه او شتمنه ده.

زموږ زياتر وګړو د پيړيو په پوړيو او اوږده تاريخي بهير کې خپلې هيلې، ارمانونه، غوښتنې، خوښۍ، غمونه، رنځونه، مينې او لنډه دا چې د ټولنيز ژوند ټول کړه وړه په دغو ډول ادبياتو کې منعکس کړي او په شفاهي توګه يې له يوه نسل څخه بل ته ليږدولي دي. د ليږدونې په دغه بهير کې د دغو ادبياتو زياته برخه هيره شوې او ورکه شوې ده او يا په بله وينا: زياتره د راويانو په له مينځه تللو سره دغه وخت په وخت دا يجاد شوي ادبيات هم له مينځه تللي دي او لکه صحرايي پخپله راټوکيدلي ګلان ورو – ورو مړاوي او پاڼې‐پاڼې شوي دي. له همدې امله موږ د دغو ادبياتو ډيرې لرغونې بيلګې په لاس کې نه لرو. خو بيا هم هغه ډيره لږه برخه چې پاتې ده د هغې بيلا بېلو انواعو او ډولونو ته په کتنې موږ په ډاډ او باور سره دا ويلای شو چې: زموږ عامو ولسي وګړو که ليک لوست نشو کولی او د سواد له نعمت څخه بې برخې وو، خو پياوړی هنري ذوق او احساس يې درلود چې هغه يې د دغو ادبياتو په بېلا بيلو کالبونو کې ځای کړی او په ډيره په زړه پورې بڼه بيان کړی دي.

دلته د دې خبرې يادونه ضروري ده چې زموږ د هيواد د استوګنو بيلابيلو قومونو او اولسونو د شفاهي يا ناليکليو ادبياتو شومره والی او څرنګوالی سره توپير لري. په دې لنډ‐تنګ ليکنې چوکاټ کې پر هغو هر اړخيزه څیړنه او د ټولو بيلا بيلو منظومو او منثورو ډولونو ښودنه ناشونې کار بريښي،

نوا ړيو چې يوازې په عامه توګه د اولسي ادبياتو د منظومو او منثورو ډولونو چې په پښتو او دري ادبياتو کې يې بېلګې او نمونې لرو، نومونه واخلو او بيا دولسي او فولکلوري ادبياتو د ډېرو عامو ځانګړنو يادونه وکړو.

داولسي ادبياتو ويش او ډلبندي:

ولسي ادبيات پر دووسترو برخو ويشل کيږي:

الف: منظوم اولسي ادبيات

ب: منثور يا نثري اولسي ادبيات

منظوم اولسي ادبيات په عامه توګه دا لاندې ډولونه لري:

لومړی: عامې اولسي سندرې يا شعرونه. دويم: خاصې اولسی سندرې.

لومړی: عامې اولسی سندرې يا شعرونه:

عام اولسي شعرونه هغه دی چې وينا وال يا شاعريې نه وي معلوم، لکه: (۱) د ميندو سندرې چې خپلو ماشومانو ته يې وايي، (۲) د ماشومانو سندرې چې د لوبو په مهال او يا يې پخپل مينځ کې د مشاعرې په بڼه وايي. (۳) منظوم چيستانونه، (٤) داتڼ نارې، (٥) سروکی، (٦) لنډۍ، (۷) د نکلونو نارې، (۸) کاکړۍ غاړې، (۹) تاريخي نارې (چې د پښتو اولس ادب مهمې برخې دی)، (۱۰) دوبيتي او چهاربيتی (دري اولسي ادب کې شته)، (۱۱) منظوم فالونه، (۱۲) منظوم متلونه، (۱۳) د ښځو ځينې سندرې چې په بيلا بيلو مراسمو کې ويل کيږي او داسې نور.

دويم : خاصې اولسي سندرې يا شعرونه:

خاص اولسي شعرونه يا سندرې هغه دي چې وينا وال شاعران يې معلوم او د اولس پيژندل شوي خلک دي، دا لاندې ډولونه لري:

(۱) رباعي (مقام)، (۲) غزل، (۳) چاربيته، (٤) لوبه، (٥) بګتۍ (دا وروستۍ دري يوازې په پښتو اولسي ادب پورې اړه لري)، (٦) داستانونه او نور.

د يادونې وړ ده چې د اولسي منظوم ادب پورتني ډولونه يوازې نالوستو او بې سواد شاعرانو نه دي را مينځته کړي، بلکې زموږ ډيرو مشهورو شاعرانو هم په اولسي او زانو او کالبونو شعرونه ويلي دي.

ب: نثري (منثور) اولسي ادبيات:

اولسي نثرونه هغه اوږدي او لنډې خوږې او پخې وينا وې دي چې د اولس په زړه کې را مينځته شوي، وينا وال يا اصلي را مينځته کوونکي يې نه دي معلوم او د ټول اولس ګډ مال دی، خوله په خوله او سينه په سينه له يو نسل څخه بل ته نقل شوي دي، دا لاندې ډولونه لري:

(۱) اولسي نکلونه او حکايتونه، (۲) وړې کيسې، (۳) متلونه، (٤) اصطلاحات او محاورې، (٥) تشبيهات او استعارې، (٦) چستانونه، (۷) تکيه کلامونه، (۸) رمزونه او کنايې، (۹) دعاوې او ښيراوې، (۱۰) ستړی مه شي، (۱۱) ټوکې ټکالې (فکاهيات)، (۱۲) روايات، (۱۳) القاب او صفتونه، (١٤) د ماشومانو له پاره کيسې او نکلونه (چې زياتره اخلاقي انتباهي بڼه لري).

د فولکلوري ادب راټولونې اهميت:

د اولسي منظومو او منثورو ادبياتو را ټولولو او ليکلو او په دې وسيله خوندي کولو له پاره تر يوې يا يوې نيمې پيړۍ مخکې زمانې پورې ځانګړې پاملرنه نه کيدله، په اروپا کې د نولسمې پيړۍ په منځنيو کلونو کې د

څېړونکو او ادب پوهانو پاملرنه د ادب دغې ارزښتناکې برخې ته واوښتله او د هغې په راټولولو او کتابي بڼه خپرولو یې لاس پورې کړ. دغو پوهانو نه یوازې دا چې د خپلو هیوادونو او اولسونو، بلکې د ختیځو هیوادونو د میشتو قومونو او ولسونو د ولسي ادبیاتو په راټولونه او خپرونه یې پیل وکړ او دغسې یې د اولسي ادب یوه برخه له هیرلو او ورکیدلو څخه وژغورله. د بیلګې په توګه ددغو پوهانو له ډلې څخه فرانسوي ختیځ پوه جمیز ډارمستېټر (۱۸۴۹-۱۸۹٤ م) یادونه کولی شو چې د پښتو اولسي شعرونو بېلا بیل ډولونه یې په یوې مجموعه کې راټول او په ۱۸۸۸ م کال یې په پاریس کې د «پښتونخوا شعر هار و بهار» په نوم خپره کړه.

وروسته بیا کله چې زموږ په هیواد کې مطبوعات را مینځته او عام شول ځینو لیکوالو د فولکلور را ټولونې ته هم پاملرنه وکړه او په سراج الاخبار بیا نورو خپرونو کې زموږ د دغو ادبیاتو یو نیمه بیلګه خپره شوه. د روانې هجري لمریزی پیړی، په لومړیو کې (۱۳۰۸ هـ ش) انجمن ادبي کابل، د کندهار ادبي انجمن (۱۳۱۱ هـ ش) پښتو ټولنه (۱۳۱٦ هـ ش) او دغسې نور فرهنګي مرکزونه جوړ او خپرونې را مینځته شوې، ډیرو لیکوالو ته د فولکلوریکو ځېړنو او خپرونو لارې چارې برابرې شوی. په دې لړ کې د متلونو، لنډیو او نورو ولسي شعرونو او کیسو مجموعې چاپ او خپرې شوې، د فولکلوریکو ځېړونو سمپوزیمونه او سیمینارونه جوړ او په دې ډګر کې ارزښتمن کارونه ترسره شول.

د اولسي ادبیاتو ځانګړنې:

(۱) اولسي منظوم ادب د عربي عروضو او اوزانو تابع نه دی، خپل ملي ولسي وزنونه لري، په هجاء او سیلاب د تقطیع وړ دي.

(۲) اولسي ادبيات د موضوع په لحاظ د اولسي او کليوالي ټولنيزو، اقتصادي او کلتوري اړيکو څرګندونکي دي، کليوال چاپيريال او د خلکو ژوند پکې منعکس کيږي.

(۳) ژبه يې ساده، سوچه او د خلکو يا اولس له ورځنی محاورې سره برابر ده.

(٤) ډيره مبالغه او له حقيقته لرې خبرې او تصنع پکې نه ليدل کيږي.

(٥) د پرديو ژبو اغيزه په دې ادبياتو کې کمه او په نشت شمير ده.

(٦) دا چې د دغو ادبياتو زياته برخه د نالوستو او بيسوادو وګړو د ذهن او فکر محصول ده، او را مينځته کوونکي کې يې په اولس کې او سيږي د اولس د ټولو مسلطو کلتوري او ټولنيزو ارزښتونو او روابطو تابع دي.

(۷) ادبي لفظي او معنوي صنايع، تشبيهات او استعارات پکې له عقل او پوهې نه وتلې او غير طبيعي نه دي..

(۸) د ادبيات د اجتماعي ارزښتونو په لرلو سر بيره له لوړو هنري ارزښتونو څخه هم برخمن دي، چې زموږ د اولس د لوړ هنري او ادبي ذوق، ښه څرګندويي او نمايندګي کولي شي.

(۹) په دې ادبياتو کې د پيښو بهير او د ژوند څيرې کټ مټ انعکاس مومي.

(۱۰) په اولسي ادبياتو کې ښکلا، آسانتيا او رښتيا يا په بله ژبه ښکلي والی، آسانوالی او رښتيا والی په ښه بڼه ځان ښکاره کوي.

د ماشومانو ادبیات

ماشومان د ټولنې د وګړنیز (افرادي) ځواک د یوې سترې برخې په توګه خپل ځانګړي ادبیات لري چې پکې د دوي احساسات، عواطف، هیلې، غوښتنې او ارمانونه په یوه یا بله بڼه بریښي.

موږ د ماشومانو د ادبیاتو په اړه د خپل بحث لړۍ د دغو ادبیاتو په پیژندنې سره پیل کوو.

پیژندنه:

د ماشوم د ادبیاتو د پیژندنې په لړکې دا هم ویل کیږي چې د موضوع په لحاظ د ماشومانو او لویانو د ادبیاتو ترمنځ هیڅ توپیر نشته او ټول هغه څه چې له مستقیمې او رسمي زده کړې له پروګرام نه د باندې په هنري او ادبي بڼه ولیکل او ترتیب شي د ماشومانو ادبیات بلل کیږي.

په یوه بله پیژند کې لولو:

د ماشومانو ادبیات د هغو شعري ، نثري لیکنو او ویناوو مجموعه ده چې په ټولنه کې د لویانوله خوا د ماشومانو د استفادې له پاره برابریږي.

ویش او ډلبندي:

د ادبیاتو د عمومي ویش او ډلبندۍ له مخې د ماشومانو ادبیات هم لومړۍ په نظم او نثر او بیا په دوو سترو برخو ویشل کیږي چې یوې ته یې شفاهي (ولسي او فولکلوري) ادبیات او بلې ته یې لیکلي یا تحریري ادبیات وایي.

اولسي يا شفاهي او فولکلوري ادبيات په عامه توګه هغه دي چې را مينځته کوونکي او وينا وال يې معلوم نه دي، د ټولنې ګډ مال دی، لکه د ماشومانو له پاره فولکلوري سندري (شعرونه او ترانې) کيسې، چيستانونه، ټوکې ټکالې (لطيفې) او نور چې ماشومان يې پخپل مينځ کې وايي او يا يې لويان دوی ته دغوره بوختيا (سرګرمۍ) او ساعت تيرۍ له پاره وايي. لیکلی ادبيات بيا هغه دی چې نوريې د ماشومانو له پاره ليکي چې له اوريدلو يا لوستلو څخه يې پند او خوند واخلي. په دې برخه کې په عامه توګه د ماشومانو له پاره ليکلې کيسې، ډرامې، د شعرونو بيلابيل ډولونه او نور راځي چې ليکوال يا شاعريې د ځينو ځانګړو ښوونيزو روزنيزو او نورو هدفونو له مخې را مينځته کوي. دلته لازمه ده چې په دغو ادبي آثارو کې د نغښتو هدفونو په باب هم رڼا واچوو.

د ماشوم په ادبياتو کې نغښتي هدفونه:

لکه چې څرګنده ده د هر ډول ادبي اثر په را مينځته کولو کې د اديب ځانګړې او ټولنيز هدفونه نغښتي وي. پخوا به ادبيات ځينو خلکو يو ډول بې هدفه وينا ګڼله، دوی فکر کاوه چې ادبيات يوازې او يوازې انسان ته روحي خوند، خوښي او تسکين وربخښي او د ساعت تيرۍ يوه وسيله ده.

خو اوس ادبپوهان دا نظريه په کلکه ردوي او وايي چې؛ ادب د ښکلاييز، روحي لذت او تسکين ترڅنګ د ټولنيزې اخلاقي روزنې، اصلاح، سمون، ذهنونو د روښانولو او په خلکو کې د خوځښت راوستلو ستره بنسټيزه دنده هم لري او په هر ادبي اثر کې خامخا يو لوی هدف نغښتی وي.

همدي ټکی په پاملرنه ویلای شو چې د هرې ژبې ادیبان (لیکوالان او شاعران) د ماشوم د ادبیاتو په رامینځته کولو کې هم خپل ځانګړي هدفونه لري او هغه خامخا پخپلو ایجاد کړو آثارو کې تعقیبوي چې ځینې دلته په ډیر لنډ ډول را اخلو:

۱- ماشوم ته د ژوند د چاپیریال (کور، کوڅه، ښوونځی) ورپیژندنه.

۲- ماشوم ته د ټولنې او په هغې پورې د ځینو اړوندو ارزښتونو ورپیژندنه.

۳- له لوستلو، زده کړې، مطالعې او لیکنې سره د ماشومانو مینه ذوق او علاقه پیدا کول.

٤- دراتلونکي ژوند له پاره هغوی ته د چمتووالی پوهه او معلومات ورکول او داسې نور.

د ادبي آثارو ځانګړنې:

د ماشومانو له پاره د ځانګړو ادبي یا په بله وینا منظومو او منثورو آثارو را مینځته کولو، خپرولو ته په هره ټولنه کې بنسټیزه اړتیا لیدل کیږي. دا کار یو لړ ټاکلي، منلي معیارونه او ځانګړنې لري، نو د ادبي آثارو رامینځته کوونکي اړ دي چې د خپلو دغه ډول ادبي آثارو د تخلیق پر وخت هغه په پام کې ونیسي.

دلته له دغو معیارونو او ځانګړنو څخه د ځینو یادونه کوو:

الف: د شکل له مخې د ادبي آثارو څرنګوالی:

(۱) د بڼې یا شکل له مخې باید د ماشومانو له پاره د رامینځته شویو آثارو د لیکلو لاره او سبک ساده او روان وي.

(۲) د ليکلو ژبه بايد د ماشومانو له ژبې سره هماهنګي او برابري ولري.

(۳) جملې، عبارتونه يې بايد لنډ او مفاهيم له هر ډول ابهام او پيچلتيا څخه خلاص وي.

(٤) د دغو ادبي آثارو پايلې (نتيجې) او پيغامونه بايد څرګندوي چې ماشوم په آسانۍ سره وکړای شي د پيښو او د هغو د نتايجو ترمينځ اړيکې ټينګې کړي.

٥- څومره چې دغه ډول ادبي آثار په انځورونو او عکسونو ښکلي شي، زياته اغيزه لري.

٦- د کتاب کاغذ، صحافت، دليک د تورو شکلي ښکلا او ځلا هم هر يو پرخپل ځای ارزښت لري.

ب- د محتوی او مضمون له مخې:

(۱) هڅه دې وشي چې ماشومانو ته د ليکلو ادبي کتابونو او آثارو موضوعات د ماشومانو د عمر او سن له اړتياوو او غوښتنو سره سمون ولري.

(۲) موضوعات بايد د داسې ټولنيزو واقعيتونو پر بنسټ ولاړ وي چې ماشومان يې په طبيعي او عيني توګه ذهناً ومنلي شي او په زور پرې تحميل نه کړای شي.

(۳) دغه مضامين او موضوعات بايد په ماشومانو کې د انسان دوستۍ، زړورتيا، رښتينولۍ، خير - ښېګنې او پر ځان د باور روحيه پياوړې کړای شي او له درواغو، بدبينۍ، غرور، پوچې، ستوغې وينا او هر ډول ناوړه اخلاقو څخه يې راوګرځوي.

(٤) دا ادبي آثار باید له ماشوم سره د ځان او جهان په پیژندنه کې په زړه پورې مرسته وکړای شي.

(٥) دغه موضوعات باید په ماشومانو کې د هنر، ښکلا پیژندنې او خوښونې ذوق پیاوړی کړي.

(٦) د ادبي آثارو موضوعات باید ماشومان د پوهې یا معلوماتو تر لاسه کولو ته ډېر مینه وال او لیوال کړي.

مأخذونه:

(۱) هیوادمل، زلمی (سر محقق)، اولسي سندرې، لومړی ټوک، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳٦۱ هـ ش.

(۲) رښتین، صدیق الله، (پوهاند) د پښتو ادبي مکتبونه او سبکونه، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور ۱۹۸۸ م.

(۳) رفیع، حبیب الله، زرینې څانګې، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳٦۰ هـ ش.

(٤) میمنت، میر صادقی، واژه نامهٔ هنر شاعری، تهران، ۱۳۷٦ هـ ش.

(٥) پښتو-پښتو تشریحي قاموس، څلورم ټوک، د افغانستان د علومو اکاډمي ۱۳٦٥ هـ ش.

(٦) خسرو، فرشید ورد (ډاکتر)، درباره ادبیات و نقد ادبي، جلد اول، تهران، ۱۳٦۳ هـ ش.

(۷) منوچهر علی پور، آشنایی با ادبیات کودکان، ایران، ۱۳۷۸ هـ ش.

(۸) محمد رفیع، د ماشومانو ګل غونچه، د اریک د ګرځنده کتابتونونو اداره، ۱۳۸۰ هـ ش.

د اریک دګرځنده کتابتونونو د اداری خپاره شوی کتابونه

۱- د افغانستان عمومی جغرافیه
۲- جغرافیای عمومی افغانستان
۳- د افغانستان تاریخی ودانی
٤- بناهای تاریخی افغانستان
۵- د افغانستان محلی خواړه
٦- ورزشهای محلی افغانستان
۷- سپینه کوتره
۸- کمان طلایی
۹- زده کړو چی ورزده کړو!
۱۰- بیا موزیم تا بیاموزانیم!
۱۱- په افغانستان کی د چاپیریال ساتنه
۱۲- حفاظت محیط زیست در افغانستان
۱۳- په افغانستان کې د بوزغلیو او باغونو جوړونه او روزنه
١٤- تربیه و تهیه، بُزق و باغها در افغانستان
۱۵- د تمدن سوغات
۱٦- ارمغان تمدن
۱۷- زلزله در افغانستان
۱۸- په افغانستان کې زلزلې
۱۹- معیوبین و جامعه
۲۰- معیوبین او ټولنه
۲۱- د افغانستان لنډکی تاریخ
۲۲- تاریخ فشرده، افغانستان
۲۳- د چرګانو ساتنه او پالنه
۲٤- مرغداری
۲۵- دنیای کودک
۲٦- د ماشوم نړی
۲۷- نګاهی بر اوضاع اقتصادی افغانستان
۲۸- د افغانستان اقتصادی حالت ته یوه کتنه
۲۹- د شاتو مچیو روزنه
۳۰- زنبور داری
۳۱- دافغانستان مشاهیر
۳۲- مشاهیر افغانستان
۳۳- دافغانستان کلک پوستي میوي
۳٤- میوه های سخت پوست افغانستان
۳۵- جغرافیاي ولایات افغانستان
۳٦- دافغانستان د ولایتونو جغرافیه
۳۷- تکنالوژی بایوګاز
۳۸- دبایوګاز تکنالوژي
۳۹- پرخوری یا خود خوري
٤۰- ډیر خوراکی
٤۱- بازی های عامیانه اطفال
٤۲- دماشومانو ولسي لوبي
٤۳-٤٤- لنډي ها
٤۵- رهنمای تشخیص وتداوی امراض چشم، ګوش، ګلو وبینی
٤٦- دسترګو، غوږ، ستوني او پزې ناروغیو د تشخیص او درملنې لارښود.
٤۷- سرګرمی با تجربه های علمی
٤۸- په عملي تجربو سره وخت تیرول
٤۹- په افغانستان کې کانی زیرمی
۵۰- ذخایر معدنی افغانستان
۵۱- اساسات ماهی پروری
۵۲- د کبانو د روزلو لارښوني
۵۳- اوبه د ژوند سرچینه
۵٤- آب سر چشمه، حیات
۵۵- تدبیر منزل
۵٦- د کور سمبالښت
۵۷- سبزی ها
۵۸- سابه
۵۹- دافغانستان مشاهیر (دویم ټوک)
٦۰- مشاهیر افغانستان (جلد دوم)
٦۱- توصیه های مفید برای انکشاف باغداری در افغانستان
٦۲- په افغانستان کې د باغونو د پرمختګ په هکله ګټوري لارښوني
٦۳- شاهراه های افغانستان
٦٤- د افغانستان لوي لارې
٦۵- ورزش
٦٦- ورزش (پښتو)
٦۷- تاریخ مختصر وسایل اطلاعات جمعی در افغانستان
٦۸- په افغانستان کې د ډله ایزو لیکو وسایلو لنډ تاریخ
٦۹- سیمای محیط زیست افغانستان
۷۰- د افغانستان د چاپیریال بنه
۷۱- اقتصاد
۷۲- اقتصاد (پښتو)
۷۳- تخنیک ابتدایی رادیو
۷٤- د رادیو لومړنی تخنیک
۷۵- د افغانستان مشاهیر (دریم ټوک)
۷٦- مشاهیر افغانستان (جلد سوم)
۷۷- دانستی های مالداری و ترنری
۷۸- د وترنری او مالداری په هکله لارښوونې
۷۹- صنایع دستی افغانستان
۸۰- د افغانستان لاسي صنایع
۸۱- هرات در دوره، تیموری ها
۸۲- هرات د تیموریانو په دوره کې
۸۳- نباتات صنعتی
۸٤- صنعتي بوټي
۸۵- جهان نما
۸٦- نړۍ ښود
۸۷- ګلدسته، اطفال
۸۸- د ماشومانو ګل غونچه
۸۹- آب های تحت الارضی و معدنی افغانستان
۹۰- د افغانستان ترځمکې لاندې او کانی اوبه
۹۱- روغه ټولنه
۹۲- جامعه، صحتمند
۹۳- شهر کابل در طی قرون
۹٤- کابل د پیړیو په اوږدو کې
۹۵- اطلس ولایات افغانستان
۹٦- د افغانستان د ولایتونو اطلس
۹۷- تجارت در افغانستان
۹۸- په افغانستان کې سوداګري
۹۹- سیری در امواج موسیقی
۱۰۰- د موسیقی په څپو کې ...
۱۰۱- کمپیوتر (پښتو کتاب)
۱۰۲- کمپیوتر (ترجمه دری)
۱۰۳- باستانشناسی در افغانستان
۱۰٤- لرغونپېژندنه په افغانستان کې

د لیکوال لنډ ژوند لیک

سید محي الدین هاشمي د سیدهاشم زوی د ۱۳۳٦هـ ش کال د غبرګولی (۱۹۵۷م جون) په میاشت کې د ننګرهار ولایت د کوز کنړ ولسوالی د بډیالی په کلي کې زیږېدلی دی.

زده کړه:

لومړنی، منځنی، ثانوی: دره ء نور لیسه (۱۳۵٦هـ. ش فارغ)
لیسانس: کابل پوهنتون، د ژبو او ادبیاتو پوهنځی د پښتو ژبې او ادب څانګه (۱۳٦۱هـ ش فارغ)
ماسټري: پېښور پوهنتون، پښتو ادبیات (۱۹۹۰م)

دندې:

الف: په هیواد کې: په کابل پوهنتون او ننګرهار پوهنتون کې د پښتو ادبیاتو استاد او د افغانستان د علومو د اکاډیمۍ محقق.

ب: د هجرت په چاپیریال کې: په دعوت او جهاد پوهنتون کې د پښتو ادبیاتو استاد، د متحد اسلامی تعلیمي نصاب او د GTZ بیفیر د تعلیمي نصاب غړی او د جهادي دایرة المعارف د تألیف، ترجمې او تدقیق د څانګې غړی او د یو شمیر خپرونو لیکوال غړې، مرستیال او مسوول مدیر او د انسانی مرستو د برابرولو ادارې (همکاری) د نشراتو غړی.

آثار:

(الف) چاپ: د لیکوالۍ فن، د پښتو ګرامر (ژباړه)، د سر درو توتیان، د افغانستان مشاهیر لومړی، دویم او دریم ټوکونه، ابدي ژوندي، په افغانستان کې د ډله ایزو اړیکو د وسایلو لنډ تاریخ (ژباړه) د پنځم ټولګی پښتو، شپږم ټولګی پښتو، د ماشومانو او لسی لوبی (ژباړه) او همدا اثر (ادب پوهنه).

(ب) ناچاپ: د ادبي اصطلاحاتو تشریحی فرهنګ، د وینا هنر او د پښتو اولسی ادبیات او... برسېره پر دې یې په سلګونو مقالې دننه په هیواد او د هجرت د چاپیریال په خپرونو کې خپرې شوي دي.

د اریک د ګرځنده کتابتونونو د خپرونو لړۍ